

บทที่ 3

เมืองสงขลา : บทบาททางเศรษฐกิจ ของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา (พ.ศ.2385-2455)

ภายหลังจากย้ายศูนย์กลางการปกครองและเศรษฐกิจเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน มาอยู่ที่ตำบลบ้านบ่อยางใน พ.ศ. 2385 และมีชื่อเรียกว่าเมืองสงขลาบ่อยาง หรือเรียกกันโดยทั่วไปว่า เมืองสงขลา แล้วนั้น ในช่วงระยะนี้กลุ่มตระกูล ณ สงขลา มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาเมืองสงขลาให้มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ ด้วยการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบ “กึ่งอิสระ” อิงอำนาจทางการเมืองที่ได้รับจากศูนย์อำนาจส่วนกลางตามระบบเหมาเมือง จากความเติบโตทางเศรษฐกิจของเมืองสงขลาภายใต้การนำของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ทำให้ศูนย์อำนาจส่วนกลางเห็นความสำคัญและศักยภาพของเมืองสงขลา จึงได้เลือกให้เมืองสงขลาเป็นที่ตั้งของศูนย์บัญชาการมณฑลนครศรีธรรมราช เมื่อได้นำเอาระบบเทศาภิบาลมาปกครองเมืองสงขลา แทนระบบเหมาเมืองใน พ.ศ. 2439 ในลักษณะเช่นนี้ได้ส่งผลให้กลุ่มตระกูล ณ สงขลา ค่อยๆ ลดบทบาทความเป็นผู้นำทางเศรษฐกิจและการเมืองลงจากเมืองสงขลา แต่อย่างไรก็ตามกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ยังคงมีบทบาทดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจในเมืองสงขลา มาจนถึง พ.ศ. 2455 ควบคู่ไปกับการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีน และในขณะเดียวกัน กลุ่มตระกูล ณ สงขลา บางคนได้ขยายไปมีบทบาทดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจในพื้นที่ต่างๆ นอกเมืองสงขลา ดังนั้นในบทนี้จะกล่าวในประเด็นหลักการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา แต่ทว่าเราไม่สามารถศึกษาลงไปที่ตัวกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ได้โดยตรง เพราะไม่มีข้อมูลที่เป็นเอกสารมาจากท้องถิ่น ประกอบกับบริบทเวลาเก่าเกินกว่าที่ข้อมูลสัมภาษณ์จะช่วยให้เห็นภาพการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจได้ แต่อย่างไรก็ตาม การศึกษาผ่านผลประโยชน์ของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา สามารถสะท้อนตัวกิจกรรมทางเศรษฐกิจภายในเมืองสงขลาได้เช่นกัน

3.1 สภาพทางกายภาพโดยทั่วไปของเมืองสงขลาใน พ.ศ. 2385

พื้นที่ตั้งของตัวเมืองสงขลาบ่อยางก่อนที่จะย้ายเมืองมานั้น เป็นบริเวณที่มีผู้คนอาศัยอยู่บ้างแล้ว เป็นที่ตั้งของชุมชนต่างๆ เช่น บ้านแหลมทราย บ้านบ่อยาล์ และบ้านบ่อยาง นอกจากนี้ในบริเวณดังกล่าวยังมีความสำคัญทางยุทธศาสตร์การทำสงคราม นั่นคือ ถูกใช้เป็นที่ตั้งศูนย์บัญชาการราชการสงคราม และจัดระเบียบการปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้เมื่อตัวแทนศูนย์อำนาจส่วนกลางลงมาว่าราชการ เช่น ใน พ.ศ. 2329 สมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท

เสด็จมาจัดการปกครองในหัวเมืองภาคใต้ ก็ได้สร้างพลับพลาที่ตำบลบ่อพลับ หรือใน พ.ศ. 2334 เมื่อเมืองปัตตานีก่อกบฏก็ได้มาตั้งค่ายที่บ่อพลับ หรือใน พ.ศ. 2374 และ พ.ศ. 2381 เมื่อเมืองไทรบุรี ก่อกบฏก็ได้มาตั้งค่ายที่บ่อพลับ¹ เป็นต้น ดังนั้นพื้นที่ในบริเวณแถบนี้มีความสำคัญในฐานะเป็น พื้นที่บัญชาการรบ และเป็นหน้าด่านตั้งรับและป้องกันมิให้ศัตรูจากภายนอกเข้ามาโจมตีถึงเมือง สงขลาฝั่งแหลมสน

อย่างไรก็ตามศูนย์อำนาจส่วนกลางโดยสมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาทเห็นความสำคัญของพื้นที่บริเวณนี้มาแต่แรก จึงได้ให้ปักหลักเมืองสงขลาที่บ้านบ่อพลับ ก่อนเสด็จกลับกรุงเทพมหานคร² แต่การที่เมืองสงขลายังไม่ย้ายมาอยู่ที่บ้านบ่อพลับเป็นเพราะว่า ในช่วงมิตินั้น (พ.ศ. 2329) เมืองสงขลาฝั่งแหลมสนมีความเหมาะสมกับการเป็นที่ตั้งของเมืองมากกว่า เนื่องจากมีความเหมาะสมทั้งชัยภูมิที่ดีสามารถป้องกันข้าศึกที่จะเข้ามาโจมตีทางด้านตะวันออกซึ่งเป็นทะเลสาบสงขลา ส่วนทางด้านตะวันตก ทางด้านเหนือและใต้ เป็นภูเขา โดยส่วนใหญ่จึงเป็นปราการทางธรรมชาติที่ดี ประกอบกับมีจำนวนประชากรที่เหมาะสมกับพื้นที่ และการขยายตัวทางเศรษฐกิจในขณะนั้น ครั้นในระยะเวลาต่อมาเมืองสงขลามีความเติบโตทางเศรษฐกิจทำให้เมืองสงขลาฝั่งแหลมสนไม่มีความเหมาะสมกับการขยายพื้นที่ เพื่อรองรับความเติบโตทางเศรษฐกิจ จึงนำมาสู่การย้ายเมืองสงขลามาอยู่ที่ตำบลบ่อพลับ ตามที่สมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาททรงลงหลักเมืองไว้แต่แรก

การย้ายเมืองสงขลาจากฝั่งแหลมสนมาอยู่ที่ตำบลบ่อพลับ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิเชียรคีรี (เทียนแสง) ก่อป้อมกำแพงเมือง ดังความว่า "...ครั้น ณ ปีวอก อัฐศก ศักราช 1198 [พ.ศ. 2379] โปรดเกล้าฯ มีท้องตราออกมาให้พระยาสงขลา ก่อป้อมกำแพงเมืองสงขลา โปรดเกล้าฯ พระราชทานยกเงินภาษีอากรเมืองสงขลาให้ 100 ชั่ง..."³ เหตุที่ต้องสร้างกำแพงเมืองเพื่อความมั่นคงปลอดภัย เนื่องจากสภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบโล่งเตียน ไม่มีปราการทางธรรมชาติ เช่น ภูเขาและแม่น้ำที่เหมาะสมกับการป้องกันการรุกรานจากศัตรูภายนอก การก่อสร้างกำแพงเมืองสงขลาเริ่มใน พ.ศ. 2379 ก่อว่าที่เสร็จใน พ.ศ. 2385 เนื่องจากมีภารกิจงานราชการสงคราม การสร้างกำแพงเมืองสงขลาครอบคลุมพื้นที่ตำบลบ่อพลับ และบ่อพลับ มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าประกอบไปด้วยป้อม 8 ป้อม ประตูเมือง 10 ประตู

¹ พระยาวิเชียรคีรี (ชม), "พงศาวดารเมืองสงขลา," ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3, หน้า 43, 50, 64, 72.

² เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์), "พงศาวดารเมืองสงขลา," ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 30, หน้า 200-201.

³ พระยาวิเชียรคีรี (ชม), "พงศาวดารเมืองสงขลา," ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3, หน้า 66.

กำแพงเมืองด้านทิศตะวันออกและด้านทิศตะวันตกมีความยาวประมาณ 30 เส้น ส่วนด้านทิศเหนือและทิศใต้มีความยาวประมาณ 25 เส้น กำแพงเมืองก่อด้วยศิลาสุปนมี 2 ชั้นๆ นอก หนาประมาณ 2 ศอก ชั้นในหนาประมาณ 1 ศอก 1 คืบ เป็นเชิงเทิน มีใบเสมาอย่าง 4 เหลี่ยม แต่ละใบกว้างประมาณ 5 ศอก สูง 2 ศอก ใบเสมาแต่ละใบห่างกันประมาณ 3 ศอก ตัวกำแพงสูงถึงปลายใบเสมาประมาณ 7 ศอก สำหรับอยู่หัวมุมกำแพงทั้ง 4 ทิศ และอีก 4 ป้อมอยู่ระหว่างกำแพงเมืองด้านตะวันออกและด้านตะวันตกอย่างละ 2 ป้อม ตัวป้อมกว้างยาวประมาณ 5 วา มีปืนกระสุน 4 นิ้ว ป้อมละ 3-4 กระบอก⁴ แต่ละป้อมมีชื่อเรียกเรียงตามลำดับจากทิศตะวันตกเฉียงเหนือลงไปทางทิศใต้ตามลำดับดังนี้ ป้อมเทเวศร์พิทักษ์ พิทักษ์เชือนขันธ ประจันราวี ไพรีพินาคนพิฆาฏมาศีก พิภกอำนาจ นิราศพยนต์ กันคัตรู⁵ ส่วนประตูเมืองมี 10 ประตู กว้างประมาณ 6 ศอก สูง 3 วา มีลักษณะเป็นซุ้มหลังคาจีน ทำนองเป็นหอรบ บานประตูมีบานหลักและมีประตูอีก 10 ประตู เป็นประตูช่องกุฎิกว้าง 4 ศอก สูง 5 ศอก⁶ มีชื่อเรียกดังนี้ ประตูพุทธรักษา ประตูสุรามฤทธิ์ ประตูศักดิ์สิทธิ์พิทักษ์ ประตูอคินิรุฑ ประตูชัยยุทธชนะ* ประตูบูรพาภิบาล ประตูสนานสงคราม ประตู พยัคฆนามเรืองฤทธิ์^{**7} (โปรดดู แผนผังที่ 1 แสดงแนวกำแพงเมือง ป้อมและประตูเมืองสงขลาบ่อยาง)

⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช, ชีวิตฉัน, หน้า 59-60.

⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.2.14/22., รายงานพระยาสุภดิชา เรื่องตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราช (ร.ศ. 113).

⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช, เรื่องเดียวกัน, หน้า 60.

* ในรายงานของพระยาสุภดิชา เขียนว่า ประตูไชยยุทธชนะ ซ้างใน กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.2.14/22 รายงานพระยาสุภดิชา เรื่องตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราช (ร.ศ. 113) เหตุที่ใช้ชื่อนี้ เพราะว่าการกองทัพไทยรบชนะข้าศึกที่ปลักแรดเมื่อ พ.ศ. 2382 ได้เดินทางกลับเข้าเมืองสงขลาผ่านทางประตูนี้ จึงเรียกว่าประตูไชยยุทธชนะเพื่อเป็นอนุสรณ์ ซ้างใน อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพมหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิเบศร์ (จิตร ณ สงขลา), หน้า 413.

** ที่ได้ชื่อนี้เพราะว่าใกล้กับประตูมีวงเสื่อ ซ้างใน อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพมหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิเบศร์ (จิตร ณ สงขลา), หน้า 413.

⁷ อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพมหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิเบศร์ (จิตร ณ สงขลา), หน้า 412-413.

เมื่อสร้างกำแพงเมืองและป้อมเสร็จสมบูรณ์แล้ว ศูนย์อำนาจส่วนกลางได้ส่งเสนาหลักเมืองทำด้วยไม้ชัยพฤกษ์ พร้อมทั้งคณะสงฆ์ฐานานุกรมเปรียญ 8 รูป และพระราชครูอริยวงศาคตญาณกับพรหมณ์อีก 8 นาย มาเป็นประธานฝังหลักเมืองตามฤกษ์ยามที่ศูนย์อำนาจส่วนกลางกำหนดไว้ ดังความว่า

“...พระยาสงขลา [เทียนแสง] ได้กะเกณฑ์กรมการและไพร่จัดการทำเป็นโรงพิธีใหญ่ขึ้นในกลางเมือง คือที่หน้าศาลเจ้าหลักเมืองเดี๋ยวนี้ และตั้งโรงพิธี 4 ทิศ คือที่ป้อมเสร็จแล้ว ครั้นเดือน 4 ขึ้น 7 ค่ำ ปีชวด จัตวาศก พระยาสงขลา [เทียนแสง] ให้จัดการตั้งกระบวนแห่หลักไม้ชัยพฤกษ์กับเทียนชัยเป็นการใหญ่ คือจัดกระบวนแห่หลักไม้ชัยพฤกษ์กับเทียนชัยไปเข้าโรงพิธี แล้วพระสงฆ์ราชาคณะฐานานุกรมเจริญพระปริต พระครูพรหมณ์ก็สวดตามไสยเวท ครั้น ณ วันเดือน 4 ขึ้น 10 ค่ำ เวลาเช้าโมง 1 กับ 10 นาที ได้อุดมฤกษ์พระยาสงขลา [เทียนแสง] กับพระครูอริยวงศาคตญาณเชิญหลักไม้ชัยพฤกษ์ลงฝังไว้ที่กลางเมืองสงขลา...”⁸

ภายหลังจากเสร็จการประกอบพิธีกรรม พระยาวิเชียรคีรี (เทียนแสง) (พ.ศ. 2360-2390) ได้จัดพิธีฉลองอย่างใหญ่โตถึง 5 วัน 5 คืน มีละครหรือโขนร้อง 1 โรง หุ่น 1 โรง จั้ว 1 โรง ละครชาตรี 4 โรง และต่อมาได้ก่อตึกคร่อมหลักเมือง 3 หลัง มีลักษณะเป็นตึกทรงจีน พร้อมกันนี้สร้างศาลเจ้าเสือเมืองอีกหลังหนึ่ง⁹ (ปัจจุบันศาลเจ้าหลักเมืองตั้งอยู่บนถนนนางงาม) จะเห็นได้ว่า การที่ศูนย์อำนาจส่วนกลางเข้ามามีส่วนร่วมต่อการย้ายเมืองสงขลามาอยู่ที่ตำบลบ่อข่าง นับตั้งแต่แรกเริ่มการก่อสร้างกำแพง ป้อม และประตูเมือง ไปจนถึงการฝังหลักเมืองสงขลาไว้ที่กลางเมือง พร้อมกับพระราชทานไม้หลักเมืองซึ่งทำจากไม้ชัยพฤกษ์ และยังเป็นผู้กำหนดฤกษ์ยามฝังไม้หลักเมือง รวมถึงส่งผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา พุทธและพรหมณ์ มาจากส่วนกลาง สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าเมืองสงขลาเป็นเมืองที่มีความสำคัญในสายตาของศูนย์อำนาจส่วนกลาง และในอีกความหมายหนึ่งย่อมแสดงให้เห็นว่าศูนย์อำนาจส่วนกลางได้ให้สนับสนุนต่อการเติบโตของเมืองสงขลา และยิ่งสะท้อนให้เห็นว่าเมืองสงขลาเป็นเมืองที่มีความสำคัญในสายตาของส่วนกลาง จึงได้ให้ความเอาใจใส่อย่างใกล้ชิดต่อการประกอบพิธีกรรมการฝังหลักเมือง ซึ่งพิธีกรรมนี้ยังแฝงไปด้วยความหมายทางการเมืองที่แสดงออกถึงการเข้ามาควบคุมเมืองสงขลาโดยศูนย์อำนาจส่วนกลางในทางความคิดความเชื่ออีกด้วย

⁸ พระยาวิเชียรคีรี (ชม), “พงศาวดารเมืองสงขลา.” ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3. หน้า 76-77.

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 77-78.

สำหรับการใช้พื้นที่ภายในกำแพงเมืองสงขลาประกอบด้วย ทางด้านทิศเหนือเป็นที่ตั้งของศูนย์อำนาจการเมือง คือ จวนเจ้าเมือง ซึ่งเป็นทั้งที่ว่าการงานเมืองและที่อยู่อาศัยนั้น พระยาวิเชียรคีรี (เถี้ยนเส้ง) สร้างเป็นตึกจีน 5 หลัง เรียกว่า ในจวน¹⁰ โดยด้านหลังของจวนเจ้าเมืองทางทิศตะวันออกเป็นที่ตั้งของวัดดอนรักซึ่งสร้างเสร็จใน พ.ศ.2397¹¹ ส่วนพื้นที่ในบริเวณใกล้เคียงเป็นที่อยู่อาศัยของคนในกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ส่วนบ้านของพระยาศรีสมบัติจางวาง (บุญขึ้น ณ สงขลา) หรือที่ชาวสงขลาเรียกว่า บ้านออก นั้นตั้งอยู่ใกล้กับประตูจันทิพิทักษ์¹²

ส่วนบริเวณพื้นที่ตอนกลางของกำแพงเมืองซึ่งมีถนนตัดอยู่ตรงกลาง* เป็นที่อยู่อาศัยและการประกอบการค้าขายของประชาชนโดยเฉพาะชาวจีน สองข้างทางเป็นเรือนแถวหรือตึกแถวทั้งที่เป็นตึกแถวแบบจีนและแบบที่มีการผสมระหว่างจีนกับไทย บริเวณแถบนี้จึงเป็นย่านประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่างๆ และถือว่าเป็นศูนย์กลางการค้าของเมืองสงขลา ส่วนพื้นที่บริเวณที่ตั้งศาลเจ้าหลักเมืองซึ่งอยู่บนถนนนางงามในปัจจุบันนั้น มีบ้านเรือนคนอยู่น้อย มีทั้งที่เป็นเรือนทรงไทยพร้อมด้วยอาณาบริเวณ และทั้งที่เป็นตึกแถวผสมกันไป สำหรับบริเวณถนนไทรบุรีนั้นถือว่าเป็นเขตนอกชุมชนเมือง เรียกว่า “บ้านนอก”¹³ มีบ้านเรือนของคนไทยอยู่ไม่มากนัก ส่วนพื้นที่อยู่ถัดจากศูนย์กลางของเมืองลงไปทางทิศใต้เรียกว่า “บ้านบน” (ปัจจุบันอยู่ระหว่างถนนพัทลุงและถนนนราธิวาส) เป็นที่อยู่อาศัยของกลุ่มคนชนชั้นบิฮูอิสลาม ซึ่งในช่วงเวลานั้นมีจำนวนไม่มากนัก เพราะเมื่อย้ายที่ตั้งเมืองสงขลามายู่ที่ตำบลบ่อยาง กลุ่มคนแขกโดยส่วนใหญ่ยังคงอาศัยอยู่ที่ฝั่งแหลมสน ที่อพยพมามีจำนวนน้อย อย่างไรก็ตามในพื้นที่บริเวณบ้านบนก็ยังมีกลุ่มคนจีนอาศัยอยู่ปะปนกันไปแต่ไม่มากนัก

¹⁰ พระยาวิเชียรคีรี(ชม), “พงศาวดารเมืองสงขลา.” ใน ประชุมพงศาวดาร. เล่ม3. หน้า 82.

¹¹ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมงคลพุทธญาณ(ภักดิ์ จันทสิริธร). (ณ เมรุวัดควรวัดดอนรัก วันที่ 22 มิถุนายน พ.ศ. 2529, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรุงธน,2529)..ไม่ปรากฏเลขหน้า.

¹² เจ้าพระยาวิเชียรคีรี(บุญสังข์), “พงศาวดารเมืองสงขลา.” ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม30. หน้า 291-292.

* ปรากฏหลักฐานว่า ในพ.ศ. 2442 มีชื่อเรียกว่า ถนนตลาด (อ้างใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขา เรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู. (กรุงเทพมหานคร : องค์การค้าของคุรุสภา ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์,2506), หน้า 231.) และจากเอกสารแวดล้อมทำให้เชื่อได้ว่าในปัจจุบันคือ ถนนนครใน

¹³ สัมภาษณ์ นางสาวกนกลักษณ์ รัตนสาร, อายุ 54 ปี, วันที่ 19 มิถุนายน พ.ศ. 2545.

3.2 เครือข่ายเศรษฐกิจการเมืองของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา

จากการที่การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา มีลักษณะเป็นแบบ “กึ่งอิสระ” อิงอำนาจทางการเมืองที่ได้รับจากศูนย์อำนาจส่วนกลางตามระบบเหมาเมือง อันเป็นระบบที่เปิดโอกาสให้เจ้าเมืองมีอำนาจเต็มที่ ในการบริหารการปกครองและการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ในลักษณะเช่นนี้กลุ่มตระกูล ณ สงขลาใช้โครงสร้างระบบการปกครองของเมืองสงขลา เป็นเครื่องมือสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ดังนั้นระบบโครงสร้างทางการเมืองจึงมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา

เมืองสงขลาจัดระบบโครงสร้างการบริหารการปกครอง และการบังคับบัญชา เรียงลำดับลดหลั่นกันไป โดยแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ ผู้ปกครองระดับสูง ประกอบด้วย เจ้าเมืองและผู้ช่วยราชการเมือง จางวางเมือง บุคคลเหล่านี้ได้รับการแต่งตั้งจากศูนย์อำนาจส่วนกลาง และได้รับพระราชทานสัญญาบัตร ทั้งนี้เป็นไปตามการเสนอชื่อของกลุ่มตระกูล ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งคือ ผู้ปกครองระดับล่าง ได้แก่ กรมการเมือง ซึ่งกลุ่มตระกูล ณ สงขลา มีอิสระที่จะแต่งตั้งให้บุคคลที่ไว้วางใจทำหน้าที่ในด้านต่างๆภายในเมือง เพื่อควบคุมและจัดเก็บผลประโยชน์ให้กับกลุ่มตระกูล นอกจากนี้แล้วกลุ่มตระกูล ณ สงขลา มีบทบาทสำคัญในการเสนอชื่อบุคคลที่จะเข้ามาเป็นผู้ปกครองหัวเมืองต่างๆ ที่ขึ้นกับเมืองสงขลาให้ศูนย์อำนาจส่วนกลางเป็นผู้แต่งตั้งอีกด้วย ในลักษณะเช่นนี้ทำให้กลุ่มตระกูล ณ สงขลาสามารถจัดวางให้เครือญาติและบุคคลที่ได้รับความไว้วางใจเข้าดำรงตำแหน่งต่างๆ ทำให้กลุ่มตระกูล ณ สงขลา สามารถเข้าไปควบคุมการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจโดยอิงอาศัยอำนาจทางการเมืองได้อย่างเป็นระบบและมีประสิทธิภาพ

ผู้ปกครองระดับสูง

1. เจ้าเมือง เป็นตำแหน่งสูงสุดภายในเมือง ได้รับการแต่งตั้งจากศูนย์อำนาจส่วนกลาง ทำหน้าที่ควบคุมบังคับบัญชาและบริหารจัดการภายในเมือง ทั้งทางด้านการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม และการพิจารณาคดีความ เจ้าเมืองเป็นผู้ที่มีอำนาจสูงสุดภายในเมือง สงขลาสามารถสั่งประหารชีวิตได้ และมีอำนาจสิทธิ์ขาดว่ากล่าวบังคับบัญชาเขตแขวงเมือง สงขลาและเมืองที่ขึ้นกับเมืองสงขลา ดังปรากฏในพระบรมราชโองการแต่งตั้งพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) เป็นเจ้าพระยาวิเชียรคีรี ดังนี้

"...บัดนี้ให้พระยาวิเชียรคีรีศรีสมุทวิสุทธิศักดิ์ดา มหาพิชัยสงครามรามภักดีอภัยพิริยพาน ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาชื่อตัวว่าบุญสังข์ คนนี้เป็นเจ้าพระยาวิเชียรคีรีศรีสมุท วิสุทธิศักดิ์ดา มหาพิชัยสงครามรามภักดีอภัยพิริยภารมพานู ถือศักดินา 10,000 จงมีอำนาจได้วักกล่าวสิทธิขาดในราชการทั้งปวงตลอดแขวงเมืองสงขลา และเมืองขึ้นเมืองสงขลาทั้งปวงตามอย่างแต่ก่อน..."¹⁴

บุคคลที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองสงขลาจะได้รับพระราชทานสัญญาบัตร เครื่องยศ และบรรดาศักดิ์ เพื่อบ่งบอกถึงอำนาจหน้าที่ ที่ได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติ ครั้นเมื่อย้ายเมืองมาอยู่ที่ตำบลบ่อยาง บุคคลในกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองตามลำดับ ดังนี้

1. พระยาวิเชียรคีรี (เถี้ยนเส้ง ณ สงขลา)* ระหว่าง พ.ศ. 2385 – 2390
2. เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์ ณ สงขลา) ระหว่าง พ.ศ. 2390 – 2408
3. เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (เม่น ณ สงขลา) ระหว่าง พ.ศ. 2408 - 2427
4. พระยาวิเชียรคีรี (ชุ่ม ณ สงขลา) ระหว่าง พ.ศ. 2427 - 2431
5. พระยาวิเชียรคีรี (ชม ณ สงขลา) ระหว่าง พ.ศ. 2431 - 2444

น่าสังเกตว่าเจ้าเมืองสงขลาได้รับบรรดาศักดิ์ที่แตกต่างกันไปตามความดีความชอบของแต่ละบุคคล โดยบรรดาศักดิ์สูงสุดที่ได้รับ คือ บรรดาศักดิ์ชั้น เจ้าพระยา มีศักดินา 10,000 จำนวน 2 คน คือ เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) และเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (เม่น) บรรดาศักดิ์ชั้น พระยา มีศักดินา 5,000 มีทั้งหมด 3 คน คือ พระยาวิเชียรคีรี (เถี้ยนเส้ง) พระยาวิเชียรคีรี (ชุ่ม) และพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ส่วนเครื่องยศที่ได้รับก็จะมีแตกต่างกันไปตามบรรดาศักดิ์ จะเห็นได้ว่า เจ้าเมืองสงขลาแต่ละคนจะได้รับบรรดาศักดิ์และศักดินาไม่เท่ากัน สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์และความใกล้ชิดกับศูนย์อำนาจส่วนกลางในแต่ละสมัยได้เป็นอย่างดี ดังจะเห็นได้ว่า เจ้าเมืองสงขลาที่ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นถึงเจ้าพระยามี 2 คน** ต่างมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดและเป็นที่โปรดปรานของศูนย์อำนาจส่วนกลาง และย่อมนำมาซึ่ง

¹⁴ เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์), "พงศาวดารเมืองสงขลา," ใน *ประชุมพงศาวดาร* เล่ม 30, หน้า 314.

* หมายถึงเริ่มนับเฉพาะช่วงระยะเวลาตั้งแต่ย้ายเมืองมาอยู่ที่ตำบลบ่อยาง แต่ในระยะก่อนหน้านั้นได้ปกครองเมืองสงขลาเมื่อครั้งอยู่ฝั่งแหลมสนมาตั้งแต่ พ.ศ. 2360 ถึง พ.ศ. 2385

** คือ เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) , เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (เม่น).

ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจให้กับกลุ่มตระกูล ดังเช่น ได้รับการขยายเขตแขวงเพิ่มขึ้นดังกล่าวมาแล้ว

2. ผู้ช่วยราชการเมือง เป็นตำแหน่งที่มีอำนาจหน้าที่รองลงมาจากเจ้าเมือง บุคคลเหล่านี้ได้รับการแต่งตั้งโดยตรงจากศูนย์อำนาจส่วนกลาง ให้ทำหน้าที่ช่วยเหลือเจ้าเมืองในการบริหาร การปกครองเมืองในด้านต่างๆ ตามที่ได้รับมอบหมายจากเจ้าเมือง เพื่อให้การบริหาร การปกครองงานราชการเมืองเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดีและเรียบร้อย ตำแหน่งนี้เป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญไม่น้อย เพราะว่ามีโอกาสที่จะได้รับการเลื่อนขั้นไปเป็นเจ้าเมือง เพราะผู้ที่ดำรงตำแหน่งนี้ต่างมีประสบการณ์และความคุ้นเคย รวมถึงรู้ปัญหาในการทำงานมาแล้ว จึงสามารถดำเนินงานบริหารปกครองบ้านเมืองได้อย่างต่อเนื่อง โดยไม่ต้องเสียเวลามาเรียนรู้งานใหม่ และวางรากฐานความสัมพันธ์กับกรมการเมืองและข้าราชการในเมืองสงขลาใหม่

ดังนั้นจากกล่าวได้ว่า ตำแหน่งผู้ช่วยราชการเมืองจึงเป็นเสมือนตำแหน่งที่เตรียมตัวสำหรับการเป็นเจ้าเมืองในอนาคต ซึ่งศูนย์อำนาจส่วนกลางสามารถที่จะคัดเลือกได้ว่าบุคคลใดมีความเหมาะสมกับการได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองคนต่อไป โดยดูจากผลการทำงานในระหว่างที่เป็นผู้ช่วยราชการนั่นเอง และปรากฏว่าบุคคลที่ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยราชการเมืองสงขลาทั้งหมดอยู่ในกลุ่มสายตระกูล ณ สงขลาทั้งสิ้น ในลักษณะเช่นนี้ ทำให้กลุ่มตระกูล ณ สงขลา สามารถสืบทอดการดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองมาได้โดยตลอด โดยที่กลุ่มสายตระกูลอื่นไม่สามารถแทรกตัวเข้ามาได้เลย เช่น ก่อนที่พระยาวิเชียรคีรี (เถี้ยนเส้ง) เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) จะได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองก็เคยดำรงตำแหน่งพระยาสุนทรานุรักษ์ ผู้ช่วยราชการเมืองมาก่อน ส่วนเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (เม่น) เคยดำรงตำแหน่งพระยาสุนทรานุรักษ์ ผู้ช่วยราชการเมืองมาก่อนเช่นกัน สำหรับพระยาวิเชียรคีรี (ชุ่ม) นั้นเคยดำรงตำแหน่งพระยาสมบัติภิรมย์ ผู้ช่วยราชการเมืองมาก่อนเช่นกัน ส่วนพระยาวิเชียรคีรี (ชม) นั้นก็เคยดำรงตำแหน่งพระยาสุนทรานุรักษ์ ผู้ช่วยราชการเมืองมาก่อนที่จะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมือง ในที่นี้จะสังเกตได้ว่า ตั้งแต่สมัยพระยาวิเชียรคีรี (เถี้ยนเส้ง) เป็นต้นมา บุคคลที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองสงขลาต่างล้วนเคยดำรงตำแหน่ง พระยาสุนทรานุรักษ์หรือพระสุนทรานุรักษ์มาก่อน ยกเว้นพระยาวิเชียรคีรี (ชุ่ม) ที่ดำรงตำแหน่งพระยาสมบัติภิรมย์มาก่อนจะได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าเมือง ทั้งนี้เพราะว่าผู้ที่ครองบรรดาศักดิ์พระยาสุนทรานุรักษ์ในขณะนั้น คือนายเนตรผู้ซึ่งเป็นบุตรเจ้าพระยาวิเชียรคีรี

(เม่น) และได้รับการวางตัวว่าจะเป็นเจ้าเมืองคนต่อไป¹⁵ แต่ได้ถึงแก่กรรมก่อน ดังนั้นการดำรงตำแหน่งผู้ช่วยราชการในบรรดาศักดิ์ พระยาสุนทรานุรักษ์ หรือ พระสุนทรานุรักษ์ จึงเป็นการบ่งบอกว่าเป็นบุคคลที่ได้รับการวางตัวว่าจะเป็นผู้สืบทอดตำแหน่งเจ้าเมืองคนต่อไป

ส่วนบรรดาศักดิ์ของผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา เป็นที่สังเกตได้ว่าโดยส่วนใหญ่ผู้ที่ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยราชการเมืองที่ผ่านมามีบรรดาศักดิ์สูงสุดที่ “พระ” โดยเฉพาะบรรดาศักดิ์ของบุคคลที่ได้รับการวางตัวเป็นเจ้าเมืองในอนาคต คือ บรรดาศักดิ์ “พระสุนทรานุรักษ์” ก็มีบรรดาศักดิ์เพียง “พระ” แต่จะเพียง 2 คนเท่านั้นที่ได้รับการแต่งตั้งให้มีบรรดาศักดิ์ชั้น “พระยา” คือ พระยาสุนทรานุรักษ์ (เม่น) และพระยาสุนทรานุรักษ์ (ชม) ในกรณีนี้ย่อมเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความสามารถส่วนตัวที่โดดเด่น และความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับศูนย์อำนาจส่วนกลางได้เป็นอย่างดี จึงได้รับบรรดาศักดิ์ที่สูงเด่นเป็น “พระยา” นอกจากนี้ยังมีผู้ช่วยราชการเมืองที่ได้รับบรรดาศักดิ์ชั้นพระ คือ พระพิเรนทรภักดี พระอนันตสมบัติ พระสมบัติภิรมย์ บรรดาศักดิ์ชั้นหลวง คือ หลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ หลวงอุดมภักดี หลวงอุดมบริรักษ์ หลวงพิทักษ์สุนทร หลวงพิทักษ์ราชา หลวงวิเศษภักดี ทั้งนี้ในแต่ละสมัยมีผู้ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยราชการเมืองประมาณ 4 คนแต่จะมีบรรดาศักดิ์ต่างกัน เช่น ในสมัยพระยาวิเชียรคีรี (เถี้ยนเส้ง) มีผู้ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยราชการเมือง คือ หลวงสุนทรานุรักษ์ (บุญสังข์ ณ สงขลา) พระพิเรนทรภักดี หลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ หลวงอุดมบริรักษ์ ส่วนในสมัยเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) มีผู้ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยราชการเมือง คือ พระสุนทรานุรักษ์ พระสมบัติภิรมย์ หลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ หลวงวิเศษภักดี เป็นต้น

3. จางวางเมือง เป็นตำแหน่งข้าราชการชั้นอาวุโส ที่ได้รับการแต่งตั้งและรับพระราชทานสัญญาบัตรจากศูนย์อำนาจส่วนกลาง ทำหน้าที่เป็นผู้ที่คอยกำกับและให้คำปรึกษาแนะนำการบริหารราชการบ้านเมือง เท่าที่ผ่านมามีผู้ดำรงตำแหน่งจางวางเพียง 2 คน คือ ในสมัยพระยาวิเศษภักดี (เถี้ยนจ้ง) เป็นเจ้าเมืองสงขลา พระยาศรีสมบัติ (บุญขึ้น ณ สงขลา) ซึ่งเป็นน้องต่างมารดาของเจ้าพระอินทรคีรี (บุญห้อย) ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งจางวาง ส่วนอีกคนหนึ่งคือ พระยาวิเชียรคีรี (ชม) ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ดำรงตำแหน่งจางวางเมืองใน พ.ศ. 2444 ภายหลังจากที่ได้ขอพระราชทานลาออกจากราชการ

¹⁵ พระยาสวัสดิ์คีรีศรีสมันตราษฎร์นายก (เย็น สุวรรณปัทม), พงศาวดารเมืองสงขลา ภาคที่ 2. (พระนคร : โรงพิมพ์สหกรณ์ขายส่งแห่งประเทศไทย จำกัดสินใช้, 2501) (พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายเอื้อ ณ สงขลา ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 20 กรกฎาคม 2501), หน้า 40.

จะเห็นได้ว่ากลุ่มตระกูล ณ สงขลาเข้ามาควบคุมเครือข่ายการบริหาร การปกครองเมืองสงขลาในระดับสูงเพียงกลุ่มตระกูลเดียว ด้วยการแต่งตั้งให้คนภายในกลุ่ม ตระกูลเข้ามามีส่วนร่วมบริหารจัดการปกครองและเศรษฐกิจภายในเมืองสงขลา และเมืองที่ขึ้นกับ เมืองสงขลา ในแง่นี้สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นปึกแผ่น การแบ่งปันจัดสรรผลประโยชน์ภายในกลุ่ม ตระกูล และยังทำให้กลุ่มตระกูลอื่นๆ ไม่สามารถเข้ามาแข่งอำนาจและอิทธิพลกับกลุ่มตระกูล ณ สงขลาได้เลย

ผู้ปกครองระดับล่าง

กรมการเมือง เป็นกลุ่มคนที่ได้รับการแต่งตั้งจากเจ้าเมืองให้ทำหน้าที่ ต่างๆ ตามที่ได้รับมอบหมายจากเจ้าเมือง โดยเจ้าเมืองจะแต่งตั้งบุคคลที่เป็นพวกเดียวกันให้ดำรง ตำแหน่งกรมการเมือง เพราะกลุ่มคนเหล่านี้เป็นกลไกสำคัญที่ช่วยขับเคลื่อนการดำเนินกิจกรรม ทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา โดยทำหน้าที่เป็นหูเป็นตา เป็นแขนเป็นขาช่วยเหลือ ควบคุมบังคับบัญชาผู้คนพลเมือง รวมถึงการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจต่างๆ โดย ส่วนมากเจ้าเมืองสงขลาจะแต่งตั้งให้คนจีนเป็นผู้ดำรงตำแหน่งเหล่านี้ ดังนั้นจึงมักเรียกกันว่า “กรมการเมืองจีน”¹⁶ เช่น ในสมัยเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) แต่งตั้งให้จีนกิมสูยเป็นหลวงบำรุง อากร¹⁷ แต่งตั้งให้จีนยกเส็ง เป็นขุนภักดีบวร¹⁸ นอกจากนี้แล้วในสมัยพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ได้ แต่งตั้งชาวจีนเป็นกรมการเมืองอีกหลายตำแหน่ง เช่น หลวงตรรกภักดี (จีนขุนเซ่ง) เป็นหัวหน้าจีน ตลาด หลวงบวรวาที (บ็อกล่อง เลขะกุล) เป็นนายอำเภอจีนกลางเมือง หลวงอนุศรฤทธิภาคย์ ขุน อินอาญา และขุนเมือง¹⁹ และยังมีกรมการเมืองอีกหลายคนที่เป็นคนสนิทของพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ทำหน้าที่คอยสอดส่องดูแลผลประโยชน์ เช่น หลวงพิไชยเสนา (ข้า) เป็นแขนขวาของพระยาวิเชียร คีรี (ชม) และผู้ที่เป็นแขนซ้าย คือ หลวงชนะสงคราม (จีนเบ้งเลี้ยง)²⁰ หลวงสุขเกษมสมมัทย์ (ชู้ยตั้ง

¹⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.2 14/22, รายงานพระยาสุภษัฒน์ เรื่องตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราช (ร.ศ. 113).

¹⁷ เจ้าพระยาวิเชียรคีรี(บุญสังข์), “พงศาวดารเมืองสงขลา.” ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 30, หน้า 262.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 250-262.

¹⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม. 47/14, เรื่องผลประโยชน์และจัดการต่างๆในเมืองสงขลา พัทลุงแลนคร(16 เม.ย.- 20 ต.ค. 115).

²⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.2.14/22, รายงานพระยาสุภษัฒน์ เรื่องตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราช (ร.ศ. 113).

หิรัญวรชาติ) เป็นผู้ช่วยเจ้าเมือง นายอำเภอจีนและนายอากรบ่อนเบี้ย²¹ กลุ่มบุคคลเหล่านี้ได้ชื่อว่าเป็นพรรคพวกของพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ที่ทำหน้าที่ดูแลรักษาความสงบเรียบร้อยและผลประโยชน์ต่างๆ ให้กับเจ้าเมืองสงขลา

กล่าวได้ว่ากลุ่มตระกูล ณ สงขลาใช้อำนาจทางการเมืองที่มีอยู่แต่งตั้งบุคคลต่างๆ ที่ไว้วางใจซึ่งส่วนใหญ่เป็นพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีน ให้ดำรงตำแหน่งกรมการเมืองต่างๆ เพื่อทำหน้าที่ทั้งทางด้านการบริหาร การปกครอง โดยเฉพาะการควบคุมทางเศรษฐกิจภายในเมืองสงขลาและเมืองที่ขึ้นกับเมืองสงขลา ซึ่งมีอยู่หลายตำแหน่ง เช่น หลวงบำรุงอากร ขุนสรพากร ขุนท่าซลธิ หลวงศรีสมบัติ และหมื่นเทพพาณิชย์ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้สะท้อนถึงการจัดวางเครือข่ายทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ณ สงขลาที่อาศัยอำนาจทางการเมืองเป็นเครื่องมือให้เกิดการร่วมมือทางเศรษฐกิจกับกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีน และทำให้เกิดการเติบโตของพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีน

นอกจากกรมการเมืองจะมีหน้าที่อยู่ในตัวเมืองสงขลาแล้ว ยังมีกรมการเมืองที่ไปประจำอยู่ตามท้องที่ต่างๆ เป็นตัวแทนของเจ้าเมืองสงขลาทำหน้าที่ดูแลผลประโยชน์และรักษาความสงบสุข ดังปรากฏว่าในสมัยเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) เมื่อพ.ศ. 2402 ได้แต่งตั้งกรมการเมืองไปประจำตามท้องที่ต่างๆ ดังนี้²² คือ

เมืองวังชิง ตัวแทนคือ หลวงพิชัยภักดี	เมืองพตง ตัวแทนคือ หลวงสรประสิทธิ์
เมืองการำ ตัวแทนคือ หลวงนุชิตพิทักษ์	เมืองรัตภูมิ ตัวแทนคือ หลวงพิชัยสมบัติ
เมืองพวง ตัวแทนคือ หลวงอภัยภักดี	เมืองจะทิ้งพระตัวแทนคือหลวงสิทธิประการ
เมืองพะโคะ ตัวแทนคือ หลวงภักดีบริบาล	เมืองระโนด ตัวแทนคือ หลวงระโนด
หัวเมืองฝ่ายปะทะ ตัวแทนคือ หลวงเมือง หลวงนา	

แต่พอมาถึงสมัยพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ได้ระบุว่า มีแขวงที่ขึ้นอยู่กับเมืองสงขลาถึง 15 แขวง คือ ที่เมือง ที่นา ที่วัง ที่คัลกลางเมือง ที่พวง ที่จะทิ้งพระ ที่พะโคะ ที่ระโนด

²¹ ชีวประวัติและอุดมการณ์ อาจารย์ถนอม หิรัญวรชาติ. (ม.ป.ท.: ม.ป.ท., 2541) (พิมพ์เป็นที่ระลึกครบรอบ 84 ปี), หน้า 1

²² เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์), "พงศาวดารเมืองสงขลา," ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 30, หน้า 249

ที่กำแพงเพชร ที่รัตนภูมิ ที่พตง ที่การำ ที่พเกิด ที่วังซิง และเมืองจนะ²³ ซึ่งแขวงดังกล่าวนี้แบ่งตามการจัดเก็บค่าธรรมเนียมบ่อนเบี้ย แต่ถ้าหากพิจารณาตามลักษณะการปกครอง ได้แบ่งออกเป็น 13 อำเภอ ใน พ.ศ. 2432 ซึ่งเรียกชื่ออำเภอตามกรมการผู้ที่อยู่รับผิดชอบ คือ อำเภอหลวงเพชรบุรีศรีราชวังเมืองนครบาล อำเภอหลวงเทพยาบาล อำเภอหลวงบริรักษ์มนตรี อำเภอหลวงรัตนประการ อำเภอหลวงอภัยพิทักษ์ อำเภอหลวงสิทธิประการ อำเภอหลวงรักษาพลสยาม อำเภอหลวงพิไชยสมบัติ อำเภอหลวงระโนฏ อำเภอหลวงวิสุตภักดี อำเภอหลวงศรีโยธา อำเภอหลวงนุชิตภักดี และอำเภอหลวงเทพสุภาแพ่ง²⁴ ในลักษณะเช่นนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงจากเดิมที่มีกรมการหรือตัวแทนของเจ้าเมืองไปประจำอยู่ในแต่ละพื้นที่ มาเป็นรวมหลายท้องที่เป็นหนึ่งเขต และในแต่ละเขตให้ผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งจากเจ้าเมืองเป็นผู้ควบคุมดูแล โดยไม่ได้เข้าไปอยู่ในท้องที่ที่อยู่ในความรับผิดชอบ ส่วนมากจะเข้าไปในท้องที่ที่ต่อเนื่องไปจัดเก็บภาษี อากร หรือผลประโยชน์ต่างๆ จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงเขตพื้นที่ในแต่ละช่วงเวลาก็เพื่อความสะดวกการจัดเก็บผลประโยชน์จากพื้นที่ต่างๆ ได้อย่างทั่วถึงนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม ยังมีบุคคลอีกกลุ่มหนึ่งที่ได้รับการแต่งตั้งจากเจ้าเมืองสงขลาทำหน้าที่ปกครองและเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากชุมชนคนจีนที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองสงขลา ตามที่ได้รับการจัดสรรพื้นที่ให้ตั้งถิ่นฐานและประกอบอาชีพต่างๆตามความถนัด อันเป็นการสนับสนุนส่งเสริมให้เกิดการขยายตัวของชุมชน และการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของเมืองสงขลาไปในพื้นที่ต่างๆ นอกตัวเมืองสงขลา ดังจะเห็นได้จากการแต่งตั้งหัวหน้ากลุ่มชาวจีนอพยพ ซึ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ต่างๆ ให้ทำหน้าที่ดูแลเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในอาณาบริเวณนั้นอีกด้วย ซึ่งโดยส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ที่อยู่ห่างไกล เช่น บ้านไร่อ้อย (ปัจจุบันอยู่ในเขตตำบลฉลุง*) เป็นแหล่งชุมชนชาวจีนอพยพขนาดใหญ่มีการประกอบกิจการการค้าขาย ตลาดร้านค้า บ้านเรือน มีการขุดบ่อน้ำไว้สำหรับใช้อุปโภคบริโภคหลายแห่ง ในขณะที่เมืองหาดใหญ่ยังเป็นเพียงชุมชนเล็กๆ แต่ชุมชนแห่งนี้ดำรงอยู่ได้ไม่นานเนื่องจากต้องเผชิญกับปัญหาโจรผู้ร้ายชุกชุม ซึ่งคนภายในชุมชนต้องร่วมมือกันต่อต้านโจรผู้ร้าย และยังคงต้องเผชิญกับปัญหาไข้ป่า อันเป็นเหตุให้คนในชุมชนแห่งนี้ได้อพยพเคลื่อนย้ายไปตั้งถิ่นฐานในบริเวณท่าหาดใหญ่ริมคลองอู่ตะเภา และทำให้ชุมชนท่าหาดใหญ่ค่อยๆเติบโตขึ้นมา ทั้งนี้ในบริเวณที่เคยเป็นที่ตั้งของชุมชนคน

²³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.2.12ก/2 (177), ใบบอกเมืองสงขลา.เรื่องตอบให้ตรวจบ่อนเบี้ย ไป ถั่ว ในแขวงเมืองสงขลาแลหัวเมืองขึ้นในจำนวน ศก 109 ให้สิ้นเชิง.

²⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม. 53/1, เรื่องภาษีอากรต่างๆ มณฑลภูเก็ต (เม.ย. 108 – 22 ม.ค. 110).

* เป็นตำบลหนึ่งในอำเภอหาดใหญ่

จีนอพยพที่อยู่ในเขตบ้านไร่อ้อยนั้น ในปัจจุบัน คือ พื้นที่ที่เรียกว่า "ป่าบ่อ" และในบริเวณใกล้เคียง เรียกว่า "สวนผักจีน" เพราะเป็นที่ปลูกผักของคนจีน²⁵

ส่วนในอีกพื้นที่หนึ่ง คือ บ้านจีน (ปัจจุบันอยู่ในเขตกิ่งอำเภอคลองหอยโข่ง) พระยาวิเชียรคีรี (ชม) (พ.ศ. 2431-2444) ได้แต่งตั้งให้นายชงเม้ง แซ่ลิ้ม (สุขเกษม) ซึ่งอพยพมาจากมณฑลฟูเจี้ยน เป็นนายกong ทำหน้าที่ดูแลเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากชุมชนชาวจีนที่ตั้งอยู่ในบริเวณบ้านจีน ซึ่งอยู่ริมคลองสาขาของคลองหอยโข่งที่ไหลลงสู่คลองอู่ตะเภา อันเป็นเส้นทางติดต่อกับเมืองสงขลา นายกongชงเม้งทำหน้าที่เก็บส่วยให้กับเจ้าเมืองสงขลา ส่วยที่เก็บเป็นผลผลิตทางการเกษตรซึ่งอาจจะเป็นถั่วเขียวหรือลูกกอก แต่เนื่องจากในบริเวณดังกล่าวมีโจรสลัดชุม เจ้าเมืองสงขลาจึงมอบปืนใหญ่ไว้สำหรับป้องกันชุมชน เพื่อมิให้พวกโจรมาปล้นผลผลิตส่วย²⁶ ซึ่งในปัจจุบันนี้ปืนใหญ่นี้ยังคงอยู่ที่หมู่บ้านจีน บ้านเลขที่ 49 หมู่ 7 ถนนโคกม่วง กิ่งอำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา และเรียกกันว่า "ปืนใหญ่พระยาวิเชียรคีรี" (โปรดดูภาพที่ 1 ปืนใหญ่พระยาวิเชียรคีรี)



ภาพที่ 1 ปืนใหญ่พระยาวิเชียรคีรี

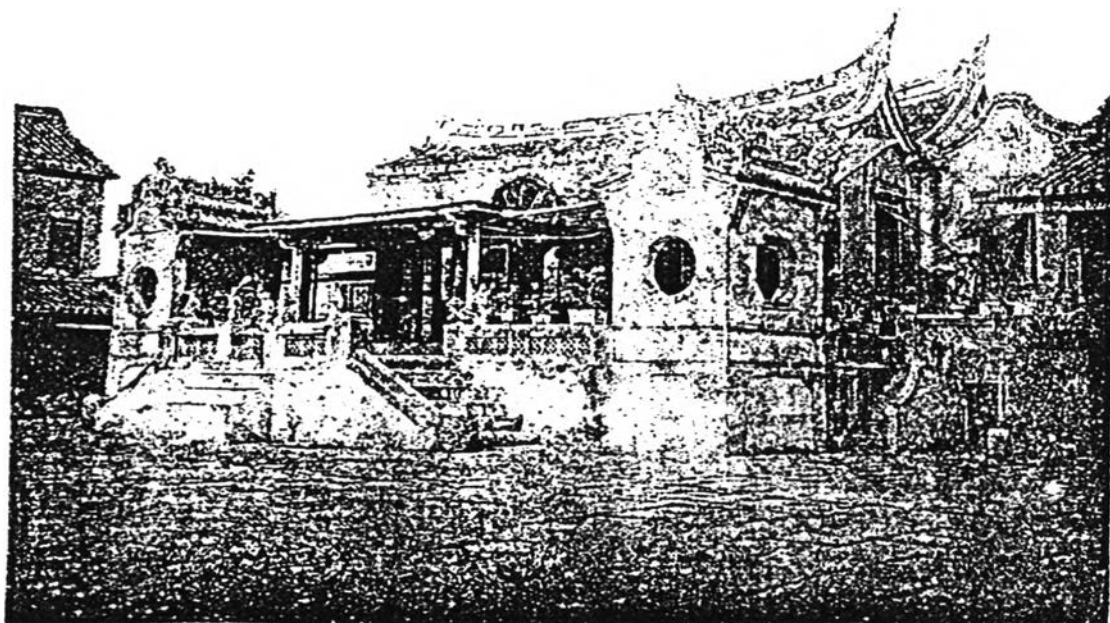
ถ่ายภาพโดย นายสุชาย อัครพันธ์กุล เมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน 2546

²⁵ สัมภาษณ์ นางสาวอุทัยศรี วงศ์วานิช, อายุ 65 ปี, และ นางชนิดุชา กลิ่นจันทร์, อายุ 57 ปี วันที่ 8, 27 มิถุนายน พ.ศ. 2546.

²⁶ เรื่องเดียวกัน.

กล่าวได้ว่า ด้วยโครงสร้างระบบการบริหารการปกครองของเมืองสงขลา ที่ให้อำนาจเจ้าเมืองสงขลาแต่งตั้งบุคคลที่ไว้วางใจทำหน้าที่ปกครองชุมชน และเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ให้กับกลุ่มตระกูล ณ สงขลา จึงเป็นการสร้างเครือข่ายทางด้านการปกครองที่เอื้อให้เกิดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่สำคัญ อันนำมาซึ่งการขยายตัวของการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของประชาชนในเมืองสงขลา และการสะสมทุนของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา

สำหรับการบริหารการปกครองภายในเมืองสงขลา นั้น มีรูปแบบการบริหารราชการบ้านเมืองที่มาแต่โบราณ กล่าวคือ มีศูนย์กลางการปกครองตั้งอยู่ที่บ้านเจ้าเมืองหรือที่เรียกว่า "จวนเจ้าเมือง" อันเป็นที่อยู่อาศัยของเจ้าเมือง พร้อมด้วยครอบครัวและเครือญาติมาตั้งแต่เมื่อครั้งที่เมืองสงขลาตั้งอยู่ที่ฝั่งแหลมสน ครั้นเมื่อย้ายเมืองมาที่ตำบลบ่อยางได้มีการสร้างจวนเจ้าเมืองขึ้นมาใหม่ เป็นหมู่ตึกแบบจีนจำนวน 5 หลัง เรียกว่า "ในจวน" สร้างในสมัยพระยาวิเชียรคีรี (เทียนแสง)²⁷ (โปรดดูภาพที่ 2 จวนเจ้าเมืองสงขลา มีลักษณะเป็นหมู่ตึกแบบจีน 5 หลัง)



ภาพที่ 2 จวนเจ้าเมืองสงขลา มีลักษณะเป็นหมู่ตึกแบบจีน 5 หลัง

ที่มา : อเนก นาวิกมูล, สมุดภาพสงขลา มหาวชิราวุธ. (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน), 2536 คณะกรรมการชุมชนนักเรียนเก่ามหาวชิราวุธ สงขลา พ.ศ. 2536), หน้า. 93.

²⁷ พระยาวิเชียรคีรี(ชม), "พงศาวดารเมืองสงขลา" ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3, หน้า 82.

ส่วนตำแหน่งที่ตั้งของจวนเจ้าเมืองนั้น จากการพิจารณาเอกสารหลักฐานแวดล้อมทำให้กำหนดได้ว่าตั้งอยู่ภายในกำแพงเมือง* บริเวณทางด้านทิศเหนือของกำแพงเมือง ค่อนไปทางทิศตะวันตก ด้านหน้าจวนมีศาลาริมน้ำเพื่อใช้จัดเก็บภาษี ส่วนด้านหลังของจวนนั้น เป็นที่ตั้งของวัดคอนรักซึ่งสร้างขึ้นมาภายหลังจากการสร้างจวน และผูกพัทธสีมาใน พ.ศ. 2397²⁸ จวนเจ้าเมืองนี้ถูกใช้เป็นสถานที่ว่าราชการและที่อยู่ของเจ้าเมือง โดยถือว่าเป็นจวนกลางเมื่อใครได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองก็จะย้ายมาอยู่ที่จวนนี้ดังเช่นสมัยเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) และเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (เม่น) แต่นับตั้งแต่สมัยพระยาวิเชียรคีรี (ชุ่ม) เป็นต้นไปก็ไม่ได้มีการย้ายมาอยู่ ณ จวนกลางอีกเลย แต่ได้ใช้บ้านส่วนตัวเป็นสถานที่ว่าราชการงานเมือง ครั้นพระยาวิเชียรคีรี (ชุ่ม) เป็นเจ้าเมืองก็ว่าราชการอยู่ที่บ้านของตนเองเช่นเดียวกัน การที่ศูนย์กลางการบริหารการปกครองของเมืองสงขลา คือ จวนเจ้าเมือง ไม่มีการเคลื่อนย้ายที่ตั้งมาเป็นเวลานานถึง 42 ปี (พ.ศ. 2385-2427) เป็นภาพสะท้อนถึงเสถียรภาพ ความมั่นคงทางการเมืองและเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ที่สามารถประสานประโยชน์ภายในของกลุ่มตระกูลได้อย่างลงตัว

สถานที่เป็นศูนย์กลางในการบริหาร คือ "จวนเจ้าเมือง" ทั้งนี้ด้านหน้าของจวนเจ้าเมืองจะมีศาลาโถงกลางสำหรับเป็นที่ว่าราชการประชุมกรรมการ ข้าราชการทั้งหลายซึ่งประกอบด้วย เจ้าเมือง ผู้ช่วยราชการเมือง ปลัด ยกกระบัตร กรมการ และล่ามจะมานั่งพร้อมกัน ณ จวนเพื่อรับฟังและปรึกษาหารือข้อราชการงานเมืองต่างๆ ตลอดจนการตัดสินคดีความต่างๆ ดังนั้นในบริเวณจวนเจ้าเมืองจะมีที่สำหรับใช้คุมขังนักโทษ เรียกว่า "ตึกดิน" ซึ่งมี 2 แห่ง คือตั้งอยู่

* เกี่ยวกับที่ตั้งจวนเจ้าเมืองสงขลา โดยส่วนใหญ่เอกสารจำนวนมากมักกล่าวว่า จวนเจ้าเมืองในอดีต คือ หมู่ตึกที่มาจัดตั้งเป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จังหวัดสงขลาในปัจจุบัน ถ้าหากเป็นเช่นนั้นจริงย่อมหมายถึงว่า จวนเจ้าเมืองตั้งอยู่นอกกำแพงเมือง ซึ่งไม่น่าจะเป็นไปได้ จากการตรวจสอบเอกสารแวดล้อมอื่นได้แสดงให้เห็นว่า หมู่ตึกที่เป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จังหวัดสงขลาในปัจจุบันนั้น สร้างใน พ.ศ. 2421 โดยพระยาสุนทรานุรักษ์ (เนตร) ผู้ช่วยผู้ว่าราชการเมืองสงขลาและเป็นบุตรเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (เม่น) พระยาสุนทรานุรักษ์(เนตร)มีความประสงค์จะยกหมู่ตึกนี้ให้กับคุณขึ้นผู้เป็นบุตรสาว แต่หมู่ตึกนี้ได้ตกมาอยู่ในความครอบครองของพระอนันตสมบัติ(เอม)ผู้เป็นบุตรชาย และได้ขายให้กับราชการในพ.ศ. 2448 ในราคา 28,000 บาท โดยที่หมู่ตึกนี้ถูกใช้เป็นจวนของพระวิจิตรวรสาสน์ (ปั้น สุชุม) ข้าหลวงเทศภิบาล และใน พ.ศ. 2439 ได้ถูกใช้เป็นศาลาว่าการมณฑลนครศรีธรรมราช พอถึง พ.ศ. 2460 ถูกใช้เป็นศาลากลางจังหวัดสงขลา

สำหรับจวนเจ้าเมืองที่พระยาวิเชียรคีรี (เถียนเสง) ได้สร้างไว้พร้อมๆ กับการสร้างกำแพงเมืองนั้น จากการพิจารณาเอกสารแวดล้อมทำให้สันนิษฐานได้ว่าน่าจะอยู่ในบริเวณกำแพงเมืองค่อนไปทางด้านทิศเหนือซึ่งอยู่ภายในกำแพงเมือง และจวนเจ้าเมืองแห่งนี้ได้ถูกใช้ว่าราชการมาจนสิ้นสุดสมัยเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (เม่น) ปัจจุบันจวนเจ้าเมืองแห่งนี้ปรักหักพังไปแล้ว จากการสัมภาษณ์ได้กล่าวว่า ได้รับความเสียหายจากระเบิดในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2

²⁸ ประวัติวัดคอนรัก," อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมงคลพุทธญาณ(ภักดี จันทสิริเถร) อดีตเจ้าอาวาสวัดคอนรัก และเจ้าคณะอำเภอหาดใหญ่-สะเดา-รัตภูมิ-สตูล(ธรรมยุต) ณ เมรุชั่วคราววัดคอนรัก วันที่ 22 มิถุนายน พ.ศ. 2529, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรุงธน,2529), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

ในจวนและนอกจวน²⁹ ในลักษณะเช่นนี้จวนเจ้าเมืองจึงเป็นศูนย์กลางการบริหารการปกครองในทุกเรื่องทั้งงานราชการและงานส่วนตัวและไม่มีเวลาทำการที่แน่นอน สภาพดังกล่าวนี้ดำรงสืบมาจนกระทั่งมีการจัดรูปแบบการปกครองเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล เมื่อพ.ศ. 2439 ซึ่งในระยะแรกก็ยังคงใช้ธรรมเนียมการบริหารราชการบ้านเมืองเหมือนเดิม คือ ศูนย์กลางการบริหาร การปกครอง การบัญชาการก็ยังคงเป็นสถานที่เดียวกันกับที่อยู่จวนของข้าหลวงเทศาภิบาล ซึ่งเรียกว่า "จวนสมุหเทศาภิบาลหรือสัณฐานคาร" จนกระทั่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย คือ สมเด็จพระเจ้าน้องยาตราฯ ราชานุกาฬเสด็จตรวจราชการทรงเห็นว่า จวนสมุหเทศาภิบาลถูกใช้เป็นทั้งสถานที่การบริหารการปกครองงานราชการบ้านเมือง และสถานที่อยู่อาศัยของสมุหเทศาภิบาลไปพร้อมๆ กันนั้น เป็นแบบแผนที่ไม่ถูกต้อง จึงโปรดฯ ให้สร้างที่ว่าการมณฑลขึ้นใหม่เมื่อ พ.ศ. 2441 เพื่อแยกงานบริหารราชการบ้านเมืองออกจากงานส่วนตัวให้ชัดเจน มีการกำหนดให้ข้าราชการประจำมณฑลเทศาภิบาล อันประกอบด้วย ข้าหลวงเทศาภิบาล ข้าหลวงสังกัดกระทรวงมหาดไทย คลัง ยุติธรรม และเลขานุการมาปฏิบัติราชการ ณ ที่ว่าการมณฑล และกำหนดเวลาทำการที่แน่นอนต่อมาใน พ.ศ. 2453 กำหนดให้เรียกที่ว่าการมณฑลว่า ศาลารัฐบาล นับจากนั้นเป็นต้นมา งานบริหารงานราชการบ้านเมืองก็ถูกแยกออกจากงานส่วนตัวของผู้ปกครอง ทำให้การบริหารงานราชการบ้านเมืองเป็นระบบระเบียบยิ่งขึ้น

นอกจากการจัดระบบการบริหารการปกครองภายในตัวเมืองสงขลา และอาณาบริเวณที่เป็นเขตแขวงของเมืองสงขลา ด้วยการวางเครือข่ายตัวบุคคลที่อยู่ในความไว้วางใจของเจ้าเมือง ให้ออกไปทำหน้าที่พิทักษ์รักษาผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจของเจ้าเมืองแล้ว สำหรับเมืองที่ขึ้นกับเมืองสงขลาโดยเฉพาะเจ็ดหัวเมืองแขก ซึ่งเป็นแหล่งที่มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร เจ้าเมืองสงขลาได้ส่งบุคคลในกลุ่มตระกูลหรือบุคคลที่มีความใกล้ชิดสนิทสนมออกไปปกครองเมืองต่างๆ เหล่านั้น อย่างเช่น เมืองจะนะ ถือว่าเป็นแหล่งผลิตดีบุกที่สำคัญของเมืองสงขลา และเป็นสินค้าออกชนิดหนึ่งของเมืองสงขลา ในอดีตที่ผ่านมาเมืองจะนะจะถูกควบคุมดูแลอย่างใกล้ชิดจากเมืองสงขลา และเจ้าเมืองสงขลาเป็นผู้มีอำนาจเต็มในการเสนอชื่อบุคคลที่จะเข้ามาดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองจะนะ เพื่อได้รับการแต่งตั้งอย่างเป็นทางการจากศูนย์อำนาจส่วนกลาง จะเห็นได้ว่าบุคคลที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองจะนะจะมีความใกล้ชิดกับกลุ่มตระกูล ณ สงขลา เป็นส่วนใหญ่ คือ พระอนันตสมบัติ (บุญเยี่ยม ณ สงขลา) ซึ่งเป็นน้องของเจ้าพระยาอินทวิศิษฐ์ (บุญห้อย) ต่อมาคือ นายทิดเพชร ได้บรรดาศักดิ์ พระมหานุกาฬปราบสงคราม

²⁹ เจ้าพระยาวิเชียรคีรี(บุญสังข์), "พงศาวดารเมืองสงขลา," ใน *ประชุมพงศาวดาร* เล่ม 30, หน้า 234 และ 244.

ต่อมาคือ จิ้นเค่ง ซึ่งเป็นเพื่อนของพระสงขลา (เหยียง) ต่อมาคือ ขวัญชัยบุตรพระจะนะ (เค่ง) ต่อมาคือ บัวแก้ว บุตรของพระจะนะ (เพ็ชร) เป็นต้น

สำหรับในเจ็ดหัวเมืองแถกนั้นเจ้าเมืองสงขลาได้ส่งบุคคลที่อยู่ในกลุ่มตระกูล ณ สงขลา และบุคคลที่มีความไว้วางใจใกล้ชิดไปปกครอง (โปรดดูตารางที่ 4 แสดงเจ้าเมืองที่ปกครองในเจ็ดหัวเมืองแถกในช่วงที่ขึ้นกับเมืองสงขลา) จากตารางจะเห็นได้ว่ามีบุคคลในกลุ่มตระกูล ณ สงขลา เข้าไปปกครองอยู่ในเมืองหนองจิก คือ นายเวียง ณ สงขลา บุตรหลวงอนุรักษภูเบศร์ (แสง ณ สงขลา) นายทัมมหาดเล็ก พระยาเพชรราภิบาล (ทัต ณ สงขลา) พระยาเพชรราภิบาล (พวง ณ สงขลา) นอกจากนี้ยังมีกลุ่มบุคคลที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับกลุ่มตระกูล ณ สงขลา โดยเฉพาะบุคคลในสายของพระจะนะ (เค่ง) ซึ่งมาแต่เมืองซีจีวูและเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุขของพระสงขลา (เหยียง)³⁰ จะได้รับความไว้วางใจให้เข้าไปปกครองเมืองต่างๆ หลายเมือง ได้แก่ เมืองยี่ริง (ยะหริ่ง) คือ นายพ่าย ซึ่งเป็นบุตรพระจะนะ (เค่ง) หลวงสวัสดิ์ภักดี (ยิ้มชัย) ซึ่งเป็นบุตรพระจะนะ (เค่ง) เมืองหนองจิก คือ พระยาแก้วดำ (เกลี้ยง) ซึ่งเป็นบุตรหลวงสวัสดิ์ภักดี (ยิ้มชัย) เมืองยะลา คือ หลวงสวัสดิ์ภักดี (ยิ้มชัย) นายเมือง ซึ่งเป็นบุตรพระยาอีริง (พ่าย) และยังมี หลวงจ่ามหาดไทยเมืองสงขลาอารักขาการปกครองเมืองหนองจิกอยู่ช่วงเวลาหนึ่ง

ในลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นว่ากลุ่มตระกูล ณ สงขลา ได้จัดวางเครือข่ายทั้งในเชิงทางการบริหารการปกครอง และการควบคุมเศรษฐกิจในพื้นที่ต่างๆ บริเวณเจ็ดหัวเมืองแถก ซึ่งในพื้นที่ดังกล่าวนี้เจ้าเมืองที่ไปปกครองในแต่ละเมืองยังส่งคนของตนเข้าไปควบคุมพื้นที่ตอนใน เพื่อทำหน้าที่จัดเก็บภาษี ดังกรณี พระยาหนองจิก (เกลี้ยง) หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่าพระยาแก้วดำ ได้ส่งลูกชายคือ ท่านม่วงทองไปตั้งถิ่นฐานที่บ้านแถก ต่อมาเรียกว่า ป่าหลวง (ปัจจุบันคือตำบลแม่ลาน อำเภอแม่ลาน จังหวัดปัตตานี) เพื่อจัดเก็บภาษีในบริเวณนั้น โดยเก็บเป็นข้าวเปลือกในอัตรา ข้าว 100 ถัง เก็บ 20 ถัง พร้อมทั้งต้องนำไปส่งที่ฉางข้าวริมคลอง และยังเก็บภาษีเป็นตึกอีกด้วย³¹

³⁰ พระยาวิเชียรคีรี(ชม), "พงศาวดารเมืองสงขลา." ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3, หน้า 53.

³¹ สัมภาษณ์ นายเทียบ ม่วงทับทิม, อายุ 92 ปี, วันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ. 2546.

ตารางที่ 4 แสดงเจ้าเมืองที่ปกครองในเจ็ดหัวเมืองแขกในช่วงที่ขึ้นกับเมืองสงขลา

สงขลา	ปัตตานี	ฮริง	สาขบุรี	หนองจิก	รามันห์	ระแงะ	ยะลา
พระยาวิเศษ ภักดี(เถียนจง)	ตะวันตกลง	นายพ่าย	หนิตะ	ดวันหนี	ดวันหม่า ไฝ	หนิตะ	ดวันยล
พระยาวิเชียร คีรี(เถียนเสง)	ดวันยูไฝ (ไต่เก้) * ตงกูปะลา	หลวงสวัสดิ์ ภักดี*(ยืมซ้าย) หนิยูไฝ(ไต่เก้)	หนิละไม (บุตร พระยา สายบุรี)	ดวันกะจิ นายแมน* เมืองจนะ พระยาแก้วดำ (เกลี้ยง)	ดวันกู โหน	หนิบ่อสู*	ดวัน บางกอก หลวงสวัสดิ์ ภักดี* (ยืมซ้าย) นายเมือง ดวันบาตูปุ เต้*
เจ้าพระยา วิเชียรคีรี (บุญสังข์)	ตงกูปุเต้ เป็นพระยา วิชิตภักดี	สุลต่านเดวอ (เมือง กลันตัน) นายแดง(บุตร พระยายีหริง หนิยูไฝ(ไต่เก้)			ดวันติมน เป็น พระยา รัตนภักดี		
เจ้าพระยา วิเชียรคีรี(เม่น)	*ตงกูปะลา เป็นพระยา วิชิตภักดี	หนิเกาะ (น้องต่างมารดา พระยายีริง)	หนิปะ เป็น พระยา สุริยสุนทร	นายเวียง พระยา หนองจิก(มิง)	พระนรงค์ วังตา (ดวัน ยาอง)เป็น พระรัตน ภักดี	พระยาคีรี รัตนพิศาล (ดวันโหนะ) เป็นพระยา ภูผาภักดี	
พระยาวิเชียร คีรี(ชุม)	ดวันกูบอ เป็นพระ ศรีบุรีรัฐ พินิต			หลวงจำ มหาตไทย กรมการเมือง สงขลา* นายทับ มหาตเล็ก*			
พระยาวิเชียร คีรี(ชม)	พระศรีบุรี รัฐพินิต (ดวันกูบอ สูง)เป็นพระ ยาวิชิตภักดี			นายหัต เป็น พระยาเพชร ภิกาลนฤเบศร์ พระยาเพชร ภิกาล(พวง)		ดวันเหงะ เป็นพระยา ภูผาภักดี	

* หมายถึง รักษาการเมือง

ที่มา : พระยาวิเชียรคีรี (ชม), "พงศาวดารเมืองปัตตานี," ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3

พระยาวิเชียรคีรี (ชม), พงศาวดารเมืองสงขลา, (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ อำมาตย์เอก

พระยาเพชรภิกาลนฤเบศรฯ (พวง ณ สงขลา) เมื่อปีชกาล พ.ศ. 2469.

เครือข่ายทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา อีกเครือข่ายหนึ่งที่ถือได้ว่ามีความสัมพันธ์ที่แนบแน่นตั้งแต่รุ่นพ่อมาจนรุ่นลูกและหลานสืบต่อกันมา นั่นคือ เครือข่ายทางเศรษฐกิจที่เมืองปัตตานี โดยไปสัมพันธ์กับกลุ่มตระกูลคณานุรักษ์³² กล่าวคือ นายปุย แซ่ตัน ผู้เป็นต้นตระกูล อพยพมาจากภูมิลำเนาที่ตำบลเจ็ยะแม่ เมืองจีนโดยเรือสำเภา อันเนื่องมาจากความไม่สงบภายในเมืองจีนเมื่อครั้งเกิดกบฏนักมวย มีผู้ร่วมเดินทาง 25 คน แต่ขึ้นบกกลางทางเพราะทนความอดอยากไม่ไหวและสินค้าที่นำมาด้วยได้ขายตามรายทางแลกเปลี่ยนเป็นเงินทองให้พรรคพวกเป็นทุนทำมาหากินไปหมดแล้วคงเหลือแต่สุกร 2-3 ตัว เหตุที่เดินทางมาที่เมืองสงขลาเป็นเพราะว่าได้ยินกิตติศัพท์ว่าเจ้าเมืองเป็นจีนฟูเจี้ยน (ฮกเกี้ยน) แซ่เงา อยู่จังหวัดเดียวกัน จึงเดินทางมาเพื่อขอพึ่งบารมี นายปุย แซ่ตันได้เข้ามาตั้งรกรากอยู่ในเมืองสงขลา ประกอบอาชีพค้าขายของชำเรื่อยมา จนกระทั่งเกิดกรณีความไม่สงบเมื่อ 4 หัวเมืองแขก คือ พระยาตานี (ตวนสุหลง) พระยาหนองจิก (ตวันกะจิก) พระยายะลา (ตวันบางกอก) และพระยาระแงะ (หนีเดะ) รวมตัวกันเข้าตีเมืองยะหริ่ง³³ นายปุยจึงได้แสดงความสามารถด้วยการรวมสมัครพรรคพวกคนจีนด้วยกันอาสาออกสู้รบ จนสำเร็จกิจตามคำสั่งของพระยาเพชรบุรีและพระยาวิเชียรคีรี (เถี้ยนเส้ง) ทำให้เป็นที่พอใจของเจ้าเมืองสงขลามาก และได้ขอโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้นายปุย เป็นหลวงสำเร็จกิจกรจางวาง นับจากนั้นมานายปุยกลายเป็นคนสนิทของเจ้าเมืองสงขลา (เถี้ยนเส้ง) และได้แสดงความซื่อตรงจงรักภักดีต่อเจ้าเมือง

ต่อมานายปุยได้ย้ายมาตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่ปัตตานี โดยได้รับแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าจีนเรียกว่า “กัปปัตัน” ทำหน้าที่ปกครองคนจีนในเมืองปัตตานีและเป็น ผู้เก็บส่วย อากร้านฝิ่นและการพนันส่งไปให้เจ้าเมืองสงขลา จากนั้นได้ขอสิทธิ์สัมปทานทำเหมืองแร่ดีบุกที่เมืองยะลาจำนวนหลายแปลงจากเจ้าเมืองสงขลา เช่นที่ เหมืองถ้ำทะเล หมู่บ้านเหมืองมายอบนเหมืองฮ้วนหนาสิ้ว (นาละ) เหมืองปิ่นเหย๊ะ เหมืองนางมูโน เหมืองดีโปะ เหมืองใหม่ เหมืองแมหอเหมืองหาดทราย และเหมืองปลีกย่อยอีกหลายแปลง เหมืองแร่ดีบุกเหล่านี้ได้ตกทอดมาถึงพระจีนคณานุรักษ์ผู้เป็นลูก และได้คัดเลือกถือสิทธิ์สัมปทานไว้เพียง 4 แปลง คือ เหมืองถ้ำทะเล หมู่บ้านเหมืองมายอบน เหมือง ฮ้วนหนาสิ้ว (นาละ) นอกจากนี้แล้วกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ยังได้ให้การสนับสนุนทางด้านเงินทุนสำหรับการทำเหมืองแร่ดีบุกอีกด้วย³⁴ การที่นายปุยสามารถสร้างฐานะ

³² ทายาทหลวงสำเร็จกิจกรจางวาง. (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเมอริทพริ้นท์ จำกัด, 2538), หน้า 19-22.

³³ พระยาวิเชียรคีรี(ชม), “พงศาวดารเมืองปัตตานี,” ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3, หน้า 19-20.

³⁴ Phuwadol Songprasert, “The Development of Chinese Capital in Southern Siam, 1868-1932,” p.97.

ของตนขึ้นมาจนมีฐานะมั่นคงจากการทำเหมืองแร่ดีบุก เพราะได้รับการสนับสนุนส่งเสริมจากกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ดังนั้นจะเห็นได้ว่ากลุ่มตระกูล ณ สงขลา ให้การสนับสนุนส่งเสริมคนจีน ซึ่งเป็นที่ไว้วางใจให้เข้าไปทำหน้าที่ดูแลทั้งทางด้านการปกครอง และเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่ต่างก็เอื้อผลประโยชน์แก่กันและกัน

กล่าวได้ว่าการวางเครือข่ายทางเศรษฐกิจ ผ่านโครงสร้างระบบการเมือง ทำให้กลุ่มตระกูล ณ สงขลา สามารถเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจได้อย่างเป็นระบบ และมีประสิทธิภาพ นำมาซึ่งการสะสมทุนภายในกลุ่มตระกูล ขณะเดียวกันทำให้พ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนเติบโตขึ้นมาด้วยเช่นกัน

3.3 กิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา

การประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา เป็นการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ “กึ่งอิสระ” ที่เกิดจากการผสมผสานกันระหว่างความสามารถและความเชี่ยวชาญทางการค้าและการอิงอำนาจทางการเมืองที่ศูนย์อำนาจส่วนกลางมอบให้ และถือว่าเป็นเงื่อนไขสำคัญต่อการสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล นำมาซึ่งการสะสมทุน ความมั่งคั่งและมั่นคงของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา กล่าวคือ กลุ่มตระกูล ณ สงขลา มีอิสระในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ โดยศูนย์อำนาจส่วนกลางไม่เข้ามาก้าวร้าวกิจการภายในของเมืองสงขลา แต่ในขณะเดียวกันกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ต้องพึ่งพิงอาศัยอำนาจทางการเมืองที่ศูนย์อำนาจส่วนกลางมอบให้ มาสนับสนุนกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ในลักษณะเช่นนี้ภายใต้ระบบโครงสร้างการบริหารราชการภายในเมืองสงขลา กลุ่มตระกูล ณ สงขลา ได้จัดส่งคนหรือแต่งตั้งบุคคลที่ไว้วางใจ ไปปกครองควบคุมเขตแขวงตลอดจนเมืองที่ขึ้นตรงต่อเมืองสงขลา จึงเป็นเครื่องมือหรือกลไกสำคัญควบคุมกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล

3.3.1 การเป็นนายอากรวังนก

ผลงานการศึกษาวิจัยที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มตระกูล ณ สงขลาและการทำอากรวังนก ที่สำคัญอยู่ 2 เล่ม คือ ผลงานของ สงบ สงเมือง³⁵ ได้วิเคราะห์ให้เห็นในภาพรวมว่า การทำอากรวังนกของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา เป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมฐานะของกลุ่ม

³⁵ สงบ สงเมือง, ภาพพัฒนาหัวเมืองสงขลาในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2310-2444, หน้า.66-70.

ตระกูลให้เจริญมั่งคั่ง ส่วนผลงานของ รัชดาพร ศรีภิบาล³⁶ ได้วิเคราะห์ให้เห็นในภาพรวมว่า รังนก มีความสำคัญต่อเศรษฐกิจในภาคใต้ของประเทศไทยในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2310-2482 ทำให้ เศรษฐกิจของภาคใต้หมุนเวียนกันอย่างเป็นระบบ และกล่าวถึงกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ในฐานะ เป็นกลุ่มตระกูลหนึ่งที่เข้ามาร่วมกิจกรรมทางเศรษฐกิจนี้ในแง่ของผู้ประกอบการท้องถิ่น แต่ ผลงานวิจัยทั้งสองเรื่องมิได้กล่าวในรายละเอียดอย่างลึกซึ้ง ว่าการทำอากรรังนกมีความสำคัญต่อ กลุ่มตระกูล ณ สงขลา ในฐานะที่เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดการสะสมทุนของกลุ่ม ตระกูล ณ สงขลา ลักษณะไหน อย่างไร ทั้งนี้การเป็นนายอากรรังนกของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา เป็นผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงตัวกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ซึ่งมีลักษณะ การเก็บรวบรวมผลผลิต (collection) ที่ก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวของการดำเนินกิจกรรมทาง เศรษฐกิจในลักษณะต่างๆ นับตั้งแต่การลงทุนจัดหาอุปกรณ์เครื่องมือต่างๆ การควบคุมกำลังคน ที่มีความสามารถเฉพาะทางของการเก็บรวบรวมรังนก และการค้าขายรังนก อันเป็นภาพสะท้อน ถึงความเคลื่อนไหวการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจภายในเมืองสงขลา ฉะนั้นการเก็บรังนกจึง เป็นกิจกรรมที่สะท้อนถึงความสามารถของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ในการบริหารจัดการจนกระทั่ง ทำให้การทำอากรรังนกเป็นจุดเริ่มแรกที่ทำให้กลุ่มตระกูล ณ สงขลา เข้ามามีบทบาททางการเมือง และอิงอำนาจทางการเมืองจากส่วนกลาง อันก่อให้เกิดพลังทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล

รังนกเป็นผลิตผลตามธรรมชาติที่มีความสำคัญ และเป็นที่ต้องการของ ชาวจีนมาช้านานเพราะถือว่ารังนกมีคุณค่าต่อร่างกายมีสรรพคุณเป็นยาบำรุงกำลัง ทำให้มี สุขภาพแข็งแรง นอกจากนี้ชาวจีนยังนิยมนำเอารังนกมาเป็นของกำนัลหรือติดสินบนข้าราชการ เพราะถือว่ารังนกนั้นเป็นของดีมีคุณค่า หายากและมีราคาแพง ดังนั้นความต้องการสินค้ารังนกใน ตลาดเมืองจีนจึงมีอย่างสม่ำเสมอ และสงขลาเป็นเมืองหนึ่งที่มีการเก็บผลิตผลรังนกจากเกาะสี่ เกาะห้าเพื่อการค้าขาย ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่พ่อค้าชาวจีน ดังปรากฏในบันทึกของชาวต่างชาติที่ เข้ามาค้าขายในเมืองสงขลาช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 ว่ารังนกเป็นสินค้าที่เจ้าเมืองต้องการมาก³⁷ และคงจะเป็นสินค้าที่ทำรายได้ให้กับเจ้าเมืองผู้ซึ่งควบคุมดูแลการเก็บเกี่ยวผลิตผลรังนก ตลอดจน การค้าขายให้กับพ่อค้า อย่างไรก็ตามในขณะนี้ไม่ปรากฏหลักฐานว่าศูนย์อำนาจจากส่วนกลาง เข้ามาเกี่ยวข้องจัดการเกี่ยวกับการจัดการผลิตผลรังนกในรูปแบบไหนและอย่างไร

³⁶ รัชดาพร ศรีภิบาล, "ความสำคัญของรังนกต่อเศรษฐกิจในภาคใต้ของประเทศไทย (พ.ศ.2310-2482)," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542).

³⁷ กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, แปลโดยไพโรจน์ เกษ แม่นกิจ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2513), หน้า 287 , 294

เมื่อรังกเป็นที่ต้องการของตลาดในเมืองจีนอย่างมาก จีนเหยียงเห็นช่องทางที่จะแสวงหาผลกำไรจากการทำอากรรังก ดังนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จประทับที่เมืองสงขลาใน พ.ศ. 2312 จีนเหยียงขอพระบรมราชานุญาตทำอากรรังกที่เกาะสี่เกาะห้า โดยจะถวายเงินจำนวน 50 ชั่ง³⁸ (หรือ 4,000 บาท) ต่อปี เงินจำนวนนี้นับว่ามีค่าสูงมากในเวลานั้นและมีประโยชน์ต่อราชสำนัก ซึ่งอยู่ในช่วงการสร้างความมั่นคงของศูนย์อำนาจส่วนกลาง การที่จีนเหยียงกล้าเสี่ยงขอรับพระบรมราชานุญาตทำอากรรังกโดยให้ราคาสูงเช่นนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่าจีนเหยียงมองเห็นลู่ทางว่าการรับทำอากรรังกย่อมให้ผลประโยชน์ตอบแทนคุ้มค่า และสามารถแสวงหากำไรได้มากกว่าเงิน 50 ชั่ง ที่ถวายให้กับพระมหากษัตริย์ในแต่ละปี แต่จะเป็นจำนวนมากน้อยเท่าใดไม่ปรากฏหลักฐาน ทั้งนี้มีข้อสังเกตว่าการทำอากรรังกนี้คงจะทำกำไรให้กับจีนเหยียงจนกระทั่งสามารถ "...แต่งเรือศรีษะญวนคุมเงินส่วยรังกและของถวายเข้าไปทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายทุกปีมิได้ขาด..."³⁹

การได้รับการแต่งตั้งให้เป็นนายอากรรังก มีบรรดาศักดิ์ "หลวงอินทศิรมบัติ" นี้เป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้จีนเหยียงผู้เป็นต้นตระกูล ณ สงขลา ถูกดึงเข้าสู่ระบบอำนาจส่วนกลาง มีสถานะเป็นเสมือนข้าราชการคนหนึ่ง และมีอำนาจควบคุมเลกาะรังกซึ่งเป็นแรงงานเกณฑ์ในระบบไพร่ บุคคลเหล่านี้มีความชำนาญและเชี่ยวชาญเก็บรังกจึงต้องมีการควบคุมเป็นพิเศษแตกต่างไปจากแรงงานอื่นๆในระบบไพร่ นอกจากนี้แล้วยังได้รับสิทธิบางอย่างคุ้มครองตนเองและบุคคลในครอบครัวรวมถึงข้าทาสบริวาร เช่น การไม่ถูกเกณฑ์แรงงาน การทำอากรรังกของหลวงอินทศิรมบัติ (เหยียง) มีลักษณะเป็นดำเนินการโดยอิสระเสรี ส่วนกลางไม่เข้ามายุ่งเกี่ยวในขั้นตอนใดๆ เพราะถือว่าได้มอบสิทธิการทำรังกให้แล้ว เพียงแต่จัดส่งเงินอากรเข้าไปถวายทุกปีไม่ขาดก็เพียงพอแล้ว ดังนั้นในทุกกระบวนการของการทำอากรรังกหลวงอินทศิรมบัติ (เหยียง) จะเป็นผู้ดำเนินการทั้งหมด การทำอากรรังกเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ต้องอาศัยเงินลงทุนในเบื้องต้น นับตั้งแต่การลงทุนจัดหาอุปกรณ์สำหรับเก็บผลิตผลรังก การควบคุมแรงงาน การจัดเก็บรวบรวมรังก การติดต่อกับผู้ซื้อรังก ฉะนั้นการทำอากรรังกจะมีกำไรหรือขาดทุนก็ขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้รับทำอากรรังกในการจัดการแต่ละกระบวนการ ซึ่งก็อาจจะมีปัญหาและอุปสรรคอยู่บ้าง และมีความเป็นไปได้ว่าอุปสรรคที่เกิดขึ้นนี้ อาจจะมาจกข้อขัดแย้งกับพระสงขลา (โยม) ซึ่งเป็นเจ้าเมืองในขณะนั้น ทั้งนี้เพราะหลวงอินทศิรมบัติ

³⁸ พระยาวิเชียรคีรี (ชม), "พงศาวดารเมืองสงขลา," ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3. หน้า 36 – 37.

³⁹ เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์), "พงศาวดารเมืองสงขลา," ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 30. หน้า.188.

(เหยียง) ได้รับพระบรมราชานุญาตให้ทำอากรรั้งนกที่เกาะสี่เกาะห้า เป็นการขัดผลประโยชน์ของเจ้าเมืองที่ได้รับมาก่อนหน้านั้น จึงเป็นธรรมดาที่พระสงขลา (โยม) ย่อมจะมีความไม่พอใจจีนเหยียง ซึ่งสิ่งนี้อาจจะเป็นจุดหนึ่งที่ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มตระกูลของจีนเหยียง และกลุ่มตระกูลของพระสงขลา (โยม) ในเวลาต่อมา (สมัยรัชกาลที่ 1) อย่างไรก็ตามหลวงอินทศิริสมบัติ (เหยียง) ทำอากรรั้งนกได้ด้วยดีมาตลอด สามารถจัดส่งเงินอากรรั้งนกจำนวน 50 ชั่งถวายพระมหากษัตริย์อย่างสม่ำเสมอทุกปีมิได้ขาด พร้อมทั้งได้นำสิ่งของต่างๆ เข้ามาถวายอีกด้วย จนกระทั่งได้รับความไว้วางใจจากศูนย์อำนาจส่วนกลางและแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองสงขลา ใน พ.ศ. 2318 นับจากนี้เป็นต้นไปการทำอากรรั้งนกของหลวงอินทศิริสมบัติ (เหยียง) มีความมั่นคงมากยิ่งขึ้น เพราะสามารถใช้อำนาจที่ได้รับจากส่วนกลางในสถานะเจ้าเมืองมาช่วยสนับสนุนส่งเสริมให้การดำเนินการทำอากรรั้งนกเป็นไปด้วยดี ผลประโยชน์ที่ได้รับภายหลังจากส่งมอบเงินอากรให้ส่วนกลางแล้วก็ตกเป็นของหลวงอินทศิริสมบัติ (เหยียง) ทั้งหมด

การทำอากรรั้งนกที่เกาะสี่เกาะห้าในช่วงสมัยธนบุรี ไม่ได้มีการกำหนดว่ามีระยะเวลาทำนานเท่าใด ซึ่งหลวงอินทศิริสมบัติ (เหยียง) ได้รับพระบรมราชานุญาตให้ทำตลอดรัชกาล ครั้นถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แม้ว่าในส่วนกลางจะมีการกำหนดระยะเวลาการทำภาษีอากรชนิดต่างๆ มากขึ้น โดยเฉพาะในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ตาม แต่ในการจัดทำอากรรั้งนกที่เกาะสี่เกาะห้า ก็ไม่ปรากฏว่ามีการเปิดประมูล และกำหนดระยะเวลาการทำที่แน่นอน หากแต่เป็นอากรที่พระมหากษัตริย์พระราชทานให้เจ้าเมืองสงขลา ซึ่งเป็นคนในกลุ่มตระกูล ณ สงขลา เป็นผู้ทำอากรรั้งนกมาโดยตลอด จนเป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบต่อกันมา ดังนั้นการทำอากรรั้งนกที่เกาะสี่เกาะห้า จึงเป็นเสมือนสิ่งที่กลุ่มตระกูล ณ สงขลา ได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์สืบทอดต่อกันมาเป็นระยะเวลาอันยาวนานร้อยกว่าปี จนกระทั่งเมื่อมีการปฏิรูปทางการคลังในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงการทำอากรรั้งนกที่เกาะสี่เกาะห้า มาเป็นการเปิดประมูลการทำอากรรั้งนก ซึ่งปรากฏหลักฐานครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2426 โดยมีระยะเวลาการทำอากรรั้งนก 3 ปีต่อการประมูล 1 ครั้ง⁴⁰ และปรากฏว่าผู้ที่ประมูลได้ในระยะแรกๆ เป็นคนในกลุ่มตระกูล ณ สงขลา เช่น หลวงสวัสดิ์บุรีรัมย์ (เล็ก ณ สงขลา) หลวงอุดมภักดี (พัน ณ สงขลา) พระยาเพชรภิบาล (พ่วง ณ สงขลา) หลังจากนั้นการประมูลในครั้งต่อๆ มาก็ยังคงอยู่ในมือของกลุ่มตระกูล ณ สงขลาเรื่อยมา (โปรดดู ตารางที่ 5 แสดงการทำอากรรั้งนกที่เกาะสี่เกาะห้า (พ.ศ. 2312 – 2472)) กว่าที่เอกชนกลุ่มอื่นๆ ที่ไม่ใช่กลุ่มตระกูล ณ สงขลา

⁴⁰ หจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 กน. เล่ม 40 จ.ศ. 1245, เรื่องตั้งนายอากรรั้งนกเมืองสงขลา.

ตารางที่ 5 : แสดงการทำอากรรังนกที่เกาะสี่เกาะห้า (พ.ศ. 2312 – 2472)

นายอากร	พ.ศ.	สถานภาพ	รัชสมัย	จำนวนเงิน/ปี
หลวงสุวรรณคีรี(เหยียง)	2312 - 2327	นายอากร,เจ้าเมืองสงขลา	ธนบุรี	50 ชั่ง (4,000 บาท)
เจ้าพระยาอินทคีรี(บุญห้อย)	2327 - 2355	เจ้าเมืองสงขลา	ร.1	50 ชั่ง (4,000 บาท)
พระยาวิเศษภักดี(เถียนจ้ง)	2355 - 2360	เจ้าเมืองสงขลา	ร.2	50 ชั่ง (4,000 บาท)
พระยาวิเชียรคีรี(เถียนเล้ง)	2360 - 2390	เจ้าเมืองสงขลา	ร.2, ร.3	50 ชั่ง (4,000 บาท)
เจ้าพระยาวิเชียรคีรี(บุญสังข์)	2390 - 2408	เจ้าเมืองสงขลา	ร.3 , ร.4	50 ชั่ง (4,000 บาท)
เจ้าพระยาวิเชียรคีรี(เม่น)	2408 - 2427	เจ้าเมืองสงขลา	ร.4 , ร.5	50 ชั่ง (4,000 บาท)
หลวงสวัสดิ์บุรีรมย์(เล็ก) *	2426 - 2428	ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา	ร.5	400 ชั่ง (32,000 บาท)
พระยาวิเชียรคีรี(ชุ่ม)	2429 - 2431	เจ้าเมืองสงขลา	ร.5	400 ชั่ง (32,000 บาท)
พระยาวิเชียรคีรี(ชม)	2431 - 2434	เจ้าเมืองสงขลา	ร.5	300 ชั่ง (24,000 บาท)
หลวงอุดมภักดี(พัน) *	2435 - 2437	ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา	ร.5	664 ชั่ง (53,120 บาท)
พระยาเพชรภักดี(พ่วง) *	2438 - 2440	เจ้าเมืองหนองจิก	ร.5	53,935 บาท
หลวงอุดมภักดี(พัน) *	2441 - 2443	ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา	ร.5	72,450 บาท
เงินเชียงสุน **	2444 - 2446	นายอากร	ร.5	900 ชั่ง (72,000 บาท)
นายจิตร *	2447 - 2449		ร.5	810 ชั่ง (64,800 บาท)
หลวงอุดมภักดี(พัน) *	2450 - 2452	ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา	ร.5	810 ชั่ง (64,800 บาท)
เงินไฉ่	2453 - 2455	นายอากร	ร.5 , ร.6	2,200 ชั่ง (176,000 บาท)
เงินซัว	2455	นายอากร	ร.6	
พระยาวิชิตภักดี	2455 - 2457		ร.6	
เงินเชียงสุน	2458 - 2461	นายอากร	ร.6	
เงินเชียงสุน	2461 - 2464	นายอากร	ร.6	
เงินเชียงสุน	2464 - 2467	นายอากร	ร.6	205,500 บาท
เลี้ยวเงินซึ้ง	2467 - 2470	นายอากร	ร.6 ,ร.7	
หลวงภักดีภักทร	2470 - 2472	นายอากร	ร.7	

ที่มา : พระยาวิเชียรคีรี (ชม), "พงศาวดารเมืองสงขลา." ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3. หน้า 37.

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช, "ตำนานภาชีอากรบางอย่าง." ใน ลัทธิธรรมนิยมต่างๆ. หน้า 168.

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1211, โบบอกเจ้าพระยาภาชีอากรใหม่ เรื่องส่งเงินภาชีอากรต่างๆ.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 กน. เล่ม 40 จ.ศ. 1245, เรื่องตั้งนายอากรรังนกเมืองสงขลา.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 มร.5 รล-กน/48 เลขที่ 86, เรื่องนำตั้งนายอากรรังนก 1 เมือง.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ค 14.4ข/3, เรื่องอากรรังนกหัวเมืองชายทะเลตะวันตก.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม 47/19, รายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ค/52 เลขที่ 52, เรื่องบาญฉนวนภาชีอากร.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ค 14.2ก/50, เรื่องอากรรักษาเกาะรังนก (7 ส.ศ. - 24 มิ.ย. 128).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ค/20 เลขที่ 6, เรื่องอากรรังนก.

* เป็นบุคคลในกลุ่มตระกูล ณ สงขลา

** ร่วมหุ้นลงทุนกับหลวงอุดมภักดี(พัน).

จะเข้ามาประมูลรับทำอากรรั้งนงก็ได้ ก็ล่วงมาถึงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และนับจากนี้ไปกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ไม่สามารถประมูลอากรรั้งนงได้อีกเลย และลดบทบาทลงไปในที่สุด

การทำอากรรั้งนงของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา มีเจ้าเมืองเป็นผู้ควบคุมดูแลทั้งหมดในฐานะนายอากร และให้คนในกลุ่มตระกูลดำเนินการในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการควบคุมดูแลเลขาอากรรั้งนง การจัดเก็บรั้งนง การดูแลค่าใช้จ่ายต่างๆ การค้าขายรั้งนงและการคุมเงินอากรรั้งนงส่งเข้าไปยังส่วนกลางตามที่ได้รับมอบหมาย ดังนั้นการทำอากรรั้งนงจึงเป็นเสมือนการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ทำกันภายในกลุ่มตระกูล และไม่นำแปลกใจแต่อย่างใดที่คนในกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ยังคงสามารถเข้าควบคุมการทำอากรรั้งนงที่เกาะสีเกะท่าเป็นเวลานานถึง 20 กว่าปี ภายหลังจากที่ได้มีการเปิดประมูลอากรรั้งนงใน พ.ศ. 2426 ทั้งนี้เพราะว่าบุคคลในตระกูล ณ สงขลาต่างล้วนมีประสบการณ์การทำอากรรั้งนงเป็นอย่างดี เช่น หลวงสวัสดิ์บุรีรัมย์ (เล็ก ณ สงขลา) และหลวงอุดมภักดี (พัน ณ สงขลา) พระยาเพชรภิบาลฯ (พ่วง ณ สงขลา) นายจิตร หรือแม้แต่มั่นแตงจีนเชียงสูงถึงจะไม่ใช่คนในกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ก็ตาม แต่คนในกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ได้เป็นผู้ให้การสนับสนุนโดยหลวงอุดมภักดีได้เป็นผู้ชักชวนให้จีนเชียงสูงมาประมูล และยังยอมเป็นนายประกันให้อีกด้วย⁴¹

ลักษณะการดำเนินการทำอากรรั้งนงของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา นับตั้งแต่ที่ได้เปิดให้มีการประมูล มีลักษณะที่แตกต่างไปจากการดำเนินการในระยะก่อนหน้านี้นี้ กล่าวคือ ในการประมูลแต่ละครั้งมีระยะเวลาการทำอากรรั้งนง 3 ปี ส่วนผู้ที่ประมูลได้จะได้รับการแต่งตั้งให้เป็น "นายอากร" และจะต้องมีผู้ที่มาค้ำประกันเรียกว่า "ประกัน" เพื่อรับผิดชอบในกรณีที่นายอากรไม่สามารถจ่ายเงินตามที่ประมูลได้ นอกจากนี้ยังมีผู้ที่เป็น "รับเรือน" เป็นผู้รับรองอีกชั้นหนึ่ง เท่ากับว่าส่วนกลางได้วางมาตรการเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความเสียหายเมื่อผู้ประมูลไม่สามารถจ่ายเงินตามราคาประมูล และยังเป็นหลักประกันที่จะให้ได้คนที่มีหลักมีฐานะน่าเชื่อถือมาทำอากรรับนง เมื่อเป็นเช่นนี้ปรากฏว่าในช่วงระยะที่กลุ่มคนในตระกูล ณ สงขลา ประมูลอากรรั้งนงได้นั้นบุคคลที่เป็นประกันและรับเรือนก็มักจะเป็นคนภายในตระกูล นอกจากนี้แล้วยังมีข้อที่น่าสังเกตอีกว่าจำนวนเงินที่ประมูลในระยะหลังๆ ตั้งแต่ พ.ศ. 2435 ถึง พ.ศ. 2452 มีจำนวนที่สูงมาก ในการประมูลแต่ละครั้งจึงมิได้มาจากการออกทุนของผู้ที่ประมูลได้เพียงคนเดียว หากแต่มี

⁴¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 มร.5 ค/52 เลขที่ 52, เรื่องบางบุรีแผนกภาษีอากร.

ลักษณะของการเข้าหุ้นลงทุนร่วมกัน เช่น ในกรณีที่นายจิตรประมูลได้ในช่วง พ.ศ. 2447-2449 ก็มี หลวงอุดมภักดี (พัน) ชักชวนให้มาเข้าหุ้น⁴²

การทำอากรรังนกของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา มิได้มีเพียงเฉพาะที่เกาะสี่ เกาะห้าเท่านั้น หากแต่ยังมีการทำอากรรังนกในพื้นที่อื่นๆ อีกด้วย คือ เมืองตรังฎราเมื่อครั้งที่ยังอยู่ในความดูแลของเมืองสงขลาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดยจ่ายเงินค่าอากรรังนกให้กับส่วนกลางเป็นจำนวน 10 ชั่ง เมืองสงขลาทำอากรรังนกที่เมืองตรังฎราได้ไม่นาน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงโปรดเกล้าฯ ให้เมืองนครทำต่อไป⁴³ การทำอากรรังนกที่เมืองตรังฎรานี้ เป็นผลสืบเนื่องมาจากการได้รับโปรดเกล้าฯ ให้ปกครองควบคุมดูแลเมืองตรังฎรา นอกจากนี้ยังมีการทำอากรรังนกในพื้นที่มณฑลชุมพร ซึ่งประกอบด้วยเมืองชุมพร ไชยา หลังสวน ปราณบุรี โดยหลวงอุดมภักดี (พัน ณ สงขลา) สามารถประมูลอากรรังนกได้ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2450 – 2452 เป็นเงิน 3,400 ชั่ง หรือ 272,000 บาท และในช่วงเดียวกันนี้ยังสามารถประมูลอากรรังนกในพื้นที่มณฑลนครศรีธรรมราช ซึ่งประกอบด้วยเมืองสงขลาและพัทลุงได้ เป็นเงิน 810 ชั่ง หรือ 64,800 บาท⁴⁴

เป็นที่น่าสังเกตว่า นับจากส่วนกลางได้เปิดการประมูลอากรรังนกโดยเสรีแล้ว หลวงอุดมภักดี (พัน ณ สงขลา) ได้เข้ามาสู่แวดวงการทำอากรรังนกมาโดยตลอด และสามารถทำกำไรให้กับหลวงอุดมภักดี (พัน) ได้มากพอสมควร ดังปรากฏในรายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช ของพระยาสุโขทัยวินิต (ปั้น สุขุม)^{*} ว่า หลวงอุดมภักดี (พัน) ประมูลอากรรังนกประจำศก 116–118 (พ.ศ. 2450 – 2452) เป็นเงิน 72,450 บาท และในศก 116 เจ้าภาษีมีกำไรประมาณ 200 ชั่ง⁴⁵ หรือ 16,000 บาท แต่การทำอากรรังนกของหลวงอุดมภักดีมีอันต้องประสบกับปัญหาอุปสรรคจากสภาวะการณ์ของตลาดรังนกที่เมืองจีน มีความผันผวนอันเนื่องจากอัตราค่าแลกเปลี่ยนเงินเหรียญต่างประเทศตกต่ำทำให้เงินบาทมีค่าสูงขึ้น ประกอบกับเมืองจีนยกเลิกการสอบไล่หนังสือ ทำให้ความต้องการซื้อรังนกซึ่งถือกันว่าเป็นของดีมีราคาแพง เพื่อติดสินบน

⁴² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.7.5 ค/52 เลขที่ 52, เรื่องใบอนุญาตแผนภาษีอากร..

⁴³ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1173, หน้า 14 – 15.

⁴⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ค 14.2น/50, เรื่องอากรรักษาเกาะรังนก.(7 ส.ค. – 24 มิ.ย.128)

^{*} เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลคนแรกของมณฑลนครศรีธรรมราช บรรดาศักดิ์ สุดท้ายที่ได้รับคือเจ้าพระยาสยามราช (ปั้น สุขุม)

⁴⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม 47/19, เรื่องรายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช.

เจ้าหน้าที่ก็พลอยหมดไปด้วย ส่งผลทำให้รังนกมีราคาตกต่ำลงจำหน่ายไม่หมด นอกจากนี้แล้ว หลวงอุดมภักดี (พัน) ยังประสบกับปัญหาเรื่องเรือกลไฟ 2 ลำที่ซื้อไว้สำหรับเดินเมลล์ทางตะวันตก เกิดแตกเสียหนึ่งลำ ส่วนอีกลำหนึ่งก็เดินได้ไม่เหมือนแต่ก่อน

จากสภาวะการณดังกล่าว ทำให้หลวงอุดมภักดี (พัน) ไม่สามารถจ่ายเงิน ตามที่ประมูลได้ จึงได้ทำฎีกาขอลดจำนวนเงินอากรรังนกที่ประมูลได้ในปี พ.ศ.2450 – 2452 ของ ทั้ง 2 มณฑล โดยจะขอจ่ายมณฑลชุมพร ปีละ 1,000 ชั่ง จากที่ประมูลได้ 3,400 ชั่ง และใน มณฑลนครศรีธรรมราช จ่ายให้ปีละ 250 ชั่ง จากที่ประมูลได้ 810 ชั่ง⁴⁶ จากการทำหลวงอุดมภักดี (พัน) ได้ขยายพื้นที่การทำอากรรังนกหลายแห่งและประมูลในวงเงินที่สูงมาก จึงทำให้ประสบกับ ปัญหาทางด้านเงินทุน ทำให้ต้องสูญเสียทรัพย์สินเงินทองมากมายเมื่อต้องมาประสบกับปัญหา อุปสรรคดังกล่าว อันเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้กลุ่มตระกูล ณ สงขลา หมดบทบาทในการทำอากรรัง นก แม้ว่าในการประมูลอากรรังนกของทั้ง 2 มณฑลในครั้งต่อมาหลวงอุดมภักดี (พัน) จะขอเข้า ร่วมประมูลด้วยก็ตามแต่ก็ถูกตัดสิทธิ์เพราะติดค้างเงินอากรงวดเก่า ซึ่งปรากฏว่าผู้ที่ประมูลได้คือ จีนไฉ่ และยังได้ในราคาต่ำกว่าที่หลวงอุดมภักดี (พัน) ประมูลในครั้งก่อน⁴⁷

การที่กลุ่มตระกูล ณ สงขลามีสบทบาททำอากรรังนกที่เกาะสี่เกาะห้าเป็น ระยะเวลาสั้นกว่าปีนี้เอง ทำให้สามารถสะสมความมั่งคั่งให้กับตระกูล ดังพิจารณาได้จาก นับตั้งแต่หลวงอินทศิรมบัติ (เหยียง) ได้รับพระบรมราชานุญาตทำรังนกที่เกาะสี่เกาะห้าใน พ.ศ. 2312 แล้ว กลุ่มตระกูล ณ สงขลาได้ถวายเงินอากรรังนกจำนวน 50 ชั่งเรื่อยมาจนกระทั่งถึง พ.ศ. 2426 จึงได้มีการประมูลอากรรังนกที่เกาะสี่เกาะห้า ซึ่งในช่วงระยะเวลาดังกล่าวจ่ายค่าอากรรังนก ในอัตราคงที่ ต่อเมื่อมีการเปิดประมูลทำให้กลุ่มตระกูล ณ สงขลาต้องเสียเงินอากรรังนกเป็น จำนวนมากกว่าเดิมถึง 8 เท่าตัวจากที่เคยจ่ายให้กับส่วนกลาง นั่นคือเป็นเงิน 400 ชั่ง (หรือ 32,000 บาท) และในการประมูลครั้งต่อมา อัตราการประมูลกลับเพิ่มสูงขึ้นเรื่อยๆและมีอัตราการ ประมูลสูงสุดอยู่ที่ 72,450 บาท หรือประมาณ 900 ชั่งกว่าๆ การที่บุคคลในกลุ่มตระกูล ณ สงขลา กล้าที่จะประมูลราคาที่สูงเช่นนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่า ผู้ประมูลได้ประเมินแล้วว่า การประมูลอากรรัง นกในแต่ละครั้งยังสามารถทำกำไรให้ได้อยู่เช่นกัน เช่น ในปี พ.ศ. 2450 สามารถทำกำไรได้ถึง 200 ชั่ง หรือ 16,000 บาท แม้ว่าจะประมูลสูงถึง 64,800 บาท นั้นหมายถึงว่าในปีนั้นสามารถ ขายรังนกได้เป็นจำนวน 80,800 บาท เมื่อเป็นเช่นนี้หากพิจารณาย้อนกลับไปในช่วงระยะก่อน

⁴⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ค 14.2ก/50, เรื่องอากรรักษาเกาะรังนก. (7 ส.ค. – 24 มิ.ย.128).

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน.

หน้านี้ที่กลุ่มตระกูล ณ สงขลา ถวายเงินอากรรังนกจำนวน 50 ชั่ง มาโดยตลอดระยะเวลา 114 ปี จะสามารถทำกำไรได้มากมายขนาดไหน และได้มีการสะสมทุนเรื่อยมาตลอดระยะเวลาดังกล่าว แม้ว่าการทำอากรรังนกจะต้องมีการลงทุนในการประกอบการทั้งทางด้านอุปกรณ์เครื่องมือ เครื่องใช้สำหรับเก็บผลิตผลรังนกและค่าจ้างแรงงานก็ตาม แต่เมื่อนำรังนกไปขาย รายรับที่ได้เมื่อนำไปหักลบต้นทุนและเงินที่จะต้องถวายพระมหากษัตริย์ในแต่ละปีแล้วก็ยังคงมีกำไรอีกเป็นจำนวนมาก ส่วนต่างที่เกิดขึ้นระหว่างต้นทุนการผลิตกับจำนวนเงินที่ได้จากการขายรังนกจึงมีอย่างมากมาย

ดังนั้นการทำอากรรังนกของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา จึงเป็นแหล่งสำคัญที่ก่อให้เกิดการสะสมทุนให้กับกลุ่มตระกูล ณ สงขลา และนับว่าเป็นฐานของการสะสมทุนที่สร้างความมั่งคั่งได้เป็นอย่างดี ไม่เช่นนั้นแล้วกลุ่มตระกูล ณ สงขลา คงจะไม่สามารถสนองพระราชประสงค์และปฏิบัติงานตามที่ได้รับมอบหมายให้ลุล่วงไปได้ด้วยดี เช่น ในสมัยเจ้าพระยาอินทวิศิษฐ์ (บุญห้อย) (พ.ศ. 23๑7-2355) บ้านเมืองอยู่ในสภาวะความไม่สงบเรียบร้อย ทำให้เจ้าเมืองสงขลา ต้องเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับการให้ความร่วมมือช่วยเหลือส่วนกลางในการรักษาความสงบสุข และปราบปรามความไม่เรียบร้อย ตลอดจนการรักษาพระราชอำนาจในเขตหัวเมืองประเทศราช มลายู ไม่ว่าจะเป็นการก่อกบฏของเมืองปัตตานีใน พ.ศ. 2334 การส่งกองทัพสงขลาไปช่วยเหลือกองทัพจากส่วนกลางเมื่อครั้งพม่ามาตีเมืองกลางใน พ.ศ. 2338 หรือการมีบทบาทเข้าไปปราบปรามการก่อกบฏของเจ้าเมืองยี่ริง ในพ.ศ. 2339 ต่อมาในพ.ศ. 2352 พม่าได้มาตีเมืองกลางอีกครั้งทางสงขลาได้นำกองทัพไปช่วยเหลืออีกครั้งหนึ่ง และในช่วงที่ไม่มีราชการสงครามเมืองสงขลา ยังต้องถูกเกณฑ์ให้ต่อเรือเพื่อเตรียมไว้ใช้ในราชการสงครามอยู่เสมอมา ในขณะที่เดียวกันก็ยังสามารถสร้างเรือสำเภาและเรืออื่นๆ อีกหลายลำ รวมทั้งการบำรุงพุทธศาสนาอีกมากมาย⁴⁸ จากสิ่งเหล่านี้ย่อมแสดงให้เห็นถึงควมมีฐานะทางเศรษฐกิจที่มั่งคั่งของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ซึ่งส่วนหนึ่งมาจากการเป็นนายอากรรังนก

กล่าวโดยสรุปว่า การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นนายอากรรังนกของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ที่สืบเนื่องมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนานกว่าปีได้สร้างผลกำไรให้กับกลุ่มตระกูลจำนวนมาก และเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจหนึ่ง ที่เป็นรากฐานสำคัญของกลุ่มตระกูลอันนำมาซึ่งการสะสมทุนของกลุ่มตระกูล ส่งผลให้กลุ่มตระกูล ณ สงขลา มีฐานะทางเศรษฐกิจที่มั่งคั่งและมั่นคง นอกจากนี้ยังมีข้อสังเกตที่เด่นชัดว่า ลักษณะของการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจการเป็นนาย

⁴⁸ เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์), "พงศาวดารเมืองสงขลา." ใน *ประชุมพงศาวดาร* เล่ม 30, หน้า 210, 323.

อาคารร้างของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการมีอำนาจทางการเมืองในระดับท้องถิ่น อันจะเป็นเครื่องมือที่ทำให้การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจลุล่วงไปได้ด้วยดี ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า การทำอาคารร้างเป็นการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อิงอยู่กับระบบอำนาจของส่วนกลาง ที่สามารถทำกำไรและก่อให้เกิดการสะสมทุนให้กับกลุ่มตระกูล ณ สงขลา และยังเป็นภาพสะท้อนถึงตัวกิจกรรมทางเศรษฐกิจภายในเมืองสงขลาได้อีกด้วย

3.3.2 การประกอบการค้า

เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจในระยะแรกๆ กิจกรรมหนึ่งที่สามารถทำกำไรและก่อให้เกิดการสะสมทุนของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา และถูกนำไปใช้เงินทุนสำหรับทำอาคารร้าง อันนำไปสู่การก้าวเข้าไปเกี่ยวข้องกับศูนย์อำนาจส่วนกลาง การประกอบกิจกรรมการค้านี้กลุ่มตระกูล ณ สงขลา ให้ความสำคัญมาโดยตลอด ลักษณะการประกอบกิจกรรมการค้าขายของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา นี้ แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ การค้าภายในและการค้ากับภายนอก

3.3.2.1 *การค้าภายใน* เป็นการรับซื้อสินค้าจากดินแดนภายในของเมืองสงขลา อันเป็นการรวบรวมสินค้าเพื่อเตรียมขายส่งต่ออีกทีหนึ่ง โดยใช้เรือเป็นพาหนะในการเดินทางเข้าไปรับซื้อสินค้าต่างๆ โดยเฉพาะบริเวณรอบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา อันเป็นลักษณะทางการค้าที่มีมานานทั้งนี้มีความเป็นไปได้ว่าในช่วงระยะก่อนที่จีนเหยียง จะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นนายอากรและเจ้าเมืองสงขลาตามลำดับนั้น ได้ดำเนินกิจกรรมการค้าในลักษณะเช่นเดียวกันนี้ ด้วยการทำหน้าที่เป็นตัวกลางรับซื้อ-ขายสินค้าจากชาวพื้นเมืองทั้งที่เป็นคนไทย จีน และแขกที่อยู่รอบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ในขณะที่เดียวกันได้มีการสร้างความสัมพันธ์ติดต่อกับเครือข่ายการค้าในอาณาบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา จนถึงกับได้ภรรยาเป็นชาวพัทลุง⁴⁹ ซึ่งเป็นลูกสาวของบุคคลที่มีความเกี่ยวข้องกับการประกอบกิจกรรมการค้า หรือไม่ก็มีอำนาจบทบาททางการเมืองในเมืองพัทลุง และปรากฏในระยะต่อๆ มาว่ากลุ่มคนในตระกูล ณ สงขลาได้เข้าไปมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติโดยการแต่งงานกับผู้ที่มีอำนาจบทบาททางการเมืองในเมืองพัทลุง เช่น เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) มีท่านผู้หญิงชื่อ ชุม เป็นบุตรธิดาลงเทพภักดียกกระบัตรเมือง

⁴⁹ พระยาวิเชียรคีรี (ชม), “พงศาวดารเมืองสงขลา,” ใน *ประชุมพงศาวดาร* เล่ม 3. หน้า 36.

พัทลุง และเป็นน้องของท่านผู้หญิงแก้วในพระยาวิเชียรคีรี (เถี้ยนเส้ง)⁵⁰ พระยาเพชรบูรณ์ นฤเบศร์ฯ (พ่วง ณ สงขลา) เมื่อครั้งเป็นหลวงอุดมภักดี ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลาได้สมรสกับเข บุตริพระยารัฐมิไวยฯ (น้อย จันทโรจวงศ์)⁵¹ หรือหลวงอุดมภักดี^(พัน) ได้ภรรยาชาวเมืองพัทลุง⁵² นับได้ ว่าเป็นการสร้างเครือข่ายทั้งอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองกับเมืองพัทลุงมาตั้งแต่สมัยของจีน เหยียงเป็นต้นมา

3.3.2.2 การค้ากับภายนอก มีทั้งการติดต่อนำสินค้าไปขายยัง เมืองต่างๆ โดยตรง กับการค้าจากต่างเมืองเดินทางเข้ามาซื้อขายยังเมืองสงขลา กล่าวคือ กลุ่มตระกูล ณ สงขลาได้นำเรือสำเภาไปค้าขายยังเมืองจีนซึ่งเป็นศูนย์กลางการค้าขาย นับแต่ สมัยพระสงขลา (เหยียง) มาจนถึงสมัยพระยาวิเชียรคีรี (เถี้ยนเส้ง) มีการต่อเรือสำเภาไม่น้อยกว่า 10 ลำ⁵³ แต่ครั้งเมื่อการค้าโดยเรือสำเภาค่อยๆ หดบทบาทลงไป เจ้าพระยาสงขลา (บุญสังข์) ได้ต่อเรือกำปั่นขึ้นมาอีก 2 ลำ คือ เรือกำปั่นวิเชียรคีรี เรือกำปั่นมณีกลอกสมุทร⁵⁴ เพื่อใช้ในกิจการ ค้าขายและงานราชการ ส่วนในสมัยเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (เม่น) และพระยาวิเชียรคีรี (ชุ่ม) ปรากฏ ชื่อเรือกำปั่นอีกหลายลำคือ กำปั่นจำเริญศักดิ์สวัสดิ์ กำปั่นขุนฮวด และกำปั่นล่องหิน⁵⁵ พระยา สุนทรานุรักษ์ (เนตร) บุตรชายของเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (เม่น) มีเรือปริก 2 เสาหนึ่งลำ⁵⁶ ส่วนหลวง อุดมภักดี (พัน ณ สงขลา) ซึ่งเป็นคนในกลุ่มตระกูล ณ สงขลาและเป็นกรมการเมืองสงขลาที่มีเรือ กลไฟในครอบครองถึง 2 ลำคือ เรือกลาดิช และเรือพัฒนา⁵⁷ ใช้เดินเรือในน่านน้ำบริเวณเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้

⁵⁰ พระยาสวัสดิ์คีรีศรีสมันตราษฎรนายก(เย็น สุวรรณปัทม), "พงศาวดารเมืองสงขลา ภาค 2," ใน พงศาวดารเมืองสงขลา. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายเอื้อ(เอื้อน) ณ สงขลา ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 20 กรกฎาคม พ.ศ. 2501), หน้า 36.

⁵¹ พระยาวิเชียรคีรี (ชม), พงศาวดารเมืองสงขลา. (กรุงเทพฯนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2469 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์เอก พระยาเพชรบูรณ์นฤเบศร์ฯ(พ่วง ณ สงขลา) เมื่อปีชวด พ.ศ. 2469), หน้า ๑.

⁵² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม47/14, เรื่องผลประโยชน์และจัดการต่างๆในเมืองสงขลา พัทลุงแลนคร(16 เมย.-20 ตค 115) จดหมายพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ถึงเจ้าพระยาพลเทพฯ ที่สมุหนพระกลาโหม ลงวันที่ 10 ธันวาคม รศ. 112.

⁵³ เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์), "พงศาวดารเมืองสงขลา," ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 30, หน้า 188, 193, 207, 210, 232.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 246.

⁵⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม. 2.12ก/1-2, ใบบอกเมืองสงขลา.

⁵⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช, ชีวิตวิวัฒน์, หน้า 76.

⁵⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ค. 14.2ก/50, เรื่องอาการรักษาเกาะรังนก, (7 ส.ค. - 24 มิ.ย.128).

การประกอบกิจกรรมการค้า ส่งเรือสำเภาไปค้าขายยังเมืองจีนนั้น โดยส่วนใหญ่เป็นการไปค้าขายกับมณฑลฟูเจี้ยน ซึ่งเป็นถิ่นฐานบ้านเกิดของจีนเหยียง เนื่องจากเป็น คนท้องถิ่นเดียวกัน พูดภาษาสำเนียงเดียวกัน ประกอบกับการพิจารณาหลักฐานแวดล้อมอื่นๆ ทำให้สามารถประเมินได้ว่าเจ้าเมืองสงขลาได้มีการติดต่อกับจีนโดยเฉพาะกับเมืองเอ๋นหมิง มาตั้งแต่สมัยเจ้าพระยาอินทคีรี (บุญห่วย)⁵⁸ เรื่อยมาแม้กระทั่งถึงสมัยเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) ก็ยังปรากฏว่าได้มีการติดต่อด้วยเช่นเดียวกัน คือ การเตรียมก่อสร้างพระราชวังแหลมทราย เพื่อเป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งเสด็จประพาสเมืองสงขลา ใน พ.ศ. 2402* นั้น ปรากฏหลักฐานว่า เครื่องประดับที่ใช้ตกแต่งพระราชวังแหลมทราย เช่น ฝาเขียนและ ลับแลเรื่องสามก๊กก็จัดซื้อมาจากเมืองเอ๋นหมิง ส่วนศิลาที่นำมาใช้ในการสร้างเจดีย์บนเขาเก้าเส้ง นั้น ก็นำมาจากเมืองเอ๋นหมิงเมื่อสามสิบปีที่แล้วเมื่อครั้งพระยาวิเชียรคีรี (เถี้ยนเส้ง)⁵⁹ เป็นเจ้าเมือง สงขลา

สิ่งเหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงการเดินทางติดต่อไปมาค้าขายระหว่าง เมืองสงขลา กับเมืองจีน (เอ๋นหมิง) มาโดยตลอด และด้วยความที่ต้องติดต่อกับพ่อค้าชาวจีน อยู่เสมอนี้ทำให้บุคคลในกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ได้รับการถ่ายทอดและเรียนรู้การใช้ภาษาจีน อ่าน หนังสือจีน คิดเลขแบบจีน เพื่อใช้ติดต่อกับชาวจีนให้มีความสะดวกยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้ว่า พระยาวิเชียรคีรี (เถี้ยนเส้ง) ผู้ซึ่งเป็นรุ่นที่สามของตระกูล มีความสามารถ ทักษะความรู้เกี่ยวกับ ภาษาจีนดังกล่าวเป็นอย่างดี⁶⁰ กลุ่มตระกูล ณ สงขลาได้เห็นถึงความสำคัญของการอ่าน การพูด และการคิดเลขแบบจีน และได้รับการสืบทอดเรื่อยมาจนกระทั่งถึงสมัยพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ซึ่งเป็นรุ่นที่หกของตระกูล ก็ปรากฏว่าเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถในทางภาษาจีนและมีความ เครื่องคิดในขนบธรรมเนียมประเพณีจีน เหมือนเช่นพระยาวิเชียรคีรี (เถี้ยนเส้ง) อีกด้วย รวมทั้งยัง ได้ส่งลูกชายซึ่งเป็นรุ่นที่เจ็ดของตระกูลคือ พระยาอภิรักษ์ราชอุทยาน (ทิตย) ไปเรียนหนังสือที่ สิงคโปร์โดยให้เรียนแต่ภาษาจีนอย่างเดียว⁶¹ การที่กลุ่มตระกูล ณ สงขลาให้ความสำคัญกับทักษะ

⁵⁸ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1173. หน้า 3.

* นับเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่เสด็จมายังเมืองสงขลา.

⁵⁹ เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์), "พงศาวดารเมืองสงขลา," ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 30 หน้า 274, 290 – 291.

⁶⁰ พระยาวิเชียรคีรี (ชม), "พงศาวดารเมืองสงขลา," ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3 หน้า 84.

⁶¹ พระยาวิเชียรคีรี (ชม), พงศาวดารเมืองสงขลา. (กรุงเทพฯ: มานคร : ส.การพิมพ์, 2516 พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน พระราชทานเพลิงศพพระยาอภิรักษ์ราชอุทยาน (ทิตย ณ สงขลา) ณ ฌาปนสถานเทศบาลเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา วันที่ 3 มิถุนายน พ.ศ. 2516), หน้า ก.

ความรู้เกี่ยวกับจีน การยึดถือในขนบธรรมเนียมประเพณีจีน ถือได้ว่าเป็นสิ่งหนึ่งที่ทำให้พ่อค้าชาว
จีนเดินทางเข้ามาติดต่อกับชายฝั่งเมืองสงขลาเป็นจำนวนมาก⁶²

ครั้นเมื่อชาติตะวันตกแผ่อิทธิพลเข้ามาในอาณานิคมบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้ทำให้เกิดการขยายตัวของเมืองท่าทางการค้าหลายแห่ง โดยเฉพาะการเติบโตเป็นเมือง
ศูนย์กลางการค้าของเมืองสิงคโปร์และปีนังภายใต้การดำเนินงานของอังกฤษ ทำหน้าที่เป็น
ตัวกลางรวบรวมสินค้าจากดินแดนภายในอาณานิคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่งไปขายยังเมือง
จีนและประเทศต่างๆ ในยุโรป ในขณะที่เดียวกันทำหน้าที่กระจายสินค้าจากเมืองจีนและประเทศ
ต่างๆ ในยุโรปเข้าสู่ดินแดนภายในอาณานิคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น กลุ่มตระกูล ณ สงขลา
ก็ยังได้ทำการค้าขายกับเมืองสิงคโปร์และปีนังอีกด้วย ดังปรากฏในรายงานของพระยาสุภะดิษฐ์
ซึ่งเดินทางเข้ามาตรวจราชการเมืองสงขลาในพ.ศ. 2438 ได้กล่าวถึงผลประโยชน์ของเจ้าเมือง
สงขลาในส่วนที่เกี่ยวกับการค้าว่า มีการ "...ค้าขายในระหว่างเมืองสงขลา...และสะเตรตซ์เซต
เตอลแมนด์"⁶³ แต่จะเป็นการค้าขายอะไรในลักษณะไหนไม่ปรากฏหลักฐานอย่างเด่นชัด ทราบแต่
เพียงว่ามีการค้าขายกับเมืองปีนังผ่านไปมาตามถนนไทรบุรี ใช่ว่าจะบรรทุกสินค้าไปเมืองไทรบุรีก่อนที่
จะเข้าเมืองปีนัง โดยมีตัวแทนซึ่งเป็นคนจีนทำหน้าที่ติดต่อกับพ่อค้าขายให้กับกลุ่มตระกูล ณ สงขลา
ดังเช่น ในสมัยพระยาวิเชียรคีรี (ชม) มีจีนเฝ้าซึ่งเกิดที่เมืองปลิศ และทำงานกับพระยาวิเชียรคีรี
(ชม) ประมาณ 9-10 ปี จีนเฝ้าเดินทางไปมาค้าขายระหว่างเมืองสงขลา กับเมืองปีนังอยู่เสมอ
โดยเมื่อเดินทางไปเมืองไทรบุรีได้พักกับจีนตันจองและอำแดงนุ้ย ซึ่งเป็นตึกที่ตลาดเมืองไทรบุรี
และเมื่อเดินทางถึงเมืองปีนังได้พักอยู่กับนายฉ่องขาวสงขลา ซึ่งมีถิ่นฐานอยู่ที่ตำบลปลายทราย*
ส่วนสินค้าที่นำไปขายคือ ส้มตรังกานู⁶⁴ ในลักษณะเช่นนี้จะเห็นได้ว่าการทำการค้ากับภายนอก
ของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา นอกจากจะดำเนินการค้าด้วยตนเองแล้วยังเป็นการค้าโดยความ
ร่วมมือกับพ่อค้าชาวจีนให้เป็นผู้ดำเนินการค้า

นอกจากนี้แล้ว ในการแสวงหาและรวบรวมสินค้าเพื่อนำไปขายให้กับ
พ่อค้าชาวต่างประเทศของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา อาจมีการใช้อำนาจทางการเมืองเพื่อแสวงหา

⁶² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานุรักษ์พันธุ์วงศ์วรเดช, ชีวิตฉัน, หน้า 76.

⁶³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.2.14/22, รายงานพระยาสุภะดิษฐ์ เรื่องตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราช.

* คือ แหลมทราย หรือ แหลมสนอ่อน.

⁶⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม47/14, เรื่องผลประโยชน์และจัดการต่างๆ ในเมืองสงขลา พัทลุงแลนคร(16 เมย.-
20 ตค 115) หนังสือเจ้าพระยาทิพโกษาฯ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ 7 พฤษภาคม ร.ศ. 113.

ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ โดยซื้อสินค้าจากราษฎรในราคาถูกก็เป็นได้ ดังปรากฏในข้อฟ้องร้องของหลวงอุดมภักดี (พัน ฦ สงขลา) ต่อพฤติกรรมของพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ว่า

“ข้อ 2 พระยาวิเชียรคีรีฯ เทียวชมเหงซื้อเข้าเปลือกของราษฎรในท้องที่อำเภอแขวงเมืองสงขลาปีละ 400 เกวียน 500 เกวียนไว้ขายให้แก่ลูกค้าต่างประเทศ ราคาเข้าเปลือกราษฎรขายกันถูกลงละยี่สิบอัฐ พระยาวิเชียรคีรีฯ พักศให้พวกอำเภอเทียวชมเหงซื้อเข้าเปลือกถึงละ 6 อัฐ ถ้าราษฎรไม่ยอมขายให้เอาตัวผู้นั้นมาจำแรงเอาจงได้”⁶⁵

สิ่งที่น่าพิจารณาจากข้อฟ้องร้องดังกล่าว คือ เป็นภาพสะท้อนให้เห็นถึงกิจกรรมการค้าขายข้าวที่มีลักษณะของการออกไปเก็บรวบรวมสินค้าจากชาวบ้านเพื่อนำมาขายให้กับพ่อค้าต่างประเทศ อันเป็นลักษณะกิจกรรมการค้าขายที่มีมาตั้งแต่สมัยของจีนเหยียง ก่อนที่จะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองสงขลา และยังคงสืบทอดมาจนถึงสมัยพระยาวิเชียรคีรี (ชม)

กล่าวโดยสรุปได้ว่า กลุ่มตระกูล ฦ สงขลา ให้ความสำคัญกับการประกอบกิจกรรมการค้าขายทั้งภายในและภายนอก มาตั้งแต่ก่อนที่จะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองสงขลา ครั้นเมื่อเป็นเจ้าเมืองแล้วยังประกอบกิจกรรมการค้าด้วยการร่วมมือกับพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีน นอกจากนี้แล้วกลุ่มตระกูล ฦ สงขลา ยังมีการสร้างเครือข่ายการค้ากับเมืองพัทลุงอีกด้วย การประกอบกิจกรรมการค้าขายนี้เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจหนึ่งที่เป็นแหล่งที่มาของรายได้และการสะสมทุนของกลุ่มตระกูล ฦ สงขลา ซึ่งอิงอาศัยอำนาจจากระบบบริหารการปกครองภายในเมืองสงขลาอำนวยความสะดวกในการค้าขายอีกด้วย

3.3.3 การทำภาษีอากรในระบบเหมามาเมือง

ตลอดระยะเวลาที่กลุ่มตระกูล ฦ สงขลาปกครองเมืองสงขลา ได้ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดการสะสมทุนให้กับกลุ่มตระกูล โดยผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจได้มาพร้อมๆ กับการดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองสงขลาในหลายลักษณะ ซึ่งกลุ่มตระกูล ฦ สงขลา ร่วมกันทำหน้าที่บริหารการปกครองเมืองสงขลา รวมทั้งการที่เจ้าเมืองมีอำนาจแต่งตั้งกรมการเมือง ทำให้เกิดการสร้างเครือข่ายเกี่ยวผลประโยชน์อย่างเป็นระบบ ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ

⁶⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม47/14, เรื่องผลประโยชน์และจัดการต่างๆในเมืองสงขลา พัทลุงแลนคร (16 เมย.- 20 ตค 115) หนังสือหลวงอุดมภักดีผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา หลวงตรภักดี หัวหน้าจีนตลาดเมืองสงขลาถึง ฯพณฯ ลูกขุนศาลาลงวันที่ 30 ตุลาคม รศ.112.

ที่เกิดขึ้นในเมืองสงขลานั้นเป็นไปตามระบบเหมาเมือง ซึ่งแต่เดิมก่อนการทำสนธิสัญญาเบอร์นีใน พ.ศ. 2362 เจ้าเมืองต่างๆ จัดเก็บภาษี อากรไม่กี่ชนิดส่งให้กับศูนย์อำนาจส่วนกลาง แต่ภายหลังการทำสนธิสัญญาเบอร์นี ศูนย์อำนาจส่วนกลางใช้ระบบการจัดเก็บภาษี 38 ชนิด⁶⁶ ผ่านการประมูล แทนที่ระบบการผูกขาดสินค้าโดยพระคลังสินค้าที่ถูกยกเลิกไป ในการประมูลจัดเก็บภาษีต่างๆ เหล่านี้ หัวเมืองที่อยู่ห่างไกลไม่มีผู้ใดมาประมูล ทำให้เจ้าเมืองต้องเป็นผู้ทำหน้าที่จัดเก็บภาษีส่งให้กับศูนย์อำนาจส่วนกลาง เจ้าเมืองเป็นผู้ผูกขาดรับทำภาษีอากรต่างๆ ที่มีอยู่ในเมือง โดยเก็บส่วย ภาษี อากรต่างๆ ตามที่ส่วนกลางกำหนด ถ้าหากเจ้าเมืองเก็บเงินภาษี อากร ได้มากกว่าที่ส่วนกลางได้กำหนด เงินส่วนเกินก็จะตกเป็นผลประโยชน์ของเจ้าเมือง ดังนั้นผลประโยชน์จากการเก็บภาษีอากรต่างๆ ที่เจ้าเมืองเป็นผู้ผูกขาดจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความสามารถของเจ้าเมืองเป็นสำคัญ นอกจากนี้แล้วเจ้าเมืองยังได้รับประโยชน์อื่นอีกจากระบบไพร่ เช่น ส่วนแบ่งของรายได้จากการจัดเก็บส่วย อากรค่าน้ำ การผูกปี้ การเกณฑ์แรงงาน ค่าธรรมเนียมศาล และยังรวมไปถึงผลที่ได้รับประโยชน์จากเมืองบริวารอีกด้วย

การปกครองเมืองสงขลาตามระบบเหมาเมืองกลุ่มตระกูล ณ สงขลา เจ้าเมืองมีอำนาจสิทธิ์ขาดภายในเมืองสงขลาหมดจดไปจนถึงเมืองบริวาร ทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลรักษาผลประโยชน์ให้กับส่วนกลาง ในการจัดเก็บภาษีอากร ส่วย ค่าธรรมเนียมต่างๆ และการเรียกเกณฑ์แรงงานอีกด้วย การดูแลผลประโยชน์เหล่านี้เจ้าเมืองจะได้รับผลประโยชน์ทั้งที่เป็นส่วนแบ่งจากการจัดเก็บส่วย อากร และค่าธรรมเนียมต่างๆ รวมถึงประโยชน์ที่ได้รับจากการผูกขาดภาษีอากรบางชนิด ดังจะเห็นได้ว่าจำนวนและชนิดของการผูกขาดภาษีอากรในเมืองสงขลาในแต่ละช่วงระยะเวลาของเจ้าเมืองแต่ละคนจะไม่เหมือนกัน คือ ในช่วงเจ้าเมืองสงขลา 4 คนแรก* (พ.ศ. 2318-2390) ปรากฏว่าส่งเงินภาษีอากรไปยังส่วนกลางดังนี้คือ อากรรังนกปีละ 50 ชั่ง หรือ 4,000 บาท ภาษีกุ้งแห้งปีละ 5 ชั่ง⁶⁷ หรือ 400 บาท อากรบ่อนเบี้ยปีละ 10 ชั่ง หรือ 800 บาท อากรสุราปีละ 20 ชั่ง หรือ 1,600 บาท (จินลวาทเป็นผู้ทำอากร⁶⁸ สันนิษฐานว่าอาจจะมีความสัมพันธ์กับเจ้าเมืองสงขลา หรืออาจจะเป็นผู้ที่เจ้าเมืองสงขลาให้การสนับสนุนก็เป็นได้) นอกจากนี้ยังมีเงิน

⁶⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3* เล่ม 2, (กรุงเทพมหานคร : องค์การคำของคุรุสภา ศึกษาบัณฑิตพาณิชย์, 2504), หน้า 182-183.

* คือ พระสงขลา(เหยียง), เจ้าพระยาอินทริศา(บุญห้อย), พระยาวิเศษภักดี(เทียนจง) และพระยาวิเชียรศรี (เทียนแสง).

⁶⁷ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, "ตำนานภาษีอากรบางอย่าง." ใน *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ*. หน้า. 168.

⁶⁸ *จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171 - 1173*. หน้า. 66.

ค่าธรรมเนียมสำเนาเรือโทหน้า 1 ลำ สำเนาลูกค้าเมืองเข้หมิง 1 ลำ และสำเนาลูกค้าเมืองสงขลาอีก 2 ลำ รวมเป็นเงิน 16 ชั่ง 17 ตำลึง 3 สลึง 226 เบี้ย และเป็นเงินเหรียญ 16 เหรียญกับอีก 1 เฟื้อง และเงินที่ได้จากการผูกปี้เมืองสงขลาและเมืองจะนะ จำนวน 800 คน เป็น เงิน 40 ชั่ง⁶⁹

แต่พอมาถึงในช่วงสมัยเจ้าเมืองสงขลา 4 คนสุดท้าย* (พ.ศ.2390-2444) ปรากฏว่าจำนวนและชนิดของภาษีอากรเพิ่มมากขึ้นไปจากเดิมหลายชนิด คือ อากรฝิ่น อากรเครื่องจันอับ ส่วยทองบุตรจีน ภาษีผลประโยชน์ ภาษีท่าเรือจ้าง ภาษีป้ายาง ภาษีฆ่าสุกร การเพิ่มจำนวนและชนิดของภาษีอากรเหล่านี้โดยนัยหนึ่งเป็นภาพสะท้อนถึงการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของประชากรภายในเมืองสงขลาว่า มีการประกอบอาชีพที่หลากหลาย มีผู้คนเข้ามาอยู่อาศัยทำการค้าขายจำนวนมาก จนกระทั่งสามารถเก็บภาษีอากรได้มากขึ้นชนิดขึ้น อีกนัยหนึ่งแสดงให้เห็นว่าส่วนกลางได้เข้ามามีอำนาจ หรือเข้ามาเกี่ยวข้องกับกิจการภายในเมืองสงขลามากขึ้น จึงสามารถเพิ่มชนิดของการเก็บภาษีอากรได้หลายชนิด เพราะในช่วงสมัยที่พระยาวิเศษภักดี (เถียนจ่ง) (พ.ศ. 2355-2360) และสมัยพระยาวิเชียรคีรี (เถียนเส็ง (พ.ศ.2360-2390) ปกครองเมืองสงขลา เป็นช่วงระยะเวลาที่มีความเจริญรุ่งเรืองทางการค้าขายโดยเฉพาะการติดต่อค้าขายกับจีน และมีชาวจีนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในสงขลามากขึ้น ดังนั้นจึงมีความเป็นไปได้ว่าภายในเมืองสงขลาอาจจะมีการเก็บภาษีอากรหลายชนิดบ้างแล้ว แต่ไม่ได้แจ้งให้ส่วนกลางทราบทำให้ผลประโยชน์จากการเก็บภาษีอากรต่างๆ เหล่านี้ตกเป็นของเจ้าเมือง

ในช่วงระยะเวลาเดียวกันนี้ (พ.ศ. 2390-2444) ศูนย์อำนาจส่วนกลางเข้ามาติดต่อควบคุมเมืองสงขลาอย่างใกล้ชิดมากยิ่งขึ้น สาเหตุประการหนึ่ง มาจากความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ที่ทำให้การคมนาคมติดต่อระหว่างสงขลากับกรุงเทพฯสะดวกขึ้นกว่าเมื่อก่อน และประกอบกับการขยายตัวของอิทธิพลของอังกฤษในคาบสมุทรมลายู ทำให้ศูนย์อำนาจส่วนกลางต้องเข้ามาควบคุมหัวเมืองปักษ์ใต้อย่างใกล้ชิด (ดังจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป) การเข้ามาของศูนย์อำนาจส่วนกลางนี้ทำให้อำนาจและความเป็นอิสระทางการบริหารการปกครองของเจ้าเมืองสงขลาถูกลดลงไปด้วย ดังนั้นการจัดเก็บภาษีอากรในช่วงระยะนั้นนอกจากจะมีจำนวนและชนิดมากขึ้นแล้ว วิธีการจัดเก็บภาษีอากรก็ยังคงเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม อันเปิดโอกาส

⁶⁹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1211, โบบอกเจ้าพระยากลาโหม เรื่องส่งเงินภาษีอากรต่างๆ.

* คือ เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์), เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (เม่น), พระยาวิเชียรคีรี (ชุ่ม) และพระยาวิเชียรคีรี (ชม).

ให้พ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนเข้ามาประมูลทำภาษีอากรมากขึ้น และในขณะเดียวกันทำให้บทบาทของเจ้าเมืองสงขลา ที่เคยมีบทบาทและอิทธิพลอย่างมากค่อยๆ ลดบทบาทลงไปด้วยเช่นเดียวกัน

นอกจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ที่เจ้าเมืองสงขลาได้รับจากระบบเหมามืองทั้ง การผูกขาดภาษีอากรบางชนิด เช่น อากรบ่อนเบี้ย ภาษีกึ่งแห่ง อากรสุรา ภาษีฝิ่น อากรรังนก ส่วนแบ่งที่ได้รับจากส่วนกลางเพื่อเป็นแรงจูงใจให้เจ้าเมืองกรมการจับเก็บส่วย ภาษีอากร การผูกปี้ ค่าธรรมเนียมต่างๆ และผลประโยชน์ที่เจ้าเมืองได้จากเมืองบริวารแล้ว ยังมีผลประโยชน์ที่เจ้าเมืองได้รับในรูปแบบต่างๆ จากการเป็นเจ้าเมือง ผลประโยชน์ต่างๆ เหล่านี้พระยาสุษดิษฐ์ได้กล่าวในรายงานเมื่อครั้งมาตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราชเมื่อ พ.ศ. 2438 ดังความว่า

- “...1. สรรพอาหารทั้งปวงแลสิ่งที่ใช้สอยถ้าเป็นของมีในพื้นบ้านแล้ว เป็นไม่ต้องซื้อหา
2. เงินพินัยจากคดีที่เกิดในโรงศาล
 3. ผลประโยชน์ในส่วนรายเฉลี่ยซึ่งเก็บอย่างแรง แลบังคับให้ราษฎร เสียเพิ่มขึ้นได้ตามแต่ความต้องการเป็นครั้งคราว
 4. เป็นผู้ทำภาษีอากร ทั้งปวงในพื้นที่บ้านเมือง
 5. ค่าขายในระหว่างเมืองสงขลาที่กรุงเทพฯ และสระเตตรซ์เซตเตลแมนต์
 6. ที่ไร่นาเรียกสวนมีมากต้องเสียค่าที่ดินเวลาทำไร่นาเรียกสวนก็ อาไศรยแรงราษฎร
 7. ผู้คนใช้สอยในสรรพการทั้งปวงไม่ต้องจ้าง
 8. สิบลดค่านาในพื้นที่บ้านเมือง
 9. ได้ส่วนแบ่งปันเงินค่าธรรมเนียมที่เก็บได้ในโรงศาล
 10. ราษฎรในเขตแขวงเมืองสงขลาเป็นดังคนในเรือนจะใช้ใคร อย่างไรไม่มีที่ขัดขวาง แลไม่อาจขัดได้
 11. สิ่งของที่ทำได้โดยแรงนักโทษ
 12. ค่าตลาดแลค่าเช่าที่ดินในเมืองสงขลา...”⁷⁰

พระยาสุษดิษฐ์ ประมาณการว่า พระยาวิเชียรคีรี (ชม) มีรายได้จากผลประโยชน์ไม่ต่ำกว่า 50,000 บาทต่อปี แต่จากการสำรวจของพระวิจิตรวรสาส์น (ปั้น สุขุม) ใน พ.ศ. 2439 พบว่ามีรายได้เป็นเงินถึง 35,909 บาท (โปรดดูตารางที่ 6 แสดงเงินผลประโยชน์เมืองสงขลา พ.ศ.2439)

⁷⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม. 2.14/22, รายงานพระยาสุษดิษฐ์ เรื่องตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราช.

ตารางที่ 6 แสดงเงินผลประโยชน์เมืองสงขลา พ.ศ. 2439

รายการผลประโยชน์ของเมืองสงขลา	เงินที่เก็บได้ บาท	ส่งหลวง บาท	เป็นประโยชน์ เจ้าเมือง	ประมาณจะ ได้ บาท
ส่วยแผ่นกระดานเมืองสงขลา	21,373	8,193	13,180	3,206
หนังสือเบิกร้องเรียกตามเรือใหญ่เรือเล็ก	333	-	333	66
หนังสือเดินทาง	478	-	478	-
ใบรวมโคกระบือ	144	-	144	-
ตัวโคกระบือออกจากเมือง	2,286	-	2,286	1,143
ค่าตรวจโคกระบือ	917	-	917	1,500
ค่าตรวจแพะ แกะ เป็ด ไก่	986	-	986	-
ส่วยทองบุตรจีน	1,281	1,281	-	-
ส่วยแทนตีบุก พตง การำ	200	200	-	-
ภาษีร้อยชักสาม	3,365	3,199	166	-
เงินพิไนย์	363	-	363	-
ภาษีผลประโยชน์	26,161	14,563	1,598	-
ผูกปิ่นมือจีน	4,503	4,233	270	-
ค่านาสวนเจ้าเมืองข้าหลวงไม่นับส่วนกรมการ กำนัน	33,019	30,558	2,431	-
สุรา	6,846	6,846	-	-
บ่อนเบี้ย	6,582	6,582	-	-
อากรรังนก	40,000	40,000	-	4,000
ภาษีฝิ่น	11,200	11,200	-	-
ส่วยแทนกระดานที่ทะเลพอ	208	-	208	-
ส่วยแทนกระดานที่จะแน	66	-	66	-
ส่วยแทนกระดานที่หนองจิก	583	-	583	87
ภาษีอากรบ่อนเบี้ยเมืองตานี	50	-	500	-
ส่วยแทนหวายที่เมืองยะลา	866	-	866	-
ส่วยแทนกระดานเมืองยะหริ่ง	536	-	536	-
ภาษีฝิ่น อากรบ่อนเบี้ยเมืองยะลา	666	-	666	100
ส่วยแทนกระดานเมืองจะนะ	4,333	-	4,333	650
ส่วยยางไม้เมืองยะลา	166	-	166	-
ค่าขนอนตำบลบ้านท่าสาบเมืองยะลา	333	-	333	-
ค่าเช่าเหมืองตีบุกเมืองยะลา	4,500	-	4,500	-
รวมทั้งสิ้น เงิน	172,794	136,885	35,909	10,752

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5ม.47/14 เรื่องผลประโยชน์และจัดการต่างๆในเมืองสงขลาพัทลุงแลนคร.

การที่ตัวเลขของพระวิจิตรวรสาส์น (บัน สุขุม) น้อยกว่าของพระยาสุฤษดี เพราะเป็นตัวเลขที่ได้จากการเก็บเป็นตัวเงินอย่างเดียว ขณะที่ตัวเลขของพระสุฤษดี มาจากตัวเงินและประเมินเป็นเงินจากการเกณฑ์แรงงาน สิ่งของ อย่างไรก็ตามจำนวนเงินที่ปรากฏนี้เป็นตัวเลขสมัยพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ส่วนตัวเลขที่บ่งบอกถึงรายได้จากผลประโยชน์ที่สืบเนื่องมากับตำแหน่งเจ้าเมืองในระยะก่อนหน้านั้น มีจำนวนมากน้อยเท่าใดไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่ประเมินได้ว่าน่าจะมีรายได้ไม่มากไปกว่าที่พระยาวิเชียรคีรี (ชม) เคยได้รับในพ.ศ. 2439 เพราะในสมัยเจ้าเมืองสงขลา 4 คนแรก (พ.ศ. 2318-2390) มีการเก็บภาษีอากรไม่กี่ชนิด ประกอบกับการเก็บภาษีอากรบางอย่างเพิ่งเริ่มมีขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 - 5 เช่น ภาษีฝิ่น ภาษีผลประโยชน์ เป็นต้น

สำหรับลักษณะการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจทางด้านการจัดเก็บภาษีอากรของกลุ่มตระกูล ณ สงขลาในช่วงก่อนพ.ศ. 2435 เป็นไปในลักษณะเจ้าเมืองได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์ให้เป็นผู้รับทำภาษีอากรต่างๆ ในเมืองสงขลา อากรสุรา อากรบ่อนเบี้ย (ยกเว้นในช่วง พ.ศ. 2352 ที่มีเอกชนเป็นผู้ทำ⁷¹ แต่โดยส่วนใหญ่เจ้าเมืองสงขลาเป็นผู้ทำ) อากรค่าน้ำ ภาษีทุ่งแห้ง ภาษีฝิ่นและภาษีย่อยซั๊กสาม ภาษีผลประโยชน์ ซึ่งลักษณะการจัดเก็บภาษีอากรเหล่านี้ในช่วงสมัยเจ้าเมือง 6 คนแรก* (พ.ศ. 2318-2427) แม้ว่าจะไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าได้ดำเนินการในลักษณะไหนและอย่างไร แต่จากหลักฐานที่ปรากฏว่ามีลักษณะ "เจือจางให้ปันเลี้ยงดูในหมู่ญาติทั่วตลอดกัน"⁷² เพราะเจ้าเมืองมิได้มีหน้าที่ในการจัดเก็บภาษีอากรแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่ยังมีหน้าที่ดูแลรักษาความสงบเรียบร้อยภายในบ้านเมืองและยังจะต้องให้ความช่วยเหลือและปฏิบัติตามคำสั่งจากส่วนกลาง ทั้งงานราชการสงครามและการเกณฑ์สิ่งของ จึงทำให้เจ้าเมืองไม่มีเวลามากเพียงพอที่จะดำเนินการจัดการภาษีอากรได้ด้วยตนเอง ประกอบกับการจัดเก็บภาษีเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเงินทองอันนำมาซึ่งผลประโยชน์และรายได้ของเจ้าเมือง ดังนั้นจำเป็นต้องพึ่งพามุคคนที่สามารถให้ความไว้วางใจได้มาเป็นผู้ดูแลการจัดทำภาษีอีกต่อหนึ่ง ซึ่งก็คือบุคคลในกลุ่มญาติพี่น้อง และประกอบกับบุคคลที่อยู่ในกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ได้เข้ามาอยู่ในระบบโครงสร้างการบริหารการปกครองเมืองสงขลาในระดับสูงเป็นส่วนใหญ่ จึงเป็นการสะดวกที่กลุ่มคนเหล่านี้จะเข้ามาช่วยเหลือและเกี่ยวข้องกับการจัดเก็บภาษีกันมาโดยตลอด อันมีผลทำให้คนในกลุ่มตระกูลนี้มีประสบการณ์การทำภาษีอากรต่างๆ เป็นอย่างดี

⁷¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171 - 1173. หน้า. 66.

* คือ พระสงขลา (เหยียง), เจ้าพระยาอินทคีรี (บุญห้อย), พระยาวิเศษภักดี (เทียนจง), พระยาวิเชียรคีรี (เทียนแสง) เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) และเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (เม่น).

⁷² พระยาวิเชียรคีรี (ชม), "พงศาวดารเมืองสงขลา." ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3. หน้า 85.

สิ่งหนึ่งที่เป็นข้อพิจารณาดังกล่าวนี้ก็คือ กลุ่มบุคคลในตระกูล ณ สงขลา เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับ การประมูลภาษีอากรต่างๆ เมื่อส่วนกลางได้เปิดให้มีการประมูลอย่างเสรีใน พ.ศ. 2435 และสามารถกระจายการสะสมความมั่งคั่งร่ำรวยในหมู่ญาติพี่น้อง ส่วนหนึ่งมาจากความลงตัวของ การแบ่งปันผลประโยชน์ร่วมกันในการดำเนินการจัดเก็บภาษีอากรนั่นเอง ทำให้เกิดพลังทางเศรษฐกิจ ที่มีความเป็นปึกแผ่นและมั่นคงของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา

สำหรับลักษณะการดำเนินการจัดเก็บภาษีอากรในสมัยพระยาวิเชียรคิริ (ชุ่ม) และพระยาวิเชียรคิริ (ชม) ก่อน พ.ศ. 2435 แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะคือ

3.3.3.1 ใ้บุคคลที่ไว้วางใจรับทำภาษีต่อและออกทุนให้ก่อน

เมื่อเจ้าเมืองทำภาษีอากรตามระบบเหมาเมือง ได้จัดสรรให้กับ ผู้ช่วยราชการเมือง กรมการเมือง หรือชาวจีนที่ได้รับความไว้วางใจ โดยการแต่งตั้งให้บุคคล เหล่านั้นเป็นเจ้าภาษีผู้ดำเนินการจัดเก็บภาษีอากรต่ออีกทีหนึ่งและเป็นผู้ออกทุนให้ทำภาษีอากร นั้นๆ เช่น พระยาวิเชียรคิริ (ชุ่ม) ได้เป็นผู้ผูกขาดทำภาษีฝิ่นจากส่วนกลางได้แต่งตั้งให้เงินจวรเป็นตัวเจ้าภาษี หลวงรัตนปราการเป็นประกันและเงินเมมาเป็นหลงจู้ และเป็นผู้ออกทุนซื้อฝิ่นดิบให้เขา ไปต้มจำหน่าย และเงินจวกับเงินเมทำบัญชีมอบเงินที่ขายฝิ่นได้ให้กับพระยาวิเชียรคิริ⁷³ วิธีการนี้ ทำให้เจ้าเมืองได้รับประโยชน์จากการผูกขาดภาษีฝิ่น โดยไม่ต้องเข้าไปยุ่งเกี่ยวในกระบวนการ ดำเนินการและการจำหน่าย คอยรับแต่ผลกำไรที่ได้ดังปรากฏว่าการทำอากรฝิ่นในลักษณะ ดังกล่าวทำกำไรให้กับพระยาวิเชียรคิริ (ชุ่ม) จนกระทั่งสามารถมอบเงินส่วนที่เป็นกำไร จำนวน 1,000 เหรียญ ให้กับสมุหพระกลาโหมเพื่อ "กราบเกล้าฯ ขอพระเดช พระคุณ"⁷⁴

อย่างไรก็ตามการดำเนินการในลักษณะเช่นนี้จะไปได้ด้วยดีก็ ต่อเมื่อเจ้าเมืองยังอยู่อำนาจในการบริหารการปกครอง แต่ถ้าไม่มีอำนาจการบริหารการปกครอง ก็ จะประสบปัญหาจากผู้ที่ได้รับดำเนินการจัดเก็บภาษี โดยผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งให้ทำภาษีต่อจากเจ้า เมืองไม่ยอมส่งเงินรายได้จากการขายฝิ่นที่ยังตกค้างอยู่ให้กับผู้กับทนายของเจ้าเมืองผู้ดูแล ผลประโยชน์ ดังกรณีฟ้องร้องระหว่างหลวงอุดมภักดี (พัน ณ สงขลา) ผู้เป็นบุตรของพระยาวิเชียร คิริ (ชุ่ม) ซึ่งดูแลผลประโยชน์ภาษีฝิ่นต่อจากการผูกขาดภาษีฝิ่นของบิดาที่เสียชีวิตไปในขณะที่ยัง ไม่ครบระยะเวลาการทำอากรฝิ่น กับบุคคลที่พระยาวิเชียรคิริ (ชุ่ม) เมื่อครั้งยังเป็นเจ้าเมืองได้

⁷³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม. 2.12 ก/2 (149), ใบบอกเมืองสงขลา

⁷⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม. 2.12 ก/1 (218), ใบบอกเมืองสงขลา เรื่องพระยาสมบัตินิกรมย์ผู้รักษาว่าราชการ เมืองสงขลาส่งเงินกำไรภาษีฝิ่นมอบให้สมุหพระกลาโหม.

แต่งตั้งให้บุคคลเหล่านี้เป็นผู้จัดการภาษี คือ หลวงรัตนปราการ จีนกังซุย จีนจ่วน จีนคก จีนเหมา จีนฉายล่วน⁷⁵ เป็นต้น ดังนั้นจะเห็นได้ว่าอำนาจทางการเมืองมีส่วนสนับสนุนให้การแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา เป็นไปอย่างคล่องตัว

3.3.3.2. การผูกช่วงทำภาษี

เป็นลักษณะของการจัดเก็บอากรบ่อนเบี้ยที่เจ้าเมืองจะเป็นผู้มอบหมายให้เอกชนคนใดคนหนึ่งเป็นผู้ทำอากร และมักจะเป็นชาวจีนที่เป็นกรมการหรือพ่อค้าที่มีความใกล้ชิดสนิทสนมกับเจ้าเมืองเก็บผลประโยชน์ให้กับเจ้าเมือง ซึ่งส่วนหนึ่งจะต้องนำส่งส่วนกลางตามที่กำหนดและส่วนที่เหลือจะตกเป็นของเจ้าเมือง ลักษณะของการจัดเก็บอากรแบบนี้เป็น "ธรรมเนียมให้จีนมีชื่อผูกช่วงไปตำบลอำเภอกำนัน"⁷⁶ อันเป็นธรรมเนียมที่ปฏิบัติต่อกันมา ทั้งนี้เพราะลักษณะของบ่อนเบี้ยในเมืองสงขลา ไม่มีการปลูกโรงบ่อนเบี้ยถาวรเหมือนในกรุงเทพฯ หากแต่เป็นการเปิดบ่อนชั่วคราว เล่นตามบ้านกระจายไปตามแขวงเมืองสงขลาและเมืองขึ้นต่างๆ ซึ่งในปี พ.ศ.2434 ระบุว่าทั้งหมด 15 แขวงด้วยกัน⁷⁷ และแต่ละแขวงผู้รับผูกช่วงส่วนมากเป็นชาวจีนโดยจะเสียเงินให้กับนายอากรในอัตราที่แตกต่างกันไป ดังนี้

กำนันที่เมือง	เงิน 580	เหรียญ	กำนันที่กำแพงเพชร	เงิน 400	เหรียญ
กำนันที่นา	เงิน 1,070	เหรียญ	กำนันที่รัตภูมิ	เงิน 630	เหรียญ
กำนันที่วัง	เงิน 900	เหรียญ	กำนันที่พตง	เงิน 580	เหรียญ
กำนันที่พวง	เงิน 360	เหรียญ	กำนันที่การำ	เงิน 500	เหรียญ
กำนันที่จะทิ้ง	เงิน 320	เหรียญ	กำนันที่พเกิด	เงิน 100	เหรียญ
กำนันที่พะโคะ	เงิน 320	เหรียญ	เมืองจะนะ	เงิน 2,400	เหรียญ
กำนันที่ระโนด	เงิน 3,400	เหรียญ	กำนันที่วังชิง	เงิน 450	เหรียญ
กำนันคลังกลางเมืองชุมพัฒนาสมบัติเก็บเรียกหัวเบี้ยเอง					

อย่างไรก็ตาม การดำเนินการจัดเก็บภาษีอากรของเจ้าเมืองในลักษณะดังกล่าวข้างต้นนี้ได้อาศัยกลไกของระบบอำนาจจากส่วนกลางในระบบโครงสร้างการบริหารการปกครองเป็นเครื่องมือให้สามารถจัดเก็บภาษีอากรต่างๆได้อย่างทั่วถึง โดยใช้อำนาจการปกครอง

⁷⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ย.12/32, เรื่องราวหลวงจตุตถกิติ.

⁷⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม. 2.12 ก/2 (177), ใบบอกเมืองสงขลา, เรื่อง ตอบให้ตรวจสอบบ่อนเบี้ย ไป ถัว ในแขวงเมืองสงขลาและเมืองขึ้นในจำนวนคก 109 ให้สิ้นเชิง.

⁷⁷ เรื่องเดียวกัน.

ที่มีอยู่ให้การสนับสนุนให้เกิดการเชื่อฟังยอมรับการจัดเก็บภาษีอากร และสร้างเครือข่ายการจัดเก็บภาษีอากรไปตามระบบโครงสร้างการบริหารที่ให้กรมการระดับล่าง ซึ่งเป็นคนของเจ้าเมืองประจำอยู่ทุกแขวงตำบลบ้านทำหน้าที่เป็นเจ้าภาษีด้วย⁷⁸ นอกเหนือจากการดูแลทุกข์สุขและความ เป็นระเบียบเรียบร้อยของชุมชน คนเหล่านี้จะทำหน้าที่เป็นหูเป็นตาให้กับเจ้าเมือง จึงสามารถทำการจัดเก็บภาษีผลประโยชน์ได้ทุกอย่างที่ราษฎรทำ ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจที่เจ้าเมืองจะมีรายได้จากผลประโยชน์ของเมืองสงขลาเป็นจำนวนมาก 35,909 บาทต่อปี⁷⁹ (พ.ศ.2439)

จะเห็นได้ว่าลักษณะของการดำเนินการกิจกรรมทางเศรษฐกิจเกี่ยวกับการจัดเก็บภาษีอากรของเจ้าเมืองในช่วงระยะเวลานี้ นอกจากจะเป็นการร่วมมือกันระหว่างภายในกลุ่มตระกูลแล้วยังเป็นการร่วมมือกับกรมการระดับล่างและชาวจีนที่เข้ามาตั้งรกรากถิ่นฐานในเมืองสงขลา ซึ่งคนจีนเหล่านี้ส่วนหนึ่งจะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นกรมการ เช่น หลวงชนะสงคราม (จีนบังเลียง) ผู้เป็นแซนซ้ายของพระยาวิเชียรคีรี (ชม)⁸⁰ หลวงตรักภักดี (จีนบุญเซ่ง) ผู้เป็นหัวหน้าจีนตลาด มีน้องชายคือจีนเมียวชวน หลวงพจนสารบาล (จีนห้วนฉาย) หลวงนิกรจีนภิบาลมีพี่ชายคือจีนชุนฮวดซึ่งเป็นคนมั่งมีในเมืองสงขลา⁸¹ เป็นต้น และอีกส่วนหนึ่งประกอบการค้าขายจนกลายเป็นผู้ที่มีฐานะมั่งคั่งในเมืองสงขลา กลุ่มคนจีนเหล่านี้เข้ามาจับบทบาทจัดเก็บภาษีอากรเมืองสงขลา เมื่อได้เปิดประมุขภาษีอากรอย่างเป็นทางการใน พ.ศ. 2435

การเปลี่ยนแปลงลักษณะการผูกขาดภาษีอากรในเมืองสงขลา เริ่มมีมาตั้งแต่ พ.ศ. 2416 เมื่อเริ่มการปฏิรูประบบการคลังจากการจัดตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ ที่ส่วนกลางพยายามดำเนินการรวบรวมรายได้จากหัวเมืองต่างๆ ให้มากขึ้นกว่าเดิม จึงเปิดให้มีการประมูลภาษีอากรมากขึ้น แทนที่จะพระราชทานให้เจ้าเมืองเป็นผู้ผูกขาดรับทำภาษีเหมือนเช่นที่แล้วๆ มา แต่การดำเนินการในลักษณะดังกล่าวไม่สามารถทำได้อย่างเต็มที่ หากแต่แทรกแซงเป็นบางรายภาษีอากร เช่น เปิดให้มีการประมูลอากรบ่อนเบี้ยและอากรสุราในเมืองสงขลาเมื่อ พ.ศ. 2426 ปรากฏว่าจีนคิดเป็นผู้ประมูลอากรบ่อนเบี้ยได้ ส่วนจีนฤทธิ์ประมูลอากรสุราได้⁸² กว่าที่จะเปิดให้มีการประมูลภาษีอากรได้อย่างเต็มที่ก็ล่วงมาถึง พ.ศ. 2435 ซึ่งเป็นปีที่เริ่มปฏิรูปการปกครอง ทำให้

⁷⁸ หจกคหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.2.14/22, รายงานพระยาสุรเสด็จฯ เรื่องตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราช.

⁷⁹ หจกคหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5ม.47/14 เรื่องผลประโยชน์และจัดการต่างๆในเมืองสงขลาพัทลุงและนคร.

⁸⁰ หจกคหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.2.14/22, รายงานพระยาสุรเสด็จฯ เรื่องตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราช.

⁸¹ หจกคหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.47/14, เรื่องผลประโยชน์และจัดการต่างๆ ในเมืองสงขลา พัทลุง และนคร.

⁸² หจกคหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 กพ. เล่ม 40 จ.ศ. 1245, สารตราตั้งนายอากรบ่อนเบี้ยเมืองสงขลา-จะนะ.

อำนาจจากส่วนกลางเข้ามามีบทบาทในการบริหารจัดการภายในเมืองสงขลาได้มากขึ้น แต่ในช่วงระยะแรกๆ นี้ศูนย์อำนาจส่วนกลางยังต้องเผชิญกับอำนาจและอิทธิพลของเจ้าเมืองที่ฝังตัวมานาน ทำให้ไม่ค่อยจะมีใครกล้าเข้ามาประมูล บางครั้งต้องเลื่อนการประมูลถึง 3 ครั้ง กว่าจะได้ผู้ทำภาษีอากร และเมื่อได้ผู้รับทำภาษีอากรแล้วก็ประมูลได้น้อยกว่าที่เคยได้ เช่น การประมูลทำอากรบ่อนเบี้ยของปี พ.ศ. 2440 เปิดประมูลครั้งแรก ขุนภักดีภิบาลกิจให้ราคาสูงสุดที่ 52 ซึ่งจากเดิมที่เคยได้ 83 ซึ่ง ทำให้ต้องมีการเลื่อนไปประมูลครั้งที่ 2 จีนเปี้ยวอ้วนให้ราคาสูงสุดที่ 1,900 เหรียญ ซึ่งก็ยังน้อยกว่าที่เคยได้อยู่อีก จึงเลื่อนไปประมูลครั้งที่ 3 นายพลับให้ราคาสูงสุดที่ 63 ซึ่งก็ยังน้อยกว่าที่เคยได้ถึง 20 ซึ่ง⁸³ แต่ก็จำต้องยอมให้นายพลับเป็นผู้ทำอากรบ่อนเบี้ย ทั้งนี้พระวิจิตรวรสาส์น (ปั้น สุขุม) ข้าหลวงพิเศษมีข้อสังเกตในการประมูลครั้งนี้ว่า

“...เกรงจะเปนเล่ห์กลอย่างไรอยู่ จึงได้สั่งให้นัดประชุมว่ากันใหม่ต่อนำข้าพระพุทธเจ้า เงินขึ้นไปได้ถึง 60 ซึ่ง ยังกงขาด 20 ซึ่ง แต่กระนั้น คนที่ประมูลขึ้นไปแลที่ตกลงจะให้ทำก็เปนคนของเจ้าเมืองอีกเหมือนกันพอเห็นเปนพยานได้ว่า การว่าประมูลภาษีอากรจะเอาเปนเที่ยงธรรมทีเดียวไม่ได้ ถึงว่าประมูลกันต่อนำข้าพระพุทธเจ้าก็จริงแต่พวกจีนยังไม่แน่ใจว่าข้าพระพุทธเจ้าจะอยู่ไปสักเท่าใด...”⁸⁴

การประมูลภาษีอากรดังกล่าวนี้ พระวิจิตรวรสาส์น (ปั้น สุขุม) ไม่สามารถทำอะไรได้มากไปกว่านี้เพราะเพิ่งจะเข้ามาจัดการจำต้องปล่อยให้ไปก่อนค่อยจัดการในการประมูลครั้งหลังต่อไป

การดำเนินการเปิดประมูลภาษีอากรชนิดต่างๆ มีกฎเกณฑ์การประมูลเพิ่มขึ้น โดยที่ผู้ประมูลได้จะต้องจ่ายเงินล่วงหน้า 3 เดือน ต้องมีนายประกัน ผู้ที่เป็นรับเรือน เพื่อเป็นหลักค้ำประกันว่าผู้ที่ได้ประมูลได้สามารถจ่ายเงินได้ตามวงเงินที่ประมูลได้ ถ้าหากเกิดกรณีบิดพลิ้วผู้ที่เป็นนายประกันและรับเรือนจะต้องเป็นผู้ชดใช้จำนวนเงินที่ขาดไป กฎเกณฑ์ดังกล่าวนี้ทำให้ส่วนกลางไม่ต้องเสี่ยงต่อการสูญเสียรายได้จากภาษีอากรเหมือนเช่นที่ผ่านๆ มา และเป็นที่ยังคึดสรรผู้ที่มาประมูลภาษีอากรได้นั้นจะต้องเป็นคนที่มหลักมีฐาน มีฐานะมั่นคงในระดับหนึ่ง ในลักษณะเช่นนี้ ทำให้การประมูลภาษีอากรในเมืองสงขลามีบุคคลหลายกลุ่มเข้ามาทำภาษีอากรชนิดต่างๆ (โปรดดู ตารางที่ 7 แสดงการประมูลภาษีอากรต่างในเมืองสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2426 – 2441) ซึ่งแบ่งออกเป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มคนในตระกูล ณ สงขลา กับกลุ่มชาวจีนในเมือง

⁸³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 7.5 ค. 14.4๗/, บัญชีแผนภาษีอากรต่างๆ ทางมณฑลตะวันตกในจำนวน คค 115.

⁸⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 7.5 ค. 14.4/9, เรื่องภาษีอากรต่างๆ เมืองสงขลา

ตารางที่ 7: แสดงการประมูลภาษีอากรต่างๆในเมืองสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2426 – 2445

พ.ศ. ที่ทำ	สถานที่	ชื่อภาษี/ อากร	นายอากร	ประกัน	รับเรือน	จำนวนเงิน	หมายเหตุ
2426	สงขลา-พัทลุง	ภาษีเงิน,ภาษี ร้อยชักสาม	พระยาวิเชียรคีรี (ชุม)	-	-	-	
2431	สงขลา	ภาษีเงิน,ภาษี ร้อยชักสาม	พระยาวิเชียรคีรี (ชุม)	-	-	174 ชั่ง	
2432	สงขลา	ภาษีเงิน,ภาษี ร้อยชักสาม	พระยาวิเชียรคีรี (ชม)	-	-	-	เงินจ้บรับช่วง
2432	สงขลา	อากรเดาศูรา อากรบ่อนเบี้ย	พระยาวิเชียรคีรี (ชม)	-	-	-	
2433	สงขลา	อากรเดาศูรา อากรบ่อนเบี้ย	เงินห้วยไล้ง	-	-	-	
2434	สงขลา	อากรบ่อนเบี้ย	ขุนพัฒ	-	-	-	
2437	สงขลา(กลาง เมือง)	ภาษีฆ่าสุกร	เงินตอง	-	-	2,531 บาท 32 อัฐ	
2437	สงขลา(กลาง เมือง)	อากรจันอับ	หลวงวณิช	-	-	602 บาท 48 อัฐ	
2438	สงขลา	อากรจันอับ	อ้าแดงจูเสียง	เงินออง	เงินร่วย	750	
2438	สงขลา	ภาษีฆ่าสุกร	ไม่มีผู้ประมูล				นำไปรวมภาษี ผลประโยชน์
2439	สงขลา-จนะ	อากรจันอับ	หลวงบวรวาที	-	-	9 ชั่ง 46 บาท 42 อัฐ	
2439	สงขลา-จนะ	อากรบ่อนเบี้ย	ขุนประสิทธิ์	-	-	83 ชั่ง 39 บาท	
2439	สงขลา-จนะ	อากรสุรา	หมื่นรักษ **	-	-	87 ชั่ง	
2439	สงขลา(ปท่า)	อากรฆ่าสุกร	โรงเก็บภาษี	-	-	2 ชั่ง 8 บาท	ราชาธิปไตย
2439	จนะ	อากรฆ่าสุกร	โรงเก็บภาษี	-	-	66 บาท	ราชาธิปไตย
2440	สงขลา-จนะ	อากรบ่อนเบี้ย	นายพลับ *	หมื่นรักษ **	หลวงท้ายวัง	63 ชั่ง	
2440	สงขลา-จนะ	อากรสุรา	หมื่นรักษ **	หลวงพิพิธ	หลวงอนุชา	87 ชั่ง	
2440	สงขลา-จนะ	อากรจันอับ	เงินร่วยแจ้ง	หลวงนิกร	ขุนประสิทธิ์	7 ชั่ง 6 บาท 42อัฐ	
2440	สงขลา(ปท่า)	อากรฆ่าสุกร	ขุนภิบาล	ขุนประสิทธิ์	เงินช้อง	3 ชั่ง 1 บาท 42 อัฐ	
2440	จนะ	อากรฆ่าสุกร	เงินเอี	เงินโฮยชีว	เงินร่วยเดียว	1 ชั่ง 11 บาท 42 อัฐ	
2441	สงขลา	อากรสุรา	นายอ้น **	-	-	136 ชั่ง	
2441	สงขลา	อากรบ่อนเบี้ย	นายบี **	-	-	115 ชั่ง	

พ.ศ. ที่ท่า	สถานที่	ชื่อภาษี/ อากร	นายอากร	ประกัน	รับเรือน	จำนวนเงิน	หมายเหตุ
2441	สงขลา	ภาษีค่าท่า	เงินเบี้ยจ่วน	-	-	-20 ชั่ง	
2441	สงขลา	อากรจันอับ	เงินปันเส่ง	-	-	12 ชั่ง 56บาท 42 อัฐครึ่ง	
2441	สงขลา	อากรสุรา	หลวงอุดมภักดี	-	-	-	
2442	สงขลา	อากรจันอับ	-	-	-	884 บาท	
2443	สงขลา	อากรจันอับ	เงินยั้งกวาง	หลวงศุภไสย	เงินจ่ายล้วน	916 บาท	ท่า 3 ปี
2443	ทั้งหมด	อากรฝืน	เงินหลุย *	นายอัน **	เงินยกจ่วน *	64,160 บาท	ท่า 3 ปี
2444	สงขลา	ภาษีท่าเรือจ้าง	นายค่า	ขุนอากร บริบาล	เงินเส่ง	2,080 บาท	
2444	พัทลุง	อากรสุรา	นายอัน **	เงินหลุย *	เงินยกจ่วน *	2,800 บาท	
2444	สงขลา	อากรสุรา	นายอัน **	หลวงอุดม ภักดี**	นายบี**	13,600 บาท	ท่า 3 ปี
2445	สงขลา(ปท่า)	ภาษีป้ายาง	เงินแจ้งห้อง	-	-	500 บาท	

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม 2 .12ก/1 (218), โบบอกเมืองสงขลา เรื่องพระยาสมมติภิมรมย์ผู้รักษาว่า
ราชการเมืองสงขลาส่งเงินกำไรภาษีฝืนมอบให้สมุหพระกลาโหม.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม 2 .12ก/2 (65), โบบอกเมืองสงขลา หนังสือพระยาสุนทรานุรักษ์ผู้รักษา
ว่าราชการเมืองสงขลาถึงสมุหพระกลาโหม เรื่องขอรับทำภาษีฝืนปัจจุ เอกศก.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม 2 .12ก/2 (98), โบบอกเมืองสงขลา เรื่องความเงินห่วยโหลงโจทย์
เงินอั้งมิง จำเลย.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม 2 .12ก/2 (149), โบบอกเมืองสงขลา เรื่องหลวงอุดมภักดีร้องเรียน
เงินเมา เงินจวร ไม่ยอมส่งเงินภาษีฝืนให้กับหลวงอุดมภักดี.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม 2 .12ก/2 (177), โบบอกเมืองสงขลา เรื่องตอบให้ตรวจบ่อนเบี้ย ไป ถั่ว
ในแขวงเมืองสงขลาและเมืองขึ้นในจำนวนศก 109 ให้สิ้นเชิง.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ค.14/8, เรื่องจับสุราเดือนในบ้านพระยาวิเชียรคีรี.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ค. 14.1ก/8, เรื่องจัดอากรฝืนหัวเมืองชายทะเลตะวันตก.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ค. 14.4ช/13, บานแผนกภาษีอากรว่าประมุขมณฑลภูเก็ต มณฑลชุมพร
มณฑลนครศรีธรรมราช 3 มณฑล จำนวน รศ. 116.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ค. 14.4ช/18, บานแผนกภาษีอากรต่างๆทางมณฑลตะวันตกในปีจำนวน
ศก 115.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ค 14.3/10, เรื่องบานแผนกผู้ที่มารับประมุขภาษีอากรในกรุงแลหัวเมือง
ต่างๆ.

* หมายถึงเป็นพวกเดียวกับกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ** หมายถึงเป็นบุคคลในกลุ่มตระกูล ณ สงขลา.

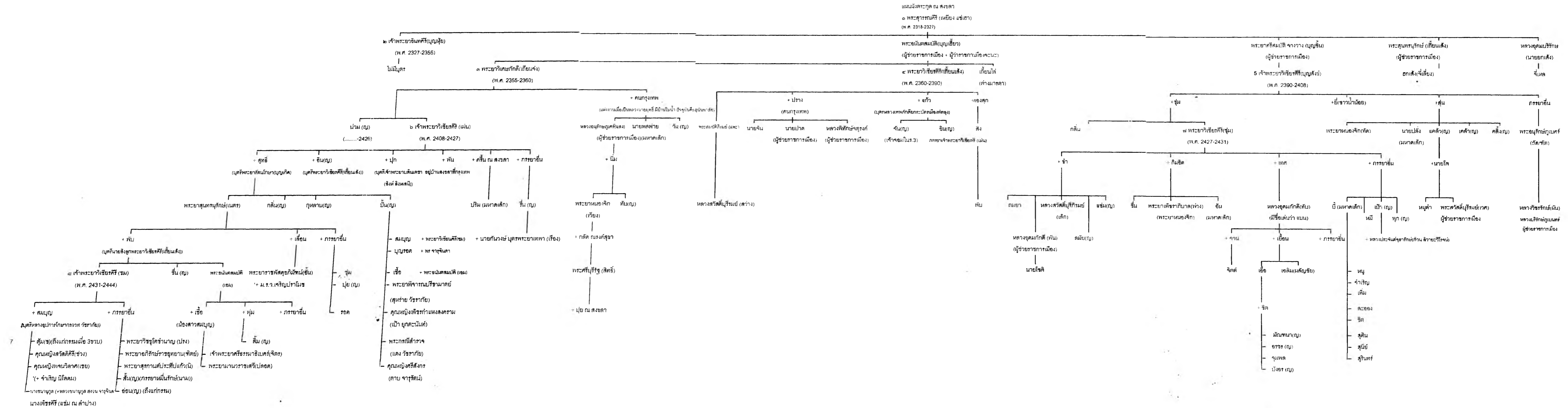
สงขลาที่มีฐานะมั่งคั่งร่ำรวย ทั้ง 2 กลุ่มนี้จะได้เห็นได้ว่าในกลุ่มตระกูล ณ สงขลาเข้ามามีบทบาททำภาษีอากรนั้นมักจะทำอากรที่อยู่ในความคุ้นเคยและมีประสบการณ์มาแล้ว ได้แก่ อากรสุรา อากรบ่อนเบี้ยและอากรฝิ่น โดยมีพื้นที่ในเขตสงขลา พัทลุง และนครศรีธรรมราช โดยเฉพาะอากรฝิ่นนั้นกลุ่มตระกูล ณ สงขลาได้ให้การสนับสนุนอยู่เบื้องหลังด้วยการเป็นนายประกันให้กับผู้ที่ประมูลได้

ลักษณะของการประมูลอากรในแต่ละชนิดนั้นมีเพียงการประมูลอากรสุรา ในปีพ.ศ. 2444 เท่านั้นที่เป็นการลงทุนร่วมกันเฉพาะคนในกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ส่วนการประมูลอากรอื่นมีลักษณะการรวมลงทุนกับจีนมีชื่อในสงขลา สำหรับการประมูลของกลุ่มชาวจีนในเมืองสงขลาที่มีฐานะมั่งคั่งร่ำรวย มีลักษณะของการพึ่งพิงกับกลุ่มกรมการเมืองโดยให้กรมการเมืองมาเป็นนายประกัน หรือรับเรือรบ้าง มีการประมูลน้อยชนิดที่เป็นการลงทุนเฉพาะในกลุ่มของชาวจีน ซึ่งมักจะเป็นการประมูลอากรที่มีมูลค่าไม่มากนัก เช่น การประมูลอากรฆ่าสุกร ใน พ.ศ. 2440 หรือ การประมูลอากรจันอับ ในพ.ศ. 2438 ในขณะที่บุคคลในกลุ่มตระกูล ณ สงขลา มักจะประมูลภาษีอากรในรายการใหญ่ๆที่มีมูลค่าสูง

ข้อสังเกตประการหนึ่งของการลงทุนร่วมกันในกลุ่มตระกูล ณ สงขลาไม่ว่าจะเป็น หลวงอุดมภักดี (พัน ณ สงขลา) นายอ้น ณ สงขลา นายบี ณ สงขลา ต่างล้วนเป็นบุคคลที่สืบสายจากภรรยาที่ 2 ของจีนเหยียง ในขณะที่กลุ่มสายภรรยาที่ 1 (โปรดดูแผนผังที่ 2 แสดงสายตระกูล ณ สงขลา) ซึ่งในช่วงเวลานั้นนำโดยพระยาวิเชียรคีรี (ชม) กลับไม่เข้ามามีบทบาทการประมูลภาษีอากรโดยตรง แต่ให้คนของตนคือ นายพลับ และหมื่นรักษ์ประมูลออกหน้าแทน การที่พระยาวิเชียรคีรี (ชม) ไม่เข้ามาเกี่ยวข้องกับประมูลโดยตรงนี้ อาจเป็นเพราะคุ้นเคยอยู่กับวิธีการแบบเดิมที่อิงอาศัยอยู่กับอำนาจของส่วนกลางเหมือนเช่นที่เป็นมาในอดีต ดังคำปรารภของพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ถึงสมุหพระกลาโหมว่า "...ด้วยเมืองสงขลาเวลานี้ไม่มีสิ่งใดที่จะได้เป่นกำลังราชการ ถ้าไม่โปรดให้ทำภาษีอากรบ้างแล้วก็เป่นที่ลำบากใจเต็มที..."⁸⁵ และข้อความที่ว่า "...ฝ่ายบ้านเมืองเล่าก็ชำรุดทรุดโทรมอยู่มาก ผลประโยชน์สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่จะได้รับพระราชทานเลี้ยงชีวิตแลदनตกแต่งบ้านเมืองก็ไม่มี..."⁸⁶ หรือกรณีพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ขอทำอากรรังนกที่เกาะสี

⁸⁵ หจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.2.12ก/2 (65), ใบบอกเมืองสงขลา หนังสือพระยาสุนทรานุรักษ์ผู้รักษาว่าราชการเมืองสงขลาถึงสมุหพระกลาโหม เรื่องขอรับทำภาษีฝิ่นร้อยชักสาม ปีจอ เอกคก.

⁸⁶ หจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.2.12ก/2 (81), ใบบอกเมืองสงขลา หนังสือพระยาสุนทรานุรักษ์ผู้รักษาว่าราชการเมืองสงขลาถึงสมุหพระกลาโหม เรื่อง ส่งผ้าพื้นสีต่างๆ กันแขงตัวเปียะมาให้สมุหพระกลาโหม.



แผนผังที่ 2 แสดงสายตระกูล ณ สงขลา

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม 47/19 เรื่องรายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช (10 มิ.ย. 113- 5 ต.ค. 129)
 หอสมุดวิธาน จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 272/1 เรื่องชื่อปัญหาเข้ามาราชการหัวเมืองได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์และตำแหน่ง
 ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3 และ เล่ม 30
 ณ สงขลา วนญาติ ครั้งที่ 16. ม.ป.ท. : ม.ป.ท., 2543.(ณ โรงแรมดิเอมเมอร์ลด์ ถนนรัชดาภิเษก กรุงเทพมหานคร
 วันอาทิตย์ที่ 23 มกราคม พ.ศ. 2543)
 สัมภาษณ์ นางปทุม ณ สงขลา , นายสุทิน ณ สงขลา , ดร.ชำนาญ ณ สงขลา, นายไชยพร ณ สงขลา

เกาะห้าในพ.ศ. 2434 โดยไม่ยอมเข้าร่วมประมุข แต่ทำหนังสือขอพระราชทานทำอากรรังนก ซึ่งส่วนกลางก็มีความเห็นใจ และให้โอกาสทำอากรรังนก ถ้าหากสามารถจ่ายเงินตามจำนวนที่ประมุขไว้แล้ว ปรากฏว่าพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ไม่สามารถรับทำอากรรังนกในราคาดังกล่าวได้ เพราะเห็นว่าเกินกำลัง⁸⁷

ในลักษณะดังกล่าวนี้พิจารณาได้ว่าอาจจะเป็นผลสืบเนื่องจากกลุ่มสายภรรยาที่ 2 มีความขัดแย้งกับกลุ่มสายภรรยาที่ 1 จึงพยายามเข้าไปช่วงชิงผลประโยชน์ต่างๆ ที่สืบทอดมาจากตำแหน่งเจ้าเมือง ซึ่งเป็นการชิงดีชิงเด่นกัน เพราะพระยาวิเชียรคีรี (ชม) มักจะกีดกันไม่ให้กลุ่มสายภรรยาที่ 2 ได้รับผลประโยชน์ที่ควรจะได้เหมือนในอดีตดังที่ปฏิบัติสืบทอดกันมากี่เป็นได้ แต่อย่างไรก็ตามกลุ่มตระกูล ณ สงขลา เข้ามามีบทบาทในวงจัดเก็บภาษีอากรได้เพียงในช่วงระยะแรกๆ เท่านั้น ครั้นถึงประมาณต้นสมัยรัชกาลที่ 6 ก็หมดบทบาทไป อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากสาเหตุหลายประการคือ

1. จากการปฏิรูปการปกครองของรัชกาลที่ 5 มีผลทำให้อำนาจและความเป็นอิสระของเจ้าเมืองและกรมการเมืองค่อยๆ หดหายไป ทำให้กลุ่มตระกูล ณ สงขลาไม่สามารถใช้อำนาจทางการเมืองที่ได้รับจากส่วนกลาง เข้ามาสนับสนุนการแสวงหาผลประโยชน์ให้กับกลุ่มของตนเองได้เหมือนเช่นในอดีต

2. กลุ่มตระกูล ณ สงขลาเข้าร่วมประมุขทำภาษีอากรหลายชนิดและประมุขในราคาสูง ครั้นเมื่อเกิดปัญหาอันเนื่องมาจากความผันผวนของสถานการณ์แวดล้อมทางเศรษฐกิจ จึงทำให้ไม่สามารถจ่ายเงินตามที่ประมุขได้ และยังมีผลพลอยทำให้ต้นทุนที่สะสมมาในอดีตค่อยๆ หดหายไป ด้วยเหตุนี้พลังทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูลในฐานะความเป็นผู้นำค่อยๆ ลดลงไปจากเมืองสงขลา

3. เกิดจากลักษณะการทำภาษีอากรของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ซึ่งเคยขึ้นอยู่กับการค้าขนาน ในรูปแบบที่อิงอาศัยกลไกของระบบอำนาจของส่วนกลางเป็นหลัก ที่ทำให้มีทั้งอำนาจและอิทธิพล ดังนั้นเมื่อศูนย์อำนาจส่วนกลางนำเอาระบบเทศาภิบาลเข้ามาใช้ปกครองเมืองสงขลา จึงทำให้กลุ่มตระกูล ณ สงขลา ไม่สามารถดำรงสถานะความเป็นผู้นำทางเศรษฐกิจในเมืองสงขลาได้อีกต่อไปเพราะขาดกลไกโครงสร้างทางการเมืองที่จะมาสนับสนุนการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ดังนั้นจะเห็นได้ว่าบทบาทและอิทธิพลทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ส่วนหนึ่งมาจากการอิงอยู่กับอำนาจการเมืองของศูนย์อำนาจส่วนกลาง

⁸⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ค. 14.4ข/3, เรื่องอากรรังนกหัวเมืองชายทะเลตะวันตก.

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่า การทำภาษีอากรเป็นลักษณะการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ที่เป็นการแสวงหาผลประโยชน์ร่วมกันกับส่วนกลาง โดยที่กลุ่มตระกูล ณ สงขลาเป็นผู้ที่ดำเนินการจัดการเก็บภาษีอากรให้กับส่วนกลาง ด้วยการใช้กลไกระบบอำนาจของส่วนกลางเป็นเครื่องมือแสวงหาผลประโยชน์ และจัดส่งผลประโยชน์ให้กับส่วนกลางตามที่กำหนด ส่วนรายได้จากการทำภาษีอากรที่เป็นส่วนเกินจะตกเป็นของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา การดำเนินจัดเก็บภาษีอากรของกลุ่มตระกูล ณ สงขลาไม่ได้มีเพียงเฉพาะการจัดเก็บภาษีอากรภายในเมืองสงขลาและเมืองที่เป็นเขตแขวงของเมืองสงขลาเท่านั้น แต่ยังสามารถครอบคลุมไปถึงการจัดเก็บภาษีอากรในเมืองต่างๆ ที่ขึ้นตรงต่อเมืองสงขลา โดยเฉพาะเจ็ดหัวเมืองแขก ดังปรากฏว่าเจ้าเมืองสงขลาได้ส่งคนของตนเองไปจัดเก็บภาษีที่เมืองรามันห์เป็นเงิน 800 เหรียญ และเมืองยะลา เป็นเงิน 1,200 เหรียญ⁸⁸

นอกจากนี้ยังมีการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจบางประการ ที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากการดำรงตำแหน่งเจ้าเมือง ซึ่งก่อให้เกิดผลประโยชน์ที่ให้กับเจ้าเมืองโดยตรงไม่ตกไปเป็นประโยชน์ของส่วนกลาง (โปรดดูตารางที่ 6 แสดงเงินผลประโยชน์ของเมืองสงขลา พ.ศ. 2439 หน้า 94) ได้แก่ ค่าธรรมเนียมต่างๆ จากหนังสือเดินทาง หนังสือเบ็กร่องเรียกตามเรือใหญ่เรือเล็ก ไบรวมโคกระบือ ตั้วโคกระบือ ค่าตรวจโคกระบือ ค่าตรวจแพะ แกะ เป็ด ไก่ เงินพิไนย์ ค่าเช่าเหมืองดินบุกที่ยะลา และส่วยภาษีอากรค่าขนอนจากเจ็ดหัวเมืองแขก คิดรวมแล้วเป็นเงิน ถึง 18,264 บาทต่อปี ซึ่งนับว่ามีจำนวนสูงมาก ในจำนวนเงินที่ได้มาเหล่านี้บางส่วนเกิดจากการแสวงหาประโยชน์ของเจ้าเมือง โดยอาศัยจากกฎข้อบังคับที่ศูนย์อำนาจส่วนกลางได้ออกมาบังคับใช้ เช่น ในพ.ศ. 2435 มีท้องตราพระคชสีห์ให้ผู้ที่จะออกเดินทางจากเมืองสงขลาไปเมืองไทรบุรีให้มีหนังสือเดินทางจากเมืองสงขลา เพื่อป้องกันการลักพาตัวหญิงและเด็กไปเมืองปีนัง แต่ก็ปรากฏว่าเจ้าเมืองสงขลาได้อาศัยข้อบังคับดังกล่าวเรียกเก็บเงินประกัน ค่าธรรมเนียมออกหนังสือ ซึ่งในท้องตรามีได้มีการระบุไว้แต่อย่างใด⁸⁹ นอกจากนี้เจ้าเมืองยังได้รับผลประโยชน์จากส่วนแบ่งของการเก็บส่วย อากรค่านา และยังสามารถเรียกเกณฑ์แรงงานเพื่อประโยชน์ของตนเองอีกด้วย

⁸⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 กต 5.1/54, รายงานพระยาทรงสุรเดช (กมุทพันธ์ ร.ศ.109) อ้างใน Phuwadol Songprasert, "The Development of Chinese Capital in Southern Siam, 1868-1932," p.64.

⁸⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.47/7, ท้องตราเรื่องเรียกประกันหญิงที่ออกไปต่างเมืองและมีผู้ลักพาเด็กหญิงคนไทย (สงขลา).

จากที่ได้กล่าวถึงการเป็นเจ้าภาชีนายอากรรวมถึง การเก็บส่วย การเก็บผลประโยชน์ต่างๆ ของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา มาแล้วข้างต้น เป็นภาพที่สะท้อนให้เห็นว่าภายในเมืองสงขลาและเมืองที่ขึ้นกับเมืองสงขลา กลุ่มคนต่างๆ ได้ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างหลากหลายและสะท้อนวิถีชีวิตของการทำมาหากิน ซึ่งมีความแพร่หลายของการประกอบอาชีพในระดับที่มากพอสมควร ถึงได้มีการเรียกเก็บภาษี อากร ส่วย และผลประโยชน์ต่างๆ เช่น การเก็บภาษีท่าเรือจ้างและภาษีค่าท่า ได้สะท้อนให้เห็นว่าภายในเมืองสงขลา มีการประกอบกิจกรรมการค้าทางเรือจำนวนมาก การเก็บภาษีกึ่งแห่ง ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงการประกอบอาชีพการประมงในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา และการค้าส่งออกของกึ่งแห่งด้วยเช่นกัน การเก็บค่าธรรมเนียมเรือสำเภา ย่อมแสดงให้เห็นว่าเมืองสงขลาเป็นเมืองท่าทางการค้าที่มีการติดต่อค้าขายกับต่างเมือง การเก็บอากรจันอับ สะท้อนถึงวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนชาวจีนในเมืองสงขลาที่ยังคงปฏิบัติยึดถือตามขนบธรรมเนียมประเพณีจีน ส่วนการเก็บอากรฆ่าสุกร สะท้อนให้เห็นถึงการประกอบอาชีพการเลี้ยงหมู การฆ่าแหละเนื้อหมู รวมทั้งกิจกรรมการค้าขายหมูอีกด้วย

ในลักษณะเช่นนี้จะเห็นถึงการเติบโตของการจัดเก็บภาษีอากร ส่วย และผลประโยชน์ต่างๆ ในระบบเหมาเมือง ที่มีความสัมพันธ์กับความเคลื่อนไหวการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจภายในเมืองสงขลา ซึ่งสอดคล้องกับแนวความคิดของ Lysa Hong ที่กล่าวว่า

การเติบโตของระบบเจ้าภาชีนายอากรสามารถบ่งบอกว่าเศรษฐกิจแบบจารีตนั้นมีความหลากหลายของการทำมาหากิน ซึ่งรวมทั้งระดับล่างของสังคม⁹⁰ ดังนั้นการขยายตัวของการจัดเก็บภาษีอากรจึงมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจพื้นฐานที่มีอยู่ก่อนแล้ว และผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากการเป็นเจ้าภาชีนายอากรของกลุ่มตระกูล ณ สงขลาทำให้เกิดการสะสมทุนภายในของตระกูลที่จะถูกนำไปใช้ในการลงทุนทางเศรษฐกิจอื่นๆต่อไป

3.3.4. การทำเหมืองแร่ดีบุก

การทำเหมืองแร่ดีบุกเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจหนึ่งที่กลุ่มตระกูลได้นำเอาเงินทุนที่สะสมทุนจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่นมาลงทุน เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่ากลุ่มตระกูล ณ สงขลา เข้ามาทำเหมืองแร่ดีบุกในลักษณะของการให้เช่าทำเหมืองแร่ดีบุกมากกว่าเป็น

⁹⁰ Lysa Hong, *Thailand in the Nineteenth Century Evolution of The Economy and Society*. (Singapore : Institute of Southeast Asian Studies, 1984), p.76.

ผู้ประกอบการโดยตรง ดังปรากฏหลักฐานว่า มีกิจการเหมืองแร่ดีบุกได้รับการสืบทอดต่อๆ กันมา ตั้งแต่สมัยพระยาวิเชียรคิริ (เถียนเส็ง) (พ.ศ. 2360 – 2390) โดยหลวงสวัสดิภักดี (ยิ้มซ้าย) ซึ่งรักษาราชการอยู่ที่เมืองยะลาได้บุกเบิกทำเหมืองแร่ดีบุกจำนวน 6 เหมือง คือ เหมืองดิตะ เหมืองล่าบู่ เหมืองหมาะระ เหมืองบายอ เหมืองใหม่ และเหมืองเหมะบุหลัน ต่อมาเมื่อหลวงสวัสดิภักดี (ยิ้มซ้าย) จะต้องย้ายไปปกครองเมืองยะหริ่ง จึงได้ยกเหมืองแร่ดีบุกเหล่านี้ให้กับพระยาวิเชียรคิริ (เถียนเส็ง) ผลประโยชน์ที่ได้รับเป็นทั้งดีบุกและเงินค่าเช่า และเหมืองแร่ดีบุกเหล่านี้ได้ตกเป็นทรัพย์สินสมบัติของเจ้าเมืองสงขลาสืบเรื่อยมา⁹¹ จนถึงสมัยพระยาวิเชียรคิริ (ชม) และปรากฏว่าได้รับเงินผลประโยชน์จากค่าเช่าเหมืองดีบุกที่ยะลาเป็นเงินถึง 4,500 บาทต่อปี⁹² นับว่าเป็นรายได้ที่แน่นอนอย่างหนึ่งของกลุ่มตระกูล

อนึ่ง กลุ่มตระกูล ณ สงขลา ยังมีบทบาทในฐานะเป็นนายทุนให้กู้ยืมเงินทำเหมืองแร่ดีบุกให้กับชาวจีนเข้าไปลงทุนทำเหมืองแร่ดีบุกใน 7 หัวเมืองแขก⁹³ ดังเช่น ในกรณีของกลุ่มตระกูลคนานุรักษ์ ภายหลังจากที่หลวงสำเร็จกิจกรจางวาง (ปุย แซ่ตัน) เสียชีวิตใน พ.ศ. 2420 ลูกชายทั้งสองคนคือ ตัน จู เม่ง และ ตัน จู ล่าย ได้กู้ยืมเงินจากกลุ่มตระกูล ณ สงขลา มาทำเหมืองแร่ดีบุกในเมือง รามันห์ ยะลาและปัตตานี⁹⁴ ในลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นว่ากลุ่มตระกูล ณ สงขลา เป็นทั้งนายทุนและแหล่งเงินทุนให้กับพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนกู้ยืมเงินเพื่อนำไปใช้ประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

นอกจากการเข้ามามีบทบาทการทำเหมืองแร่ดีบุกของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ในลักษณะดังกล่าวข้างต้นแล้ว ผู้เขียนยังพบอีกด้วยว่ากลุ่มตระกูล ณ สงขลา ยังได้เข้ามา มีบทบาทเข้ามาลงทุนในฐานะผู้ประกอบการเหมืองแร่ดีบุกด้วยเช่นเดียวกัน ดังจะพบว่า ใน พ.ศ. 2433 กลุ่มตระกูล ณ สงขลา ได้เข้าไปลงทุนทำเหมืองแร่ดีบุกในพื้นที่ตำบลต่างๆ ซึ่งอยู่ในแขวงเมืองสงขลา เป็นจำนวน ถึง 16 เหมือง⁹⁵ (โปรดดูตารางที่ 8 แสดงการทำเหมืองแร่ดีบุกของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา พ.ศ. 2433)

⁹¹ พระยาวิเชียรคิริ (ชม), "พงศาวดารเมืองสงขลา." ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3, หน้า. 22.

⁹² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.47/14 เรื่องผลประโยชน์และจัดการต่างๆในเมืองสงขลา พัทลุงและนคร.

⁹³ Phuwadol Songprasert, "The Development of Chinese Capital in Southern Siam, 1868-1932," p.97.

⁹⁴ *Ibid.*, p.97.

⁹⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.53/1, เรื่องภาษีอากรต่างๆ มณฑลภูเก็ต (เม.ย. 108-22 ม.ค. 110).

ตารางที่ 8 แสดงการทำเหมืองแร่ดีบุกของกลุ่มตระกูล ณ ลงขลา พ.ศ. 2433

เจ้าของผู้ทำเหมือง	สถานที่ทำเหมืองแร่	จำนวนเหมืองแร่
พระยาวิเชียรคีรี (ชม)	เหมืองบ้านม่วงค่อม	3
	เหมืองบ้านควนจง	1
	เหมืองคลองหินเหล็กไฟ	1
ท่านผู้หญิงกับ	เหมืองคอกช้างบ้านน้ำน้อย	2
พระอนันตสมบัติ (एम)	เหมืองบ้านม่วงค่อม	3
หลวงอุดมภักดี(พัน)	เหมืองบ้านไร่อ้อย	1
	เหมืองบ้านม่วงค่อม	2
	เหมืองบ้านคลองหินเหล็กไฟ	2
	เหมืองบ้านควรรู	1

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.53/1, ภาชีอากรต่างๆ มณฑลภูเก็ต (เม.ย.108-22 ม.ค. 110)

จากตารางจะเห็นได้ว่าผู้ที่เข้ามาลงทุนทำเหมืองแร่ดีบุกนั้นเป็นกลุ่มผู้ปกครองระดับสูง คือ มีทั้งเจ้าเมือง มารดาของเจ้าเมือง และผู้ช่วยราชการเมือง ทำเหมืองแร่ดีบุกนี้เชื่อว่าต้องใช้อิทธิพลทางการเมืองเข้ามาสนับสนุน เพราะว่าผู้ประกอบการต้องเผชิญกับปัญหาการขาดแคลนแรงงาน เนื่องจากการทำเหมืองแร่ดีบุกแต่ละเหมืองจะต้องว่าจ้างคนงานทั้งที่เป็นคนไทยและคนจีน จำนวน 20-30 คน⁹⁶ ให้ไปทำงานในพื้นที่ห่างไกลและทุรกันดาน ปัญหาการหาบุคคลที่ไว้วางใจให้ทำหน้าที่เป็นตัวแทนควบคุมการทำเหมืองแร่ดีบุก ซึ่งต้องมีความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อกลุ่มตระกูล รวมทั้งปัญหาจากโจรผู้ร้าย ดังนั้นการมีอำนาจทางเมืองจึงเป็นสิ่งที่ช่วยสนับสนุนให้การทำเหมืองแร่ดีบุกดำเนินไปด้วยดี

⁹⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.53/1, เรื่องภาชีอากรต่างๆ มณฑลภูเก็ต (เม.ย. 108-22 ม.ค. 110).

กล่าวได้ว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจการทำเหมืองแร่ดีบุกของกลุ่มตระกูล ณ สงขลาที่นำมาซึ่งการสะสมทุนของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา มี 3 ลักษณะ คือ การให้เช่าทำเหมืองแร่ดีบุก การเป็นนายทุนเงินกู้ และการลงทุนทำเหมืองแร่ดีบุก ซึ่งการทำเหมืองแร่ดีบุกนี้กลุ่มตระกูล ณ สงขลา ได้ใช้อำนาจทางการเมืองสนับสนุนให้การดำเนินกิจกรรมดังกล่าวเป็นไปด้วยความสะดวก

3.3.5 การร่วมลงทุนทำสวนกาแพ⁹⁷

เป็นการลงทุนร่วมกันระหว่างหลวงจำนงนิเวศกิจ (มร.แรมแซ) มิคเตอร์ฮาร์ริสัน และพระยาวิเชียรคีรี (ชม) (พ.ศ. 2431 – 2444) โดยที่ในพ.ศ. 2436 มิคเตอร์ฮาร์ริสันได้เข้ามาสำรวจพื้นที่ในเมืองสงขลา และพบว่าที่ดินบริเวณตำบลพตง* และตำบลการำ** เหมาะแก่การทำสวนเพาะปลูกกาแพ จึงขอพระบรมราชานุญาตที่ดินสร้างสวนกว้างยาว 10 ไมล์ ต่อมาได้มีตราพระคชสีห์สั่งให้พระยาวิเชียรคีรี (ชม) ออกโฉนดตราจองที่ดินตำบลพตงเป็นจำนวน 500 ไร่ ตามธรรมเนียมมาคูดุโคให้กับหลวงจำนงนิเวศกิจ และมิคเตอร์ฮาร์ริสัน จากนั้นหลวงจำนงนิเวศกิจ และมิคเตอร์ฮาร์ริสันได้ชักชวนให้พระยาวิเชียรคีรี (ชม) เข้าหุ้นส่วนจัดตั้งเป็น “บริษัทสงขลาหุ้นสวนเพาะปลูก” ดังปรากฏในหนังสือสัญญาลงวันที่ 7 กรกฎาคม รัตนโกสินทร์ศก 113 (พ.ศ. 2438) การลงทุนทำสวนกาแพครั้งนี้หลวงจำนงนิเวศกิจ และพระยาวิเชียรคีรี(ชม)ได้ออกทุนคนละ 10,000 เหรียญ โดยหลวงจำนงนิเวศกิจทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลทั่วไป มิคเตอร์ฮาร์ริสันทำหน้าที่เป็นผู้จัดการ ส่วนพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ทำหน้าที่ช่วยทางด้าน

- 1) ให้บ้านพัก
- 2) ให้ข้าทาสของพระยาวิเชียรคีรี (ชม) รับจ้างพายเรือไปส่งคนและสิ่งของ
- 3) ซื้อเสบียงอาหารส่ง
- 4) ให้เช่าช้างแลเรือของพระยาวิเชียรคีรี (ชม)
- 5) ออกหมายประกาศตามพระราชบัญญัติรัชกาลที่ 4 ให้ราษฎรเข้ารับจ้างทำการ

⁹⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม. 18.1/1, เรื่องสวนกาแพเมืองสงขลา และ ร.5 ค.4.4/2, หลวงจำนงนิเวศกิจ(มร.แรมแซ) กับมร.แฮร์ริสัน ขออนุญาตที่ดินเมืองสงขลาทำการเพาะปลูก.

* ตำบลหนึ่งในอำเภอหาดใหญ่

** ตำบลหนึ่งในอำเภอหาดใหญ่

ครั้งเมื่อทำการเพาะปลูกได้ผลแล้วจะจัดสรรเงินเป็นทุน 100 ทุนๆ ละ 20 ส่วนเงินที่เหลือให้แบ่งออกเป็น 3 ส่วน เป็นของพระยาวิเชียรคีรี (ชม) หลวงจางงนิเวศกิจ และ มิศเตอร์ฮาร์ชัน คนละ 1 ส่วน แต่ปรากฏว่าการทำสวนได้เพียงปีเศษก็มีปัญหาไม่มีลูกจ้างทำงาน ในสวนกาแฟ ประกอบกับมิสเตอร์ฮาร์ชันทำร้ายคนงานจนถึงแก่ชีวิตและยังเกิดข้อบาดหมาง ระหว่างหลวงจางงนิเวศกิจ กับมิสเตอร์ฮาร์ชันเกี่ยวกับการจัดซื้อสิ่งของ จึงทำให้การทำสวนกาแฟ ต้องหยุดชะงัก จนกระทั่งได้ประชุมในหมู่ผู้เข้าร่วมลงทุนเมื่อวันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2439 เพื่อ สะสางบัญชีการทำสวนกาแฟ ปรากฏว่าพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ได้ออกทุนไปแล้ว 8,881 เหรียญ ส่วนหลวงจางงนิเวศกิจออกทุนไปแล้ว 8,300 เหรียญ และได้ประชุมกันอีกครั้งเมื่อวันที่ 16 มกราคม พ.ศ. 2439 ที่ประชุมได้ตกลงกันว่าจะต้องเลิกการทำสวนกาแฟ ส่วนการคิดบัญชี สิ่งของ เครื่องใช้ต่างๆ ในห้องสุลอังกฤชที่กรุงเทพฯ พิจารณาตัดสิน

การลงทุนทำสวนกาแฟนี้ มิสเตอร์ฮาร์ชันได้อาศัยอำนาจและอิทธิพลของ พระยาวิเชียรคีรี (ชม) ช่วยขจัดปัญหาข้อขัดข้องต่างๆ โดยเฉพาะการจัดหาคนงานมารับจ้างทำ การหักล้างถ่วงพงและเพาะปลูกกาแฟ ด้วยการคัดประกาศในรัชกาลที่ 4 ที่ว่าด้วยยอมให้ไทยเข้า รับจ้างฝรั่ง ให้หลวงอนุตรฤชพากย์ และหลวงสรประสิทธิ์ กรมการมาเป็นพยานดูแล และลงชื่อ ประทับตราในหนังสือสัญญาที่ราษฎรมารับจ้างทำงาน แต่พระยาวิเชียรคีรี (ชม) ได้ให้ความ ช่วยเหลือในระยะแรกๆ เท่านั้น ครั้นต่อมาเมื่อเกิดปัญหาจากการที่ลูกจ้างที่ทำสัญญาหลบหนีและ อพยพย้ายครอบครัวไปอยู่ที่อื่นก็ไม่ได้ให้ความช่วยเหลืออย่างเต็มที่เพราะถูกเรียกตัวไปกรุงเทพฯ และจากการสืบสวนของพระวิจิตรวรสาส์น (ปั้น สุขุม) พบว่าพระยาวิเชียรคีรี (ชม) และหลวงจางง นิเวศกิจ ต้องการกำจัดมิสเตอร์ฮาร์ชันออกไปจากการเป็นหุ้นส่วน เมื่อเลิกทำสวนกาแฟแล้วทั้งสองจะกลับมาซื้อสวนกาแฟที่ต้องขายไปและดำเนินการทำสวนกาแฟต่อไป เพราะได้เข้าใจถึง วิธีการเพาะปลูกกาแฟแล้ว แต่การณ์ไม่เป็นไปดังคาดเพราะมิสเตอร์ฮาร์ชันพอที่จะเข้าใจเรื่องราว จึงไม่สามารถหาข้อยุติเกี่ยวกับทรัพย์สินต่างๆ ได้ จึงต้องส่งมาให้กงสุลอังกฤษที่กรุงเทพฯ พิจารณา ซึ่งในเรื่องนี้ทำให้พระยาวิเชียรคีรี (ชม) ต้องเสียทรัพย์สินไปจำนวนมาก จึงได้พยายาม ขอความช่วยเหลือจากกรมหมื่นดำรงราชานุภาพเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทั้งนี้พระยาวิเชียรคีรี (ชม) ได้เสนอความคิดเกี่ยวกับการจัดการสวนกาแฟที่เลิกไปต่อพระวิจิตรวรสาส์น 3 ประการ คือ

1. คิดจะซื้อเป็นของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย แล้วพระยาวิเชียรคีรี (ชม) เป็นผู้อำนวยการได้ผลประโยชน์ เสนาบดีกับผู้สำเร็จราชการเมืองปันกันคนละครึ่ง
2. ซื้อเป็นของราชาธิปไตย พระยาวิเชียรคีรี (ชม) เป็นผู้เช่าถือและถวาย ผลประโยชน์ตามสมควร สุดแต่จะตกลงกัน

3. ญาพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ชื่อเองทำเอง แต่คิดเป็นค่าเช่าที่ไร่ละหนึ่งเหรียญ ห้าร้อยไร่เป็นเงินห้าร้อยเหรียญเมื่อขายได้เท่าใดถวายอีกร้อยละสิบ

แต่ความคิดดังกล่าวของพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ได้รับการคัดค้าน จากพระวิจิตรวรสาส์น (ปั้น สุขุม) และกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เพราะเกรงว่าถ้าหากสวนกาแฟนี้ตกเป็นของพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ในทางหนึ่งทางใด และจะเป็นข้อที่ทำให้มีศตวรรษาริชนกล่าวหาฟ้องร้องต่อพระยาวิเชียรคีรี (ชม) และรัฐบาลไทยได้ อันอาจทำให้เกิดปัญหาระหว่างไทยกับอังกฤษได้ ด้วยเหตุนี้กรมหมื่นดำรงราชานุภาพได้แสดงทัศนคติต่อกรณีดังกล่าวว่า

“เรื่องนี้นั้นก็เห็นอย่างเดียวกันกับที่พระวิจิตรวรสาส์นว่ากล่าว คือถ้าพระยาวิเชียรคีรี (ชม) จะรับราชการสนองพระเดชพระคุณต่อไปและจะรักษาชื่อเสียงและวงศ์ตระกูลแล้ว ควรล้างเลิกเสียอย่าเกี่ยวข้องกับดินก่อย่างอื่นหมด เพราะการเรื่องนี้ที่เป่นมาแล้ว ฤกษ์ไม่ดีตั้งต้นมาแต่แรก ถ้าพระยาวิเชียรคีรี (ชม) รักษาตำแหน่งในราชการละทางอย่างเรื่องนี้เสียดีกว่า”⁹⁸

จากกรณีดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่าพระยาวิเชียรคีรี (ชม) พยายามประกอบกิจการการลงทุนทางธุรกิจแต่ไม่ประสบผลสำเร็จและยังต้องเสียเงินจำนวนมากไปกับการลงทุน ที่เป็นเช่นนี้เพราะว่าลักษณะของการเข้าไปร่วมลงทุนในครั้งนี้พระยาวิเชียรคีรี (ชม) เข้าไปในฐานะเป็นบุคคลที่มีอำนาจและอิทธิพล ซึ่งผู้ลงทุน ทั้ง 2 คนคงจะเห็นประโยชน์ที่จะได้จากพระยาวิเชียรคีรี (ชม) จึงได้ชักชวนให้มาเข้าร่วมหุ้นลงทุนด้วย นั้นหมายถึงว่าด้วยการใช้อำนาจทางการเมืองทำให้พระยาวิเชียรคีรี (ชม) เข้ามาเกี่ยวข้องกับการประกอบธุรกิจดังกล่าว และเมื่อพิจารณาถึงความคิดเห็นของพระยาวิเชียรคีรี (ชม) เกี่ยวกับการจัดการสวนกาแฟภายหลังเลิกล้มกิจการแล้วยังเป็นการตอกย้ำให้เห็นถึงแนวความคิดในการประสานประโยชน์ระหว่างศูนย์อำนาจส่วนกลางกับพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ได้เป็นอย่างดี และยังสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะความคุ้นเคยของกลุ่มตระกูล ณ สงขลาต่อการประกอบการทางเศรษฐกิจที่อิงแอบอยู่กับอำนาจทางการเมืองของศูนย์อำนาจส่วนกลางดังที่ได้ปฏิบัติมาในอดีตอย่างชัดเจน

กล่าวโดยสรุปได้ว่า จากการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ไม่ว่าจะเป็น นายอากรรังนก การค้าขาย การเป็นเจ้าของภานายอากร การทำเหมืองแร่ดีบุก การทำสวนกาแฟ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น เป็นผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ที่สะท้อนให้เห็นถึงตัวกิจกรรมทางเศรษฐกิจภายในเมืองสงขลาที่มีลักษณะทั้ง

⁹⁸ หนองหมายเหตุแห่งชาติ, ๖.5 ม. 18.1/1, เรื่องสวนกาแฟเมืองสงขลา.

การเก็บรวบรวม (collection) และการผลิต (production) อันนำมาซึ่งการสะสมทุนภายในกลุ่มตระกูล ณ สงขลา อิงอำนาจรัฐเพื่อสร้างฐานอำนาจทางเศรษฐกิจให้กับกลุ่มตระกูล และในขณะเดียวกันก็เป็นภาพสะท้อนถึงความเคลื่อนไหวในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ วิธีการดำรงชีวิตของคนท่ามาหากินทั้งผู้ที่ทำมาค้าขายและกิจกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับเกษตรกรรมในระดับล่างของสังคมภายในเมืองสงขลา รวมถึงความร่วมมือในการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจกับพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีน (กล่าวรายละเอียดในบทที่ 4) อันนำมาสู่การเติบโตของเมืองสงขลา

3.4 การเปลี่ยนแปลงนโยบายของศูนย์อำนาจส่วนกลาง (พ.ศ. 2439 – 2455)

ศูนย์อำนาจส่วนกลางได้มอบความไว้วางใจให้กลุ่มตระกูล ณ สงขลา ปกครองเมืองสงขลา มาตั้งแต่ พ.ศ. 2318 นั้น ได้ใช้นโยบายปล่อยให้เจ้าเมืองสงขลามีอิสระในการบริหารการปกครองทั้งทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจ จะมีเพียงแต่การควบคุมดูแลอย่างหลวมๆ เท่านั้น เหตุที่ศูนย์อำนาจส่วนกลางดำเนินนโยบายในลักษณะดังกล่าวนี้ มีความสอดคล้องกับบริบททางการเมืองและเศรษฐกิจที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ประกอบกับมีเงื่อนไขข้อจำกัดในเรื่องของสภาพภูมิศาสตร์ ที่การเดินทางระหว่างศูนย์อำนาจส่วนกลางและเมืองสงขลาเป็นไปด้วยความยากลำบากและใช้เวลานาน การเดินทางที่สะดวกและรวดเร็วที่สุดในช่วงเวลานั้นก็คือ การเดินเรือ แต่ก็ต้องถูกจำกัดด้วยเทคโนโลยี และสภาพดินฟ้าอากาศ ดังนั้นการคมนาคมติดต่อสื่อสารเป็นปัญหาสำคัญต่อการควบคุมหัวเมืองต่างๆ และส่งผลต่อการกำหนดรูปแบบการดำเนินนโยบายของศูนย์อำนาจส่วนกลางในแต่ละหัวเมืองอีกด้วย

ครั้นเมื่อเกิดความเปลี่ยนแปลงในอาณาบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อันเนื่องมาจากการขยายตัวของลัทธิจักรวรรดินิยมโดยเฉพาะอังกฤษ ทำให้เมืองสิงคโปร์และปีนังกลายเป็นศูนย์กลางเมืองท่าทางการค้า และยังได้พยายามแผ่ขยายอิทธิพลเข้ามายังเมืองไทย โดยเฉพาะในดินแดนชายขอบพระราชอาณาจักรทางด้านใต้ที่ติดต่อกับอาณานิคมของอังกฤษในคาบสมุทรมลายู จึงทำให้ศูนย์อำนาจส่วนกลางเริ่มเปลี่ยนแปลงการดำเนินนโยบายปกครองเมืองสงขลา ประกอบกับมีความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการเดินทางเรือที่มีการนำเอาเรือกลไฟมาใช้ ทำให้การเดินทางติดต่อระหว่างกรุงเทพและสงขลาเป็นไปได้อย่างรวดเร็ว จึงทำให้ปัญหาเรื่องการคมนาคมติดต่อสื่อสารที่เคยเป็นปัญหาและอุปสรรคมาแต่ครั้งก่อนหมดไป และศูนย์อำนาจส่วนกลางสามารถเข้ามาควบคุมดูแลเมืองสงขลาได้สะดวกขึ้น นอกจากนี้ยังมีปัญหาที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการดำเนินนโยบายควบคุมเมืองสงขลาให้มีความรัดกุมมากยิ่งขึ้นของศูนย์อำนาจส่วนกลาง คือ การใช้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตของชาวตะวันตกและ

คนในบังคับ ซึ่งบุคคลเหล่านี้ได้เข้ามาประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจในหัวเมืองชายแดนภาคใต้ ไม่ว่าจะเป็นเมืองสงขลา และเจ็ดหัวเมืองแขก รวมทั้งเมืองประเทศราชของไทย โดยเข้ามาลงทุนในหลายลักษณะ ไม่ว่าจะเป็นการร่วมหุ้นลงทุนกับพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีน กับเจ้าเมือง หรือการเข้ามาลงทุนด้วยทุนของตัวเอง โดยเฉพาะการเข้ามาลงทุนทางด้านการทำสวน การทำเหมืองแร่ดีบุก สิ่งเหล่านี้ต่างล้วนก่อให้เกิดปัญหาที่อ่อนไหวอันอาจนำมาสู่ความยุ่งยากในภายหลังได้ จึงเป็นเหตุผลที่สำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ศูนย์อำนาจส่วนกลางต้องเปลี่ยนแปลงการดำเนินนโยบายต่อเมืองสงขลาจากการควบคุมอย่างหลวมๆ มาเป็นการควบคุมอย่างใกล้ชิด

ศูนย์อำนาจส่วนกลางเริ่มดำเนินนโยบายเข้ามาควบคุมเมืองสงขลาอย่างเด่นชัด ตั้งแต่สมัยเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) ดังจะเห็นได้จากการเสด็จประพาสเมืองสงขลาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จใน พ.ศ. 2402 และ 2405 นับว่าเป็นการเสด็จครั้งแรกของบุคคลผู้มีอำนาจสูงสุดของประเทศ ซึ่งก่อนหน้านั้นบุคคลที่มีอำนาจสูงสุดที่เคยเดินทางมายังเมืองสงขลาก็คือ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เพื่อจัดระเบียบราชการในหัวเมืองปักษ์ใต้ การเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งนี้ มิได้มีความหมายเพียงแค่การตรวจดูหัวเมืองโดยทั่วๆ ไปเท่านั้น หากยังแฝงความหมายในทางการเมืองที่ต้องการแสดงถึงพระราชอำนาจและขอบเขตของพระราชอาณาจักรไทยว่า มีพื้นที่ครอบคลุมในอาณาบริเวณใดบ้าง การที่ทรงโปรดฯ ให้เจ้าเมืองหัวเมืองของเจ็ดหัวเมืองแขกและตัวแทนได้เข้าเฝ้านั้น ย่อมเป็นสิ่งที่จะแสดงให้เห็นถึงความมีอำนาจเหนือกว่า หรืออีกนัยหนึ่งเป็นการตรวจสอบดูว่าบรรดาหัวเมืองขึ้นเหล่านั้นยังยอมรับในความมีอิทธิพลหรืออำนาจของศูนย์อำนาจส่วนกลางในระดับไหน และอย่างไร อีกทั้งยังสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดระหว่างเมืองสงขลา กับศูนย์อำนาจส่วนกลาง อันเป็นช่องทางที่ทำให้ศูนย์อำนาจส่วนกลางเข้ามาควบคุมดูแลเมืองสงขลา และหัวเมืองขึ้นได้อย่างใกล้ชิด ดังจะเห็นได้ว่าภายหลังจากการเสด็จประพาสเมืองสงขลาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว มีเจ้านายและข้าราชการระดับสูงเดินทางมายังเมืองสงขลามากขึ้น

ครั้นถึงสมัยพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ปกครองเมืองสงขลา (พ.ศ. 2431-2444) เกิดความเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองอย่างเด่นชัด เมื่อศูนย์อำนาจส่วนกลางภายใต้การนำของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินการปฏิรูปการปกครองส่วนกลางใน พ.ศ. 2435 ด้วยการจัดระบบการบริหารราชการแผ่นดินเป็น 12 กระทรวง หลังจากนั้นทรงดำเนินการปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาคด้วยการจัดระบบการปกครองเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล ซึ่งใช้ระยะเวลาจนถึง 13 ปีจึงดำเนินการได้แล้วเสร็จเรียบร้อยทั่วประเทศ ในส่วนของภาคใต้ได้แบ่ง

ออกเป็น 4 มณฑล และหนึ่งในมณฑลนั้นคือ “มณฑลนครศรีธรรมราช” ถูกจัดตั้งขึ้นมาใน พ.ศ. 2439 โดยรวมเมืองต่างๆ คือ เมืองนครศรีธรรมราช สงขลาและพัทลุง เข้าด้วยกันเป็นหนึ่งมณฑล เพื่อความสะดวกการบริหารการปกครอง โดยมีศูนย์กลางการบัญชาการอยู่ที่เมืองสงขลา มีพระยาสุโขมนัยวินิต (ปั้น สุขุม) เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลนครศรีธรรมราชคนแรก อนึ่ง การที่เมืองสงขลาได้รับเลือกให้เป็นศูนย์บัญชาการของมณฑลนครศรีธรรมราช ซึ่งต่างไปจากมณฑลอื่นๆ ซึ่งศูนย์บัญชาการของมณฑลและชื่อมณฑลจะอยู่ที่เดียวกัน ทั้งนี้เป็นเพราะว่า

1. จากพื้นฐานดั้งเดิมที่เจ้าเมืองสงขลาเป็นคนจีนอพยพ และได้อำนาจการปกครองมาจากศูนย์อำนาจส่วนกลาง จึงทำให้เจ้าเมืองสงขลาภายใต้การนำของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ดำเนินนโยบายสร้างความสัมพันธ์ดีกับศูนย์อำนาจส่วนกลางเพื่อให้ได้มาซึ่งการมีอำนาจทางการเมือง ที่จะนำไปสู่การสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ขณะเดียวกันศูนย์อำนาจส่วนกลาง ก็ดำเนินนโยบายให้เมืองสงขลาเป็นเสมือนตัวแทนของส่วนกลาง ทำหน้าที่ปกครองดูแลเจ็ดหัวเมืองแขกและเมืองตรังกานู อันเป็นเมืองชายพระราชอาณาเขตที่อยู่ห่างไกลจากศูนย์อำนาจส่วนกลาง นอกจากนี้แล้วศูนย์อำนาจส่วนกลางยังได้รับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากเมืองสงขลาจำนวนมาก ทั้งเครื่องราชบรรณาการ ภาษี อกร ค่าธรรมเนียมต่างๆ และการทำการค้าร่วมกัน ในลักษณะเช่นนี้จะเห็นได้ว่าการพึ่งพิงอาศัยผลประโยชน์ซึ่งกันและกันระหว่างเมืองสงขลา กับศูนย์อำนาจส่วนกลาง โดยที่ศูนย์อำนาจส่วนกลางให้ความสนับสนุนให้มีอำนาจทางการเมือง และกลุ่มตระกูล ณ สงขลาให้ผลตอบแทนทางด้านเศรษฐกิจกลับคืน ประกอบกับกลุ่มตระกูล ณ สงขลาเป็นกลุ่มอำนาจท้องถิ่นกลุ่มใหม่ที่ก่อตัวขึ้นมาได้เพียง 121 ปี (พ.ศ. 2318-2439) จึงยังไม่ฝังราก ^{แน่น} ฐานอำนาจการเมืองและเครือข่ายทางเศรษฐกิจกับเมืองต่างๆ ได้อย่างแนบแน่น เหมือนเช่นเมืองนครศรีธรรมราชที่มีรากเง้าและประวัติความเป็นมามากกว่า 500 ปี ด้วยเหตุดังกล่าวทำให้ศูนย์อำนาจส่วนกลางสามารถเข้ามาควบคุมเมืองสงขลาได้ง่ายกว่าเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเจ้าเมืองเป็นกลุ่มพลังอำนาจท้องถิ่นที่มีรากฐานอำนาจทางการเมืองอย่างเหนียวแน่นมาช้านาน ทำให้ยากต่อการเข้ามาควบคุม

2. เจ้าเมืองสงขลา มีปฏิกิริยาตอบสนองรับความมีอำนาจหรืออิทธิพลของศูนย์อำนาจส่วนกลางในทิศทางที่ดีกว่าเมืองนครศรีธรรมราช กล่าวคือ ในอดีตที่ผ่านมาเจ้าเมืองสงขลาภายใต้การนำของกลุ่มตระกูล ณ สงขลาสามารถตอบสนองต่อความต้องการของศูนย์อำนาจส่วนกลางได้เป็นอย่างดี ทั้งการทำหน้าที่ควบคุมดูแลเจ็ดหัวเมืองแขก และเมืองตรังกานู ด้วยความสงบเรียบร้อย การจัดส่งผลประโยชน์จากเมืองสงขลาเข้าไปยังศูนย์อำนาจส่วนกลางอย่างสม่ำเสมอ ตลอดจนการถูกเรียกเกณฑ์สิ่งของในบางครั้ง แม้ว่าในบางช่วงเวลาเจ้าเมืองสงขลา มีปฏิกิริยาไม่

สนองต่อความต้องการของศูนย์อำนาจส่วนกลางเรื่องการขยายอิทธิพลไปเมืองไทรบุรีอันเนื่องมาจากปัญหาความขัดแย้งส่วนตัวระหว่างเจ้าเมืองสงขลากับเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชก็ตาม แต่เจ้าเมืองสงขลาได้ให้ความร่วมมือในเรื่องอื่นๆ ด้วยดีมาโดยตลอด

ปฏิกิริยาท่าทีของเจ้าเมืองสงขลาที่แสดงออกถึงการตอบรับต่อความมีอำนาจของศูนย์อำนาจส่วนกลางอย่างเป็นทางการ คือ การเตรียมการรับเสด็จประพาสเมืองสงขลาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน พ.ศ. 2402 ซึ่งได้มีการเตรียมการรับเสด็จเป็นอย่างดีจนเป็นที่พอพระราชหฤทัย ถึงกับกล่าวว่า "...เราไปทุกบ้านทุกเมืองหลายเมืองมาแล้วยังไม่เห็นใครทำให้ดังนี้ นี่ทำแข็งแรงลงทุนรอนใช้จ่ายเงินทองมากมาย ไม่ใช่ทำจันราชการ ทำโดยจิตรักใคร่เราจริงๆ..."⁹⁹ ต่างกันกับการเตรียมการรับเสด็จมีข้อบกพร่อง ที่แม้แต่กระทั่งพลับพลาที่ประทับก็ยังสร้างไม่เสร็จจนเจ้าพระยาขลาใหม่ต้องให้คนของตนเองมาเร่งสร้างจึงแล้วเสร็จ¹⁰⁰ หรือในกรณีที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับที่เมืองไทรบุรี เมื่อครั้งเสด็จประพาสอินเดีย เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในฐานะที่ปกครองควบคุมดูแลเมืองไทรบุรีไม่มาเข้าเฝ้ารับเสด็จ ในขณะที่พระองค์เสด็จผ่านมาทางเมืองสงขลากลับได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดี

ในลักษณะเช่นนี้สะท้อนให้เห็นว่า เมืองนครศรีธรรมราชยังคงลักษณะของความมีพลังอำนาจและอิทธิพลท้องถิ่นสูง ทำให้ศูนย์อำนาจส่วนกลางไม่สามารถเข้ามาควบคุมได้โดยง่าย ดังนั้นถ้าหากว่ามาตั้งศูนย์บัญชาการอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชแล้ว อาจจะต้องเผชิญกับอำนาจท้องถิ่นของเมืองนครศรีธรรมราช อันจะเป็นอุปสรรคขัดขวางการปฏิรูประบบราชการแบบมณฑลเทศาภิบาลได้ ซึ่งในระยะแรกของการปฏิรูปจะต้องอาศัยความร่วมมือรวมใจจากเจ้าเมืองผู้ซึ่งเป็นพลังอำนาจท้องถิ่นให้ความช่วยเหลือจึงจะประสบความสำเร็จ มิใช่ต้องมาเผชิญกับปัญหาอำนาจท้องถิ่นที่ยังคงมีพลังแรงอยู่ ดังนั้นการเลือกให้เมืองสงขลาเป็นศูนย์กลางการบัญชาการของมณฑลนครศรีธรรมราช จึงน่าที่จะเป็นทางเลือกที่สอดคล้องกับสถานการณ์ขณะนั้น

3. เมืองสงขลามีความเติบโตทางเศรษฐกิจในทิศทางที่ก้าวหน้ามาโดยตลอด อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการดำเนินนโยบายของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา และยังให้การสนับสนุนกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนเข้ามาประกอบอาชีพตามความถนัดของตน ทำให้กลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนในเมืองสงขลาค่อยๆ เติบโตขึ้นมา ในลักษณะเช่นนี้ได้ก่อให้เกิดการสะสมทุนภายในเมืองสงขลา ส่งผลทำให้เมืองสงขลาที่มีความมั่งคั่งและมั่นคงในทางเศรษฐกิจ จากความเติบโตทาง

⁹⁹ เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์), "พงศาวดารเมืองสงขลา," ใน *ประชุมพงศาวดาร* เล่ม 30, หน้า 276.

¹⁰⁰ เช่นเดียวกัน, หน้า 266-267.

เศรษฐกิจของเมืองสงขลาอันเนื่องมาจากการประกอบการค้าขาย การได้รับผลประโยชน์จากภายในเมืองสงขลาและจากหัวเมืองที่ขึ้นกับเมืองสงขลา ดังปรากฏว่าจากการประเมินรายได้เจ้าเมืองสงขลาของพระยาสุรเสด็จ ที่เข้ามาตรวจราชการเมืองสงขลาเมื่อ พ.ศ. 2438 พบว่าเจ้าเมืองสงขลา มีรายได้ไม่ต่ำกว่าปีละ 50,000 บาท¹⁰¹ และจากบันทึกของศูนย์อำนาจส่วนกลางที่เดินทางเข้ามาตรวจราชการในเมืองสงขลา ก็ยังระบุว่าพ่อค้าเมืองสงขลาเป็นผู้ที่ "...บริบูรณ์ทรัพย์สมบัติโดยมาก..."¹⁰² และสิ่งหนึ่งที่สะท้อนถึงความเติบโตทางเศรษฐกิจของเมืองสงขลา นั่นก็คือ การมีค่าครองชีพสูงกว่าเมืองนครศรีธรรมราช หากเมื่อพิจารณาในแง่มุมมองของทางด้านเศรษฐกิจแล้วเมืองสงขลาเป็นเมืองหนึ่งที่มีความเติบโตทางเศรษฐกิจ จึงเหมาะสมกับการเป็นที่ตั้งของศูนย์บัญชาการของมณฑล

4. สภาพที่ตั้งในทางภูมิศาสตร์ของเมืองสงขลา มีความเหมาะสม กล่าวคือ ตั้งอยู่กึ่งกลางระหว่างเมืองต่างๆ ในมณฑลนครศรีธรรมราช รวมทั้งหัวเมืองที่ขึ้นกับเมืองสงขลา (มาจนถึง พ.ศ. 2449) ทำให้การเดินทางติดต่อไปมาและควบคุมเมืองต่างๆ ได้ดีกว่าที่ตั้งของเมืองนครศรีธรรมราชที่อยู่ทางตอนเหนือของมณฑล และอยู่ห่างไกลจากการควบคุมหัวเมืองชายขอบพระราชอาณาเขต

การที่เมืองสงขลาเป็นศูนย์กลางบัญชาการของมณฑลนครศรีธรรมราชสะท้อนให้เห็นว่าศูนย์อำนาจส่วนกลางสนับสนุนให้เมืองสงขลา กลายเป็นศูนย์กลางการปกครองในเขตภาคใต้ตอนล่างแทนที่เมืองนครศรีธรรมราช แต่การที่ยังคงใช้ชื่อมณฑลว่า มณฑลนครศรีธรรมราช เพื่อแสดงถึงความสำคัญของเมืองนครศรีธรรมราชในฐานะศูนย์กลางการปกครองของภาคใต้อีก

อนึ่ง การดำเนินการบริหารการปกครองมณฑลนครศรีธรรมราช เป็นไปตามพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ ร.ศ. 116 ที่ได้จัดระเบียบการปกครองท้องที่อย่างเป็นระบบระเบียบแบบแผน มีอำนาจหน้าที่และการบังคับบัญชาลดหลั่นกันลงไป โดยแบ่งเขตการปกครองออกเป็นอำเภอ ตำบล หมู่บ้าน ซึ่งในเมืองสงขลาได้จัดแบ่งออกเป็น 5 อำเภอ คือ อำเภอเมือง อำเภอฝ่ายเหนือ อำเภอปละท้าว อำเภอจะนะ และอำเภอเทพา¹⁰³ ส่วนการบริหารการ

¹⁰¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม. 2.14/22, รายงานพระยาสุรเสด็จ เรื่องตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราช (ร.ศ. 113).

¹⁰² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม. 2.14/74, เรื่อง เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเสด็จตรวจราชการหัวเมืองปักษ์ใต้.

¹⁰³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม. 2.1/9, เรื่องปักปันแขวงปกครองหัวเมือง.

ปกครองภายในประกอบด้วย ข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นผู้มีอำนาจสูงสุด ทำหน้าที่ควบคุมดูแลการบริหารการปกครองภายในมณฑล ข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นตำแหน่งที่ได้รับการแต่งตั้งจากศูนย์อำนาจส่วนกลางโดยตรง ซึ่งก็คือ พระยาสุโขทัยวิจิตร (ปั้น สุขุม) ส่วนข้าราชการที่ประจำอยู่ในเมืองสงขลา จะมีสองส่วนคือ

1) ข้าราชการประจำมณฑลประกอบด้วย ปลัดมณฑล ยกกระบัตรมณฑล มหาดไทยมณฑล พลมณฑล สรรพากรมณฑล เมืองมณฑล จำมณฑล คลังมณฑล พัศดีมณฑล กรมการมณฑล รองกรมการมณฑล ซึ่งโดยส่วนมากเป็นบุคคลที่มาจากส่วนกลาง

2) ตำแหน่งข้าราชการประจำเมือง ประกอบด้วย ผู้ว่าราชการเมือง ปลัดเมือง ยกกระบัตรเมือง ผู้ช่วยราชการเมือง กรมการเมือง รองกรมการเมือง นายอำเภอ ปลัดอำเภอ สมุห์บัญชีอำเภอ สารวัตรอำเภอ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สารวัตรกำนัน ซึ่งโดยส่วนมากเป็นบุคคลในท้องถิ่น

นอกจากนี้ในข้อบังคับการปกครองหัวเมือง ร.ศ. 117 ยังได้ระบุไว้ในตำแหน่งกรมการเมืองแบ่งออกเป็น 2 อย่าง คือ กรมการเมืองในทำเนียบ คือ ตำแหน่งปลัด ยกกระบัตร ผู้ช่วยราชการ จัดเป็นกรมการเมืองผู้ใหญ่ จำเมืองสี่สี่ แห่ง ศุภมาตราและสาระเลข เป็นกรมการเมืองผู้น้อย และอีกอย่างหนึ่งเรียก กรมการเมืองนอกทำเนียบ คือผู้ทรงคุณวุฒิหรือเป็นคนปกติในเมืองนั้น ซึ่งได้บรรดาศักดิ์เป็นกรมการเมือง¹⁰⁴ ข้าราชการต่างๆ เหล่านี้ได้รับเงินเดือนในอัตราแตกต่างกันไปตามลำดับขั้น และต้องเดินทางมาปฏิบัติราชการ ณ สถานที่ทำงานของส่วนกลาง เรียกว่า “ศาลารัฐบาล” ซึ่งตั้งอยู่ที่เมืองสงขลา ส่วนงานทางด้านศาลแบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ ศาลมณฑล ศาลเมือง ศาลแขวง และเมืองสงขลาเป็นที่ตั้งของศาลมณฑล

กล่าวได้ว่าเมืองสงขลาเป็นที่ตั้งของศูนย์บัญชาการมณฑลนครศรีธรรมราช ทำให้มีบทบาทหน้าที่เพิ่มขึ้นมาอีกอย่างหนึ่ง คือ การเป็นศูนย์กลางการปกครองในเขตภาคใต้ตอนล่าง ซึ่งถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงหน้าที่ของเมืองสงขลาให้มีความต่างไปจากในระยะก่อนหน้านี้ จาก การเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว มาเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางการปกครองในเขตภาคใต้ตอนล่าง

¹⁰⁴ พระยามหาอำมาตยาธิบดี, “ข้อบังคับปกครองหัวเมือง ร.ศ. 117,” ใน อนุสรณ์เนื่องในงานฉลองวันทีระลึกสถาปนากระทรวงมหาดไทยครบรอบ 60 ปีบริบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2495).

3.5 การเติบโตของเมืองสงขลา พ.ศ. 2385-2455

การเติบโตของเมืองสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2385-2455 มาจากปัจจัยที่สำคัญ 2 ประการ คือ บทบาทการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มคนในท้องถิ่น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มตระกูล ณ สงขลา (ตั้งกล่าวมาแล้วข้างต้น) และกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนเมืองสงขลา (ตั้งจะกล่าวในบทที่ 4) กลุ่มคนทั้งสองนี้ได้ร่วมกันดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ทำให้เมืองสงขลา กลายเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจเมืองหนึ่ง อีกปัจจัยหนึ่งมาจากการที่ศูนย์อำนาจ ส่วนกลางได้เลือกให้เมืองสงขลาเป็นศูนย์บัญชาการมณฑลนครศรีธรรมราช ทำให้เมืองสงขลา มีความสำคัญทางการปกครองในบริเวณภาคใต้ตอนล่าง ด้วยปัจจัยดังกล่าวทำให้เมืองสงขลา เติบโตเป็นลำดับทั้งทางด้านอาณาเขต ทางด้านกายภาพของเมืองสงขลา กล่าวคือ ทางด้านการ ขยายตัวทางอาณาเขตของเมืองได้รับการขยายอาณาเขตเพิ่มเติมเป็นระยะๆ (โปรดดูตารางที่ 9 แสดงสถานะ อาณาเขตและเมืองขึ้นของเมืองสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2385-2450) จากตารางจะ เห็นว่าภายหลังจากย้ายเมืองสงขลามาอยู่ที่บ่อยางแล้ว ใน พ.ศ. 2397 ได้รับพื้นที่เพิ่มขึ้น คือ ตำบลกำแพงเพชร ซึ่งแต่เดิมขึ้นอยู่กับเมืองพัทลุงย้ายมาขึ้นกับเมืองสงขลา ครั้งเมื่อสมเด็จพระ ยาวีเชยศิริ (เถี้ยนเส้ง) ปรากฏว่าเมืองสงขลามีอาณาเขตพื้นที่ครอบคลุมดินแดนต่างๆ คือ จะนะ เทพา สทิงพระ รัตภูมิ หนองจิก มนรา ตานี ยะหริ่ง ยะลา รามันห์ สุพรรณ ป่าหลวง ปะดัง ระแง สาย ปะหล้า จวบ ปะโหละ พรายวัน สิบโปย มายอน¹⁰⁵

ต่อมาใน พ.ศ. 2402 เมืองสงขลาแบ่งออกเป็น 10 อำเภอ คือ วังชิง พะตง การำ รัตภูมิ (กำแพงเพชร) พะวง จะทิงพระ พะโคะ ระโนฎ หลวงเมือง หลวงนา ครั้น พ.ศ. 2438 เมือง สงขลาได้แบ่งพื้นที่เป็น 15 อำเภอตามการจัดเก็บอากรป้อนเบี้ย คือ อำเภอวัง เมือง นา คลัง พะวง พะตง จะทิงพระ พะโคะ วังชิง ระโนด กำแพง รัตภูมิ การำ พะเกิด ชะนะ ต่อมาได้แบ่งเขต พื้นที่เมืองสงขลาออกเป็น 13 อำเภอ โดยรวมหลายๆ บ้านเป็นหนึ่งอำเภอ และเรียกชื่ออำเภอตาม ผู้ที่เข้ามาทำหน้าที่ดูแลรับผิดชอบ คือ อำเภอหลวงคลัง อำเภอหลวงเพชรบุรีศรีราชวังเมือง นครบาล อำเภอหลวงเทพยาบาล อำเภอหลวงรักษาพลสยาม อำเภอหลวงพิไชยสมบัติ อำเภอ หลวงรัตนประการ อำเภอหลวงบริรักษ์มนตรี อำเภอหลวงสิทธิประการ อำเภอหลวงอภัยพิทักษ์ อำเภอหลวงระโนฎ อำเภอหลวงวิสูตรภักดีอำเภอหลวงนุชิตภักดี และอำเภอหลวงเทพสุภาพัง

¹⁰⁵ กรมศิลปากร, ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ (ฉบับหอสมุดแห่งชาติ). (พระนคร : สำนักพิมพ์ผ่านฟ้าพิทยา, 2506), หน้า 200-202.

ตารางที่ 9 แสดงสถานะ อาณาเขตและเมืองที่ขึ้นเมืองสงขลา ระหว่าง พ.ศ.2385-2450

พ.ศ.	สมัย	สถานะ	อาณาเขตและเมืองที่ขึ้นเมืองสงขลา	หมายเหตุ
2385	พระยาวิเชียรคีรี (เถียนเส็ง)	เมืองขันโท ขึ้น ตรงต่อกรุงเทพฯ	ย้ายที่ตั้งเมืองสงขลาจากฝั่งแหลมสนมาที่ตำบล บ้านบ่อยาง	
2387	พระยาวิเชียรคีรี (เถียนเส็ง)		สตูล ละงู ไปขึ้นเมืองนครศรีธรรมราช	
2397	พระยาวิเชียรคีรี (เถียนเส็ง)		ยกที่กำแพงเพชรแขวงเมืองพัทลุงมาเป็นแขวง เมืองสงขลา	
ไม่ ปรากฏ ปี	พระยาวิเชียรคีรี (เถียนเส็ง)		เมืองที่ขึ้นกับเมืองสงขลา คือ จะนะ เทพา สทิง พระ รัตภูมิ นนงจิก มนารา ตานี ยะหริ่ง ยะลา ระแงะ รามัน สุพรรณ ป่าหลวง ปะดัง จวบ สาย ปะหลำ ปะโหละ พรายวัน ลีบโปย มายอน	
2402	เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์)		เมืองสงขลาแบ่งออกเป็น 10 อำเภอ คือ วังชิง พะตง การำ รัตภูมิ พวง จะทิ้งพระ พระโคะ ระโนง หลวงเมือง หลวงนา	
2435	พระยาวิเชียรคีรี (ชม)		ตั้งกิ่งอำเภอรัตภูมิ	
2437	พระยาวิเชียรคีรี (ชม)		ยกฐานะเมืองสทิงพระเป็นอำเภอปละท่า	
2438	พระยาวิเชียรคีรี (ชม)		เมืองสงขลาแบ่งออกเป็น 15 อำเภอ คือ อ.วัง อ. เมือง อ.นา อ.คลัง อ.พวง อ.พตง อ.จะทิ้งพระ อ. พะโค อ.วังชิง อ.ระโนด อ.กำแพง อ.รัตภูมิ อ.การำ อ.พะเกิด อ.จะนะ	
2439		เป็นที่ตั้งศูนย์ บัญชาการ มณฑล นครศรีธรรมราช	เมืองสงขลาแบ่งออกเป็น 3 อำเภอ คือ อ.เมือง อ. จะนะ อ.เทพา	ปกครองใน ระบบ เทศาภิบาล
2443			ย้ายที่ตั้ง อ.จะนะมาอยู่ที่ ต.บ้านนา และเรียกว่า อ.บ้านนา	ต่อมา เปลี่ยนเป็น อ. จะนะ
2450			เมืองสงขลาแบ่งออกเป็น 5 อำเภอ คือ อ.เมือง อ. ปละท่า อ.ฝ่ายเหนือ อ.จะนะ อ.เทพา	

ที่มา : จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 เลขที่ 170, โบบอกพระยาพัทลุงถึงขุนธนสมบัติ ว่าด้วยจะแบ่ง
เมืองตรังให้กับที่เปลี่ยนแล้วจะขอเมืองพะวงมาให้รวมอยู่กับเมืองตรังตามเดิม.

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1204 เลขที่ 26, .สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีถึงพระยาศรีธรรม
มาโคกราช เรื่องแบ่งปันเขตแดนระหว่างเมืองไทรบุรี เมืองกะบังปาสุ สะตุน ปลิส คราวตั้ง
เมืองกะบังปาสุ สะตุน และปะลิส.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.47/19, รายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม. 2.14/74, เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเสด็จตรวจราชการหัวเมือง
ปักช้ได้.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 2.14/22, รายงานพระยาสุภดิษฐ์ เรื่องตรวจราชการมณฑล
นครศรีธรรมราช.

กรมศิลปากร, ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน (ฉบับหอสมุดแห่งชาติ), หน้า 200-202.

พระยาวิเชียรคีรี (ชม). "พงศาวดารเมืองสงขลา," ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3 .

เจ้าพระยาวิเชียรคีรี(บุญสังข์), "พงศาวดารเมืองสงขลา." ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 30, หน้า 248.

ครั้นถึง พ.ศ. 2439 เมืองสงขลาถูกรวมเข้าเป็นเมืองหนึ่งของมณฑล
นครศรีธรรมราชโดยรวมเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุงอยู่ในเขตปกครองเดียวกัน และมี
ศูนย์กลางการบัญชาการอยู่ที่เมืองสงขลา ส่วนเมืองสงขลาได้แบ่งเขตอำเภอออกเป็น 3 อำเภอ คือ
อำเภอเมือง อำเภอจะนะ อำเภอเทพา นอกจากนี้ใน พ.ศ. 2449 ได้แยกเจ็ดหัวเมืองแขกซึ่งขึ้นอยู่
กับเมืองสงขลาและรวมอยู่ในมณฑลนครศรีธรรมราช ออกเป็นมณฑลปัตตานี มีที่ว่ากรมณฑล
อยู่ที่เมืองปัตตานี เพื่อให้การปกครองมีความสะดวกคล่องตัวมากขึ้น ให้สามารถจัดการปกครอง
ได้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพของคนในพื้นที่ และจะได้ไม่เป็นภาระยุ่งยากให้กับข้าหลวง
มณฑลเทศาภิบาลนครศรีธรรมราชคนต่อไป เพราะทรงย้ายพระวิจิตรวรสาส์น (ปั้น สุขุม) ไปเป็น
เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ และจากนั้นทรงโปรดเกล้าฯให้รวมเจ็ดหัวเมืองแขกขึ้นเป็นมณฑล
ปัตตานี¹⁰⁶ พร้อมทั้งโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศักดิ์เสนา ซึ่งเป็นข้าหลวงใหญ่ประจำบริเวณในตำแหน่ง
ผู้ช่วยข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช ขึ้นเป็นพระยาเดชานุชิต ข้าหลวงมณฑล
เทศาภิบาลปัตตานี และในพ.ศ. 2450 ทรงโปรดเกล้าฯให้ พระยาชลบูรณารักษ์ (เจริญ จารุจินดา)
ข้าหลวงมณฑลพิษณุโลกมาเป็นข้าหลวงมณฑลนครศรีธรรมราช¹⁰⁷ ต่อจากพระวิจิตรวรสาส์น
ต่อมาใน พ.ศ.2450 ได้มีการเปลี่ยนแปลงการแบ่งเขตอำเภอในเมืองสงขลาออกเป็น 5 อำเภอ คือ
อำเภอเมือง อำเภอปละท่า อำเภอจะนะ อำเภอเหนือ อำเภอเทพา ครั้นถึง พ.ศ. 2453 รัฐบาล
ได้ประกาศเปลี่ยนแปลงการเรียกชื่อสถานที่ราชการใหม่ คือ ให้เรียก "ที่ว่ากรมณฑล" ว่า "ศาลา
รัฐบาล" ให้เรียก "ที่ว่าการเมือง" ว่า "ศาลากลาง" ให้เรียก "ที่ว่ากรอำเภอ" ว่า "ที่ว่าการ"¹⁰⁸

¹⁰⁶ "ประกาศตั้งมณฑลปัตตานี" เทศาภิบาล เล่ม 2 แผ่นที่ 7 วันที่ 1 ตุลาคม ร.ศ. 125, หน้า1.

¹⁰⁷ "ตั้งตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาล," เทศาภิบาล เล่ม 1 แผ่นที่ 5 วันที่ 1 สิงหาคม ร.ศ.125, หน้า 316.

¹⁰⁸ "เรื่องโปรดเกล้าฯให้ เรียกที่ว่ากรมณฑลว่าศาลารัฐบาล ที่ว่าการเมืองว่าศาลากลาง ที่ว่าการอำเภอว่าที่ว่าการ,"
เทศาภิบาล เล่ม 7 แผ่นที่ 37 วันที่ 11 เมษายน ร.ศ. 128, หน้า 2.

สำหรับการเติบโตของเมืองสงขลานั้นนับตั้งแต่ พ.ศ. 2385 ถึงก่อนการนำเอา ระบบเทศบาลเข้ามาใช้เมื่อ พ.ศ. 2439 นั้น ได้มีการเปลี่ยนแปลงในทางกายภาพของเมือง กล่าวคือ มีการสร้างถนนเชื่อมต่อระหว่างภายใน และภายนอกกำแพงเมืองหลายสาย เช่น ถนน จากเขาน้อยเข้ามายังวัดมัชฌิมาวาสผ่านสี่กั๊กตลาดใหญ่ในเมือง¹⁰⁹ สร้างถนนจากประตู พยัคฆนามเรื่องฤทธิ์ผ่านไปทางประตูชัยยุทธชนะออกไปถึงคลองสำโรง* ในแนวถนนนี้มีการสร้าง บ่อน้ำ 2 แห่ง ศาลาที่พัก 3 แห่ง¹¹⁰ การสร้างถนนดังกล่าวทำให้การเดินทางติดต่อระหว่างชุมชน รอบนอก เช่น ที่มาจากทุ่งหวัง เขารูปช้าง กับเมืองสงขลา มีความสะดวกมากขึ้น นับได้ว่าเป็น เส้นทางนี้ได้มีส่วนสนับสนุนให้การค้าขายภายในเมืองสงขลาขยายตัวมากขึ้น¹¹¹ นอกจากนี้ยังมีการสร้างสะพานข้ามคลองขวางในสมัยเจ้าพระยาวิเชียรคีรี(บุญสังข์)¹¹² อีกด้วย

ครั้นเมื่อศูนย์อำนาจส่วนกลางเลือกเมืองสงขลาเป็นศูนย์กลางบัญชาการ มณฑลนครศรีธรรมราชแล้ว ได้ปรับปรุงสภาพบ้านเมืองให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อยในหลายๆ ด้าน คือ ในสมัยพระยาสุโขมนัยวินิต (บัน สุโขม) เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลได้ดำเนินการปรับปรุงและ สร้างสถานที่ราชการหลายแห่ง ดังรายการต่อไปนี้

- "...1.ที่ว่าการมณฑล 2 ที่พักข้าหลวงยุติธรรม 3. ศาลเมือง 4. ที่ว่าการเมือง 5. เก่งและสนามหญ้าน่าจวนเก่า 6.ออฟฟิศไปรษณีย์ 7. ตลาดริมกำแพง 8. ที่พักพลตระเวน 9. เสารองน้ำจวน 10. ศาลาน่าจวน 11. เจดีย์ตึกในกำแพงบนป้อม 12. เต้าทำอิฐแลโรงทำอิฐ 13. ที่ว่าการ อำเภอมือง 14. สะพานข้ามคูขวาง 15. ตัดถนนรอบกำแพงเมืองกับถนน สายเล็กอีกหลายสาย..."¹¹³

¹⁰⁹ เจ้าพระยาวิเชียรคีรี(บุญสังข์), "พงศาวดารเมืองสงขลา," ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม30, หน้า 258-259.

* ซึ่งต่อมาคือถนนโทรบุรี อันเป็นถนนที่สร้างเชื่อมต่อถนนระหว่างเมืองสงขลา กับเมืองโทรบุรีสมัยเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์).

¹¹⁰ อนุสรณ์ย์ สุชาติ รัตนปรากร (ทายาทตระกูลรัตนปรากร ร่วมกับสถาบันทักษิณคดีศึกษา จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสุชาติ รัตนปรากร วันที่ 28 มีนาคม พ.ศ. 2528) ไม่ปรากฏเลขหน้า.

¹¹¹ เจ้าพระยาวิเชียรคีรี(บุญสังข์), เรื่องเดียวกัน, หน้า 275, 278, 287.

¹¹² พงศาวดารเมืองสงขลา สงขลา. (เจ้าพระยาตรีธรรมาธิเบศร์ (จิตร ณ สงขลา) พิมพ์ช่วยในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาวิเชียรคีรี(ชม ณ สงขลา) คุณหญิงสมบุญ วิเชียรคีรี และพระยาราชพัสดุอภิวัฒน์ (อ้น ณ สงขลา) ณ วัด เทพศิรินทร์ราวาล วันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2482), หน้า 48.

¹¹³ ออกจนหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.47/19, เรื่องรายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช (10 มีย 113-5 ตค.129).

นอกจากนี้แล้วยังมีเอกชนที่ได้ร่วมสร้างสิ่งสาธารณะประโยชน์ให้กับเมืองสงขลา คือ จีนไปหวด สร้างศาลาที่ทำเรือจ้างฟากแหลมสน 1 หลัง เป็นเงิน 700 เหรียญ จีนเซ่งเจี๊ยน สร้างศาลที่พิศกับถนนแต่ทำเรือจ้างขึ้นไปถึงวัดสุวรรณคีรี ถนนนี้สองข้างทางถมด้วยก้อนหิน คิดเป็นเงิน 1000 เหรียญ¹¹⁴ และพระยาวิเชียรคีรี (ชม) เป็นแม่กองสร้างถนนจากศาลาว่าการมณฑลไปถึงแหลมทราย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเสด็จเป็นปฐม แล้วพระราชทานนามถนนสายนี้ว่า "ถนนวิเชียรชม"¹¹⁵

อนึ่ง จากผลงานการปรับปรุงทางด้านนโยบายของเมืองสงขลา ในสมัยที่พระยาสุโขมนัยวินิต (ปั้น สุขุม) เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลนั้น ได้ปรากฏในบันทึกรายงานการตรวจราชการหัวเมืองปักษ์ใต้ของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยถึงความก้าวหน้าในการดำเนินงานดังนี้ คือ ดำเนินการปรับปรุงสภาพถนนภายในเมืองสงขลาให้เป็นระเบียบเรียบร้อย มีการตัดถนนใหญ่ที่สามารถใช้รถได้ทั้งนอกเมืองและในเมือง ประมาณว่าได้ทำถนนไปแล้วกว่า 200 เส้น และยังมีถนนที่พระยาวิเชียรคีรี (ชม) ได้ทำค้างไว้ตั้งแต่กำแพงเมืองไปจนสวนพระยาวิเชียรคีรี (ชม) (คือสวนวัดฉวีวรรณ) ที่สามารถใช้รถได้อีก 200 เส้น และคาดว่าจะมีการตัดถนนที่สำคัญอีก 3 สาย คือ 1) ตั้งแต่เมืองสงขลาไปเมืองนครศรีธรรมราช 2) เมืองสงขลาไปเมืองไทรบุรี (เป็นการซ่อมแซมของเดิม) 3) จากเมืองสงขลาไปเมืองจะนะ เมืองเทพา จนถึงเขตแดนเมืองหนองจิก ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการค้าขาย¹¹⁶ และ仍将ทำให้เมืองสงขลากลายเป็นศูนย์กลางทางการค้าและการปกครองมากยิ่งขึ้น เพราะเป็นชุมทางในการติดต่อกับเมืองต่างๆ ได้สะดวกรวดเร็ว

ในเรื่องการสร้างถนนในเมืองสงขลา ได้ขยายตัวออกไปนอกตัวเมืองเพื่อรองรับความเจริญในภายหน้าตามรายงานของกรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ (พ.ศ. 2453 – 2468) คือการสร้างถนนตามแนวกำแพงเมืองทางด้านใต้ซึ่งเป็นทางที่เคียงกับทางรถไฟ และจะเป็นถนนสายสำคัญในเมืองสงขลาสายหนึ่ง ซึ่งการสร้างถนนสายดังกล่าว ควรที่จะสร้างบนที่ราบริมกำแพง นอกเมืองจะทำให้สร้างถนนได้รวดเร็วและมีราคาถูกกว่าที่จะสร้างถนนบนแนวกำแพงเมือง อีกทั้ง

¹¹⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.47/19, เรื่องรายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช (10 มิย 113-5 ตค.129).

¹¹⁵ พงศาวดารเมืองสงขลา. (เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิเบศร์ (จิตร ณ สงขลา) พิมพ์ช่วยในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาวิเชียรคีรี(ชม) คุณหญิงสมบุญ วิเชียรคีรี และพระยาราชพัสดุอภิวัฒน์(อิน ณ สงขลา ณ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2482), หน้า (3).

¹¹⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม. 2.14/47, เรื่องเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเสด็จตรวจราชการหัวเมืองปักษ์ใต้ (7 ธ.ค. ร.ศ. 115).

ทำให้ได้ถนนที่ตรงดี¹¹⁷ การสร้างถนนเพื่อรองรับความเจริญจากการสร้างทางรถไฟนี้ กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ยังทรงมีพระดำริว่า จะต้องสร้างถนนทางหลวงสายใหญ่เลียบเคียงทางรถไฟตลอดมณฑลนครศรีธรรมราช เพื่อจะได้เป็นเส้นทางนำสินค้าป้อนรถไฟ¹¹⁸

นอกจากนี้ศูนย์อำนาจส่วนกลางยังมองแผนการณต่อไปในอนาคตว่า เมื่อสร้างทางรถไฟตลอดแหลมมลายูแล้ว น่าที่จะให้เมืองสงขลาเป็นท่าเรือรับสินค้าและเกลือจากเมืองจีนโดยตรง คือให้เรือจากเมืองจีนเดินตรงมาขึ้นท่าที่เมืองสงขลา และจากนั้นเดินทางโดยทางรถไฟต่อไปยังเมืองภูเก็ต โดยไม่ต้องผ่านทางเมืองสะเตราเขตเตลิมเมนต์ ซึ่งถ้าหากทำการดังกล่าวแล้วควรที่จะต้องสร้างโรงสินค้าที่หน้าเกาะหนู ด้วยการทำลายเกาะหนูแล้วเอาหินมาทำแนวกำแพงบังคลื่น และยังจะต้องขุดร่องน้ำปากอ่าวให้ลึกพอที่เรือขนาดกลางจะแล่นเข้ามาในอ่าวข้างในได้¹¹⁹ แต่โครงการดังกล่าวนี้ต้องยกเลิกไปเพราะว่าต้องใช้ค่าใช้จ่ายที่สูงมาก สิ่งเหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพของเมืองสงขลาในเชิงที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ที่มีความเหมาะสมกับการเป็นเมืองท่าทางการค้า สามารถติดต่อกับเมืองอื่นได้โดยสะดวก

ความได้เปรียบในเชิงสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ของเมืองสงขลาดังกล่าวนี้ จะเห็นได้จากการที่ศูนย์อำนาจส่วนกลาง กำหนดให้เมืองสงขลาเป็นที่ตั้งออฟฟิศใหญ่ของการไปรษณีย์ และสร้างตึกที่ทำการไปรษณีย์ไว้ที่ริมทะเลหน้าบ้านพระยาวิเชียรคีรี(ชุม)¹²⁰ มีสองตึกตึกหน้าเป็นที่ทำการมีสามห้อง ห้องกลางเป็นที่รับคน ห้องขวาเป็นไปรษณีย์ ห้องซ้ายเป็นโทรเลข เครื่องโทรเลขตั้งสาม ไปบางกอกหนึ่ง ไปไทรหนึ่ง ^{กุ๊ว}ไปตันหนึ่ง ตึกหลังในเป็นที่อยู่พนักงาน¹²¹ ขอบเขตของงานไปรษณีย์ครอบคลุมหัวเมืองต่างๆ ทางตอนล่างของฝั่งทะเลอ่าวไทยและทะเลอันดามัน โดยมีเมืองสงขลาเป็นจุดศูนย์กลางติดต่อกับเมืองต่างๆ 7 เส้นทาง คือ 1) เมืองปัตตานี 2) เมืองกัณฑ์ 3) เมืองพัทลุง 4) เมืองไทรบุรี 5) เมืองปลิศ 6) เมืองสตูน 7) เมืองนครศรีธรรมราช 8) เมืองตรัง 9) เมืองกระบี่ 10) เมืองพังงา¹²²

¹¹⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.47/19, เรื่องรายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช .(10 มิ.ย 113-5 ต.ค.129).

¹¹⁸ เรื่องเดียวกัน.

¹¹⁹ เรื่องเดียวกัน.

¹²⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.2.12ก/2(93), โบบอกเมืองสงขลา เรื่องการวางสายโทรเลขเมืองสงขลาตั้งแต่ชายแดนเมืองนครศรีธรรมราชไปจนถึงพรมแดนเมืองไทรบุรี.

¹²¹ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, จดหมายเหตุระยะทางไปแหลมมลายู ร.ศ. 121. (กรุงเทพมหานคร : บริษัทวารินทร์การพิมพ์ จำกัด, 2539), หน้า 44.

¹²² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.47/19, เรื่องรายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช (10 มิ.ย 113-5 ต.ค.129).

สำหรับสถานที่ราชการที่ถูกสร้างขึ้นมา เพื่อเป็นประโยชน์กับลูกหลานในเมืองสงขลา ก็คือ การจัดตั้งโรงเรียน ซึ่งพระยาสุโขมนัยวินิตได้ริเริ่มก่อตั้งโรงเรียนขึ้นมาในตอนแรกเป็นโรงเรียนชั่วคราวก่อน ณ วัดดอนแอ้ เริ่มสอนเป็นครั้งแรกในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2439 ต่อมาได้มีการเรียโรเงินสร้างโรงเรียนใหม่ พร้อมกับขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาตตั้งนามโรงเรียนว่า “มหาวิทยาลัยราชวูธ” กว่าที่โรงเรียนมหาวิทยาลัยราชวูธจะมาตั้งอยู่ริมถนนสะเดาใน พ.ศ. 2464 ก็ได้มีการเคลื่อนย้ายที่ตั้งของโรงเรียนหลายครั้ง คือจากวัดดอนแอ้ มาอยู่ที่ศาล จากนั้นได้ย้ายมาอยู่ที่วัดมัชฌิมาวาส แล้วไปอยู่ที่โรงพักพลตระเวน ต่อมาได้ย้ายไปอยู่ที่สัณฐาคาร ซึ่งอยู่ในบริเวณวัดนาถม และสุดท้ายได้ย้ายมาอยู่ที่ริมถนนสะเดา¹²³ อันเป็นที่ตั้งมาจนกระทั่งปัจจุบัน

นอกจากสภาพความเติบโตของเมืองสงขลาในทางกายภาพ อันสืบเนื่องมาจากการดำเนินการของศูนย์อำนาจส่วนกลางดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ในส่วนของพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนในเมืองสงขลา ก็ได้มีส่วนร่วมทำให้เกิดการเติบโตของเมืองสงขลาในทางเศรษฐกิจด้วยเช่นกัน จากการที่ได้มีการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างคึกคัก ส่งผลให้เกิดบริเวณที่เป็นย่านศูนย์กลางการค้าเติบโตขึ้น เห็นได้ชัดเจนจากประกาศตั้งเป็นเขตสุขาภิบาลตำบลตลาดใน พ.ศ. 2453 กล่าวคือ พระยาชลบูรณารักษ์ (เจริญ จารุจินดา) ข้าหลวงเทศาภิบาลได้เรียกประชุม กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน พ่อค้าหัวหน้าราษฎรและมิสเตอร์ไวส์กงสุลหารือถึงการจัดตั้งสุขาภิบาลขึ้นในเมืองสงขลา เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยของบ้านเมือง และจัดเก็บภาษีมาใช้ทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้า ซึ่งที่ประชุมเห็นพร้อมกันว่าสมควรที่จะจัดตั้งเขตสุขาภิบาลขึ้น โดยกำหนดว่าจะจัดตั้งที่ตำบลตลาดก่อน หลังจากนั้นค่อยขยายพื้นที่ในภายหลัง อาณาบริเวณที่กำหนดให้เป็นเขตสุขาภิบาลตำบลตลาด มีดังนี้

“ ด้านวันตกถนนนคร ถนนวิเชียรชม ต่อจากถนนพัทลุงไปจดถนนไทรบุรีที่ป่าสนยาว 44 เส้น 18 วา กับถนนริมน้ำเคียงถนนนครยาว 16 เส้น ด้านเหนือถนนไทรบุรีจากฝั่งทะเลสาบริมโรงพักตำรวจจรไปตามบ้านข้าราชการไปจดประตูไชยไต้ยาว 83 เส้น 12 วา ด้านใต้ถนนพัทลุงจากถนนไทรบุรีผ่านถนนนครลงถึงฝั่งทะเลสาบยาว 5 เส้น 5 วา ระหว่างจากถนนไทรบุรีด้านเหนือถึงถนนพัทลุงด้านใต้มีถนนซอยอีก 3 สาย คือถนนตรังกานูยาว 12 เส้น ถนนกลันตันยาว 13 เส้น ถนนบ้านใหม่ยาว 5 เส้น...”¹²⁴

¹²³ อเนก นาวิกมูล และจรัส จันทร์พรหมรัตน์, มรดกเมืองสงขลา มหาวิทยาลัยราชวูธ, (กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการจัดงานชุมนุมนักเรียนเก่ามหาวิทยาลัยราชวูธ, 2546 จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสงานชุมนุมนักเรียนเก่ามหาวิทยาลัยราชวูธ ครั้งที่ 25 วันอังคารที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2546), หน้า 65-73.

¹²⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม12.2/7, เรื่องสุขาภิบาลตำบลตลาดเมืองสงขลา ร.ศ. 128 (25-26 ส.ค. ร.ศ. 128)

ในอาณาบริเวณพื้นที่สุขาภิบาลตำบลลาดนี้มีจำนวนบ้าน 992 บ้าน หลังคาเรือน 2,217 หลัง จำนวนประชากรชายหญิง 6,568 คน ส่วนงานสุขาภิบาลที่ทำคือ การรักษาความสะอาด (เก็บขยะมูลฝอยและกวาดถนน) จุดโคมไฟตามถนน ซ่อมถนนที่ลุ่มหรือชำรุด ประมาณการค่าใช้จ่ายปีหนึ่งๆ 4,029 บาท 75 สตางค์ ซึ่งเงินที่เคยเก็บได้ในพ.ศ. 2452 ในเขตพื้นที่ดังกล่าวเป็นจำนวน 2,046 บาท 64 สตางค์ ซึ่งไม่พอกับค่าใช้จ่ายในแต่ละปี ดังนั้นจึงได้มีการออกประกาศแก้ไขอัตราเงินภาษีโรงเรือนในเขตสุขาภิบาลตำบลลาดเมืองสงขลา ดังนี้

“ในท้องตลาดที่ประชุมการค้าขาย

1. ตึก เรือน โรง ร้าน ที่เจ้าของอยู่มิได้ค้าขายเก็บห้องละ 3 บาทต่อปี
2. ตึก เรือน โรง ร้าน ที่เจ้าของค้าขายเองมิได้เช่าเก็บห้องละ 6 บาทต่อปี
3. ตึก เรือน โรง ร้าน ที่ให้เช่าเก็บตามราคาเช่า 12 ชัก 1 ต่อปี

ตึก เรือน โรง ร้านที่ไม่ได้อยู่ในที่ประชุมการค้าขาย

1. ตึก หลังคามุงกระเบื้องที่เจ้าของทำอยู่เองอยู่ริมถนนนับหลังคาเก็บหลังคาละ 2 บาทต่อปี
2. เรือน โรง ที่หลังคามุงจากเจ้าของอยู่เองริมถนนเก็บหลังคาละ 1 บาท 50 สตางค์ต่อปี ถ้าไม่ได้อยู่ริมถนนเก็บหลังคาละ 1 บาทต่อปี
3. ตึก เรือน โรง ที่เจ้าของทำขึ้นให้เช่าเก็บตามราคาเช่า 12 ชัก 1 ต่อปี”¹²⁵

จากการปรับเปลี่ยนอัตราเก็บภาษีโรงเรือนดังกล่าวข้างต้นจะทำให้เก็บเงินในปีหนึ่งๆ ได้ถึง 4,509 บาท เป็นจำนวนเงินพอที่จะเลี้ยงตัวเองได้ ซึ่งถูกต้องตามข้อความในพระราชบัญญัติจัดการสุขาภิบาลตามหัวเมือง ร.ศ. 127 การประกาศเขตสุขาภิบาลที่ตำบลลาดเมืองสงขลาในพ.ศ. 2453 นั้นนับได้ว่าเป็นสิ่งหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความเติบโตทางเศรษฐกิจของเมืองสงขลา และยังสะท้อนให้เห็นการขยายตัวของเมืองสงขลาจากเดิมที่มีประชากรอาศัยกันอยู่อย่างหนาแน่นเฉพาะในเขตทางด้านตะวันตกทั้งด้านในและด้านนอกกำแพงเมือง ส่วนทางด้านตะวันออกของกำแพงเมืองเป็นป่าพรุ มีประชากรอาศัยอยู่อย่างเบาบาง แต่พอมาถึง พ.ศ. 2453 ชุมชนได้ขยายขึ้นไปทางด้านทิศเหนือและทางด้านทิศตะวันออก

จากที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นจะเห็นได้ว่าเมืองสงขลาในช่วง พ.ศ. 2439-2455 ได้มีการขยายตัวออกไปนอกแนวกำแพงเมืองรอบทิศ แม้ แต่บริเวณวัดศาลาหัวยางที่อยู่ด้านนอกกำแพงเมืองทางทิศใต้ ก็ยังถูกกำหนดไว้ว่าจะนำมาใช้เป็นสถานที่สร้างบ้านพัก

ข้าราชการ¹²⁶ การขยายตัวของเมืองโดยส่วนใหญ่จะเป็นการสร้างสถานที่ทำการของราชการ อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเป็นที่ตั้งของศูนย์บัญชาการมณฑลนครศรีธรรมราช และเมื่อมีความต้องการใช้ที่ดินเพื่อประโยชน์ของทางราชการในอนาคต ดังนั้นจึงได้มีการประกาศกันที่ดิน พร้อมทั้งกำหนดแนวเขตไว้อย่างชัดเจนใน พ.ศ.2454 ดังนี้

"ด้วยที่ดินในตำบลบ่ออย่างบางแห่ง ท่านพระยาวิเศษภักดี ปลัดมณฑลนครศรีธรรมราช มีบัญชาสั่งว่าจะต้องการไว้สำหรับทำสถานที่ต่างของรัฐบาล ไม่อนุญาตให้ผู้อื่นผู้ใด หวงห้ามรับไบบเหยียบย่ำที่ๆ รัฐบาลหวงห้ามไว้ คือ ทิศเหนือแต่ถนนสะเดา ตรงไปถึงทะเลหลวง ทิศใต้แต่มุมกำแพงเมืองตรงไปริมวัดสระเกษจนกระทั่งทะเลหลวง ทิศตะวันออกจดทะเลหลวง ทิศตะวันตกจดถนนโทรบุรี"¹²⁷

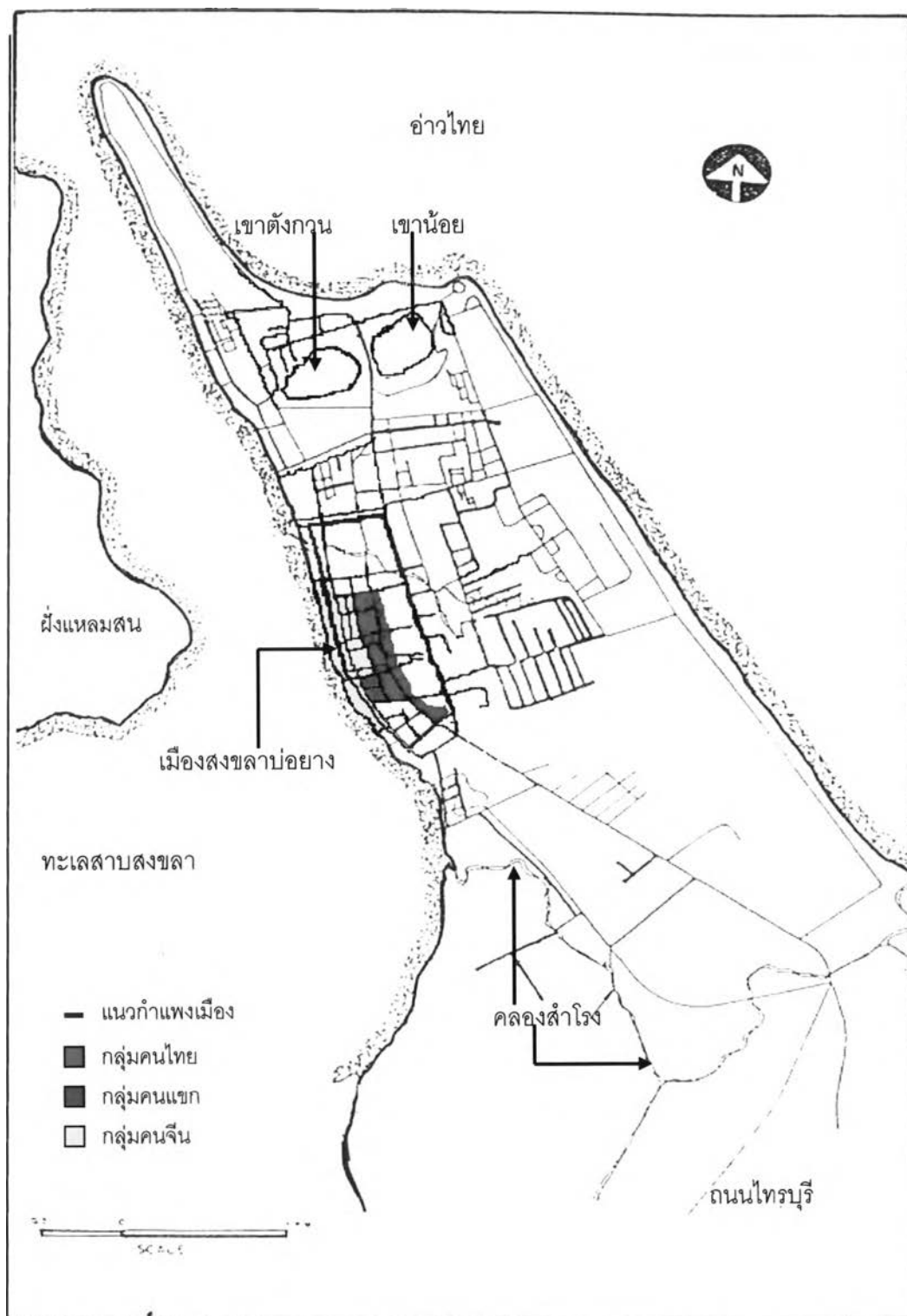
ที่ดินที่ทางราชการประกาศสงวนกันไว้ สำหรับสร้างสถานที่ราชการข้างต้นนี้ ในระยะต่อมาถูกถือว่าเป็นที่ราชพัสดุ ตามพระราชบัญญัติที่ราชพัสดุ พ.ศ. 2518 มาตรา 4 และมาตรา 11¹²⁸ ที่ดินดังกล่าวมีอาณาเขตกว้างขวางครอบคลุมพื้นที่ทางด้านทิศเหนือ และตะวันออกของที่ตั้งเมืองสงขลาตามแนวกำแพงเมืองเดิม ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เมืองสงขลาไม่สามารถขยายพื้นที่เพื่อใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ได้ อันจะกลายเป็นอุปสรรคต่อการเติบโตของเมืองสงขลาในฐานะศูนย์กลางทางเศรษฐกิจในอนาคต ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าเมืองสงขลาในช่วงนี้มีการขยายตัวออกไปทางด้านเหนือและทางด้านตะวันออก อันเป็นบริเวณที่ใช้สำหรับสร้างสถานที่ราชการ อันเป็นการเติบโตของเมืองในฐานะของการเป็นศูนย์ราชการของภาคใต้ตอนล่างต่อไปในอนาคต

จากบทบาทการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ณ สงขลาได้มีส่วนผลักดันให้เกิดความเคลื่อนไหวในกิจกรรมภายในเมืองสงขลา อันนำมาซึ่งความเติบโตของเมืองทางภูมิกายภาพที่มีความหลากหลายของประชากร คือ คนไทย จีนและแขก กลุ่มคนเหล่านี้ได้รวมตัวกันตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนกันเป็นกลุ่มๆ ภายในกำแพงเมืองสงขลา (โปรดดูแผนผังที่ 3 แสดงกลุ่มคนต่างๆ ภายในกำแพงเมืองสงขลา) กล่าวคือ

¹²⁶ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์, จดหมายเหตุระยะทางไปแหลมมลายู ร.ศ. 121. (กรุงเทพมหานคร : บริษัท วัชรินทร์การพิมพ์ จำกัด, 2539), หน้า 49.

¹²⁷ ผนวกที่พื้นที่จังหวัดสงขลา, ประกาศเรื่องที่ดินของนายอำเภอเมืองสงขลา. ลงวันที่ 1 พฤศจิกายน ร.ศ. 129.

¹²⁸ ผนวกที่พื้นที่จังหวัดสงขลา, สรุปเรื่องที่ดินตามประกาศของนายอำเภอเมืองสงขลา. ลงวันที่ 1 พฤศจิกายน ร.ศ.



แผนผังที่ 3 แสดงกลุ่มคนต่างๆ ในกำแพงเมืองสงขลา

ที่มา : ปรับปรุงจากผังเมืองจังหวัดสงขลา, ระบายสีแสดงกลุ่มคนต่างๆ โดยผู้วิจัย ทั้งนี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงบริเวณที่คนส่วนใหญ่ของคนแต่ละกลุ่มตั้งบ้านเรือนอยู่เท่านั้น

กลุ่มคนไทย เป็นกลุ่มคนพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้มาแต่ดั้งเดิม โดยส่วนมากตั้งบ้านเรือนที่อยู่อาศัยในบริเวณรอบๆเมืองสงขลาทั้งที่ฝั่งแหลมสนและบ่อทราย ทั้งนี้เนื่องมาจากคนเหล่านี้ส่วนมากประกอบอาชีพการเกษตรกรรมทำนาทำไร่ จึงตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้ๆกับสถานที่ประกอบอาชีพ แต่ก็มีอยู่บ้างที่มีกลุ่มคนไทยไปตั้งบ้านเรือนปะปนอยู่กับกลุ่มคนจีนและแขก นอกจากนี้ยังมีกลุ่มคนไทยบางคนมักประกอบอาชีพทางการประมง และค้าขายเล็กๆ น้อยๆ สำหรับกลุ่มคนไทยที่อาศัยอยู่ที่เกาะยอมักประกอบอาชีพทำสวนผลไม้

กลุ่มคนจีน เป็นกลุ่มคนที่อพยพจากเมืองจีนมาตั้งถิ่นฐานในเมืองสงขลา โดยส่วนมากมักจะตั้งบ้านเรือนรวมตัวกันอยู่กันอย่างหนาแน่นในบริเวณที่เป็นย่านการค้าของเมืองสงขลา เพื่อความสะดวกในการประกอบกิจการค้า กลุ่มคนจีนตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณริมชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกของทะเลสาบสงขลาซึ่งเป็นย่านการค้า อันหมายถึงอาณาบริเวณถนนนครนอก และถนนนครใน ในปัจจุบัน กลุ่มคนจีนมักก่อสร้างที่อยู่อาศัยมีลักษณะเป็นตึกทรงจีนเรียงเป็นแถวอยู่ตลอดสองฟากถนน ส่วนการประกอบอาชีพของกลุ่มคนจีนโดยส่วนใหญ่มักจะประกอบการค้าขาย แต่ก็มีอยู่บ้างที่ประกอบอาชีพทำประมง เกษตรกรรม และทำกระเบื้อง อิฐ เครื่องปั้นดินเผาซึ่งเป็นสินค้าที่มีชื่อเสียงของเมืองสงขลา โดยมีโรงปั้นจับเจี๊วตั้งอยู่ริมน้ำห่างจากกำแพงเมืองไปทางใต้ประมาณ 20 เส้น ล้วนแต่ปั้นกระเบื้อง ปั้นอิฐอย่างละเอียด อดีดี เพราะมีดินเหนียวเนื้อละเอียด นอกจากนี้ยังมีบริเวณที่มีชื่อเสียงในการปั้นหม้อ ปั้นอิฐและปั้นกระเบื้อง ก็คือที่บ่อพลับ เช่น กระเบื้องมุงหลังคา จับเจี๊ว กระโดน กระดาง¹²⁹

สำหรับกลุ่มคนจีนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เกาะยอมักจะประกอบอาชีพตั้งโรงงานปั้น-เผาหม้อ,ไห,โอ่งต่างๆบริเวณหัวแหลมทิศเหนือจากวัดแหลมกอ ส่วนที่จะทิ้งพระ มีการปั้นเครื่องปั้นดินเผาประเภทต่างๆ เช่น เผลง กะลอม หม้อข้าว หม้อแกง สวดหนึ่งข้าว เป็นต้น

กลุ่มคนแขก ส่วนมากตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นกลุ่มบริเวณบ้านปอพลับหรือที่เรียกว่า "บ้านบน" ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของย่านชุมชนการค้าขายของกลุ่มคนจีน กลุ่มคนแขกโดยส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการประมง และมีอยู่บ้างที่ประกอบอาชีพค้าขาย นอกจากนี้ยังอยู่กันอย่างหนาแน่นที่ฝั่งแหลมสนบริเวณตั้งแต่ตำบลได้บ้านเจ้าเมืองไปจนถึงช่องเขาเขียว¹³⁰ ซึ่งคนเหล่านี้ไม่ได้ย้ายมาอยู่ที่เมืองสงขลาบ่อย

¹²⁹ หจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5ม.2.12ก/1(109-110), โบราณเมืองสงขลา..เรื่องราวการสิ่งของที่ส่งมาว่ามแสดงนิทรรศการในโอกาสกรุงเทพฯครบรอบ 100 ปี.

¹³⁰ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช, *ชีวิตฉัน*. หน้า 69.

กลุ่มคนเหล่านี้ต่างก็พึ่งพาอาศัยและติดต่อสัมพันธ์ซึ่งกันและกันโดยผ่านทางการค้าที่มีคนจีนเป็นตัวเชื่อมประสาน เพราะคนแต่ละกลุ่มต่างมีความเชี่ยวชาญต่างกัน คือ คนไทยเด่นทางด้านการทำงาน ทำไร่ คนจีนเด่นทางด้านการค้า และคนแขกเด่นทางด้านการประมง และได้มีการติดต่อไปมาค้าขายระหว่างเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนและบ่ออย่างกันมาโดยตลอดแม้ว่าจะได้ย้ายศูนย์กลางของเมืองสงขลามายังตำบลบ่ออย่างแล้วก็ตาม ภายในเมืองสงขลาทั้งสองแห่งจึงเป็นที่อยู่อาศัยรวมกันของกลุ่มคนต่างๆ เหล่านี้ ดังปรากฏสภาพของเมืองสงขลาในพ.ศ. 2427 ว่า จำนวนประชากรที่อาศัยอยู่ในเมืองสงขลา มีประมาณ 50,000 คนเศษ จำแนกออกเป็นคนไทยประมาณ 40,000 คน จีน 2,000 คน และแขก 10,000 คน

สภาพการตั้งถิ่นฐานของประชาชนในเมืองสงขลาเมื่อ พ.ศ. 2427 จะเห็นได้จากบันทึก ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทรงบรรยายสภาพภายในตัวเมืองสงขลาและบริเวณโดยรอบ ความว่า

“...นับตั้งแต่ตำบลหมู่บ้านแหลมทราย มีโรงเรียนประมาณ 70 หลัง ประชากรประมาณ 300 คน ในบริเวณตั้งแต่ลำน้ำฝิ่งตะวันออกของหมู่บ้านแหลมทรายลงมาจนถึงกำแพงเมืองด้านเหนือ มีบ้านประชาชนตั้งเรียงรายอยู่ประมาณ 10 หลัง มีคนประมาณ 40 คน ส่วนตำบลหมู่บ้านนอกกำแพงเมืองด้านตะวันตกตั้งแต่ใต้ศาลาท่าน้ำบ้านเจ้าเมืองลงไปตามระยะบ้านประมาณ 100 เส้น มีบ้านเรือนประมาณ 600 หลัง ประชากรประมาณ 3,000 คน ส่วนบ้านที่อยู่ในกำแพงเมืองมีประมาณ 400 หลัง มีคนอาศัยอยู่ประมาณ 1,500 คนและในบริเวณลำน้ำฝิ่งตะวันตก(ฝั่งแหลมสน)ตำบลใต้บ้านเจ้าเมืองตลอดไปจนช่องเขาเขียวมีประมาณ 500 หลังคาเรือน มีประชากรประมาณ 2,000 คนซึ่งโดยส่วนใหญ่เป็นคนแขก ส่วนที่ตำบลเกาะยอมีประมาณ 100 หลังคาเรือน มีคนประมาณ 400 ”¹³¹

ส่วนลักษณะของบ้านเรือนและสิ่งก่อสร้างเป็นการผสมผสานกันระหว่างอิทธิพลของไทย จีนในระยะแรกและตะวันตกในระยะหลังโดยผ่านมาทางเมืองสิงคโปร์และปีนัง กล่าวคือ บ้านของผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาแต่ก่อนเป็นเรือนชั้นเดียวพื้น หลังคามุงกระเบื้องสงขลา วิธีช่างทำนองจีน ต่อมาในสมัยพระยาวิเชียรคีรี (เถี้ยนเส้ง) ได้ก่อสร้าง 5 หลังทำเป็นจวนผู้ว่าราชการเมือง ส่วนตึกกงสีบ้านพระยาอนุรักษภูเบศร์ (ถัด/ทัต ณ สงขลา) มีลักษณะเป็นตึก 2 หลัง หลังหนึ่งชั้นเดียว อีกหลังหนึ่ง 2 ชั้น มุงกระเบื้องสงขลา วิธีช่างทำนองจีน นอกจากนี้ยังมีการ

¹³¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช, ชีวิตฉัน, หน้า.69-70.

สร้างตึกทำนองช่างจีนอยู่ทั่วไปในเมืองสงขลา โดยเฉพาะตามริมถนนและย่านการค้าในเมือง สำหรับบ้านของพระยาสมบัตินิกรมย์ (ชุ่ม) มีลักษณะของการผสมผสานระหว่างไทยกับจีน คือ เป็นเรือนยกพื้นชั้นเดียว หลังคามุงกระเบื้องไทย วิธีช่างอย่างไทย ส่วนข้างในเป็นตึกมุงกระเบื้อง สงขลา วิธีทำทำนองจีน ส่วนหมู่ตึกที่สร้างทำนองฝรั่ง ได้แก่ ตึกกอกก๊วนซึ่งเป็นตึกที่ใช้สำหรับเป็นที่พักของข้าราชการ ที่เดินทางมาจากกรุงเทพฯสร้างในสมัยเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) และหมู่ตึก 2 ชั้นบ้านของหลวงอนันตสมบัติ (เอม ณ สงขลา) ส่วนตึก 2 ชั้น 3 หลังข้างในมีลักษณะผสมระหว่างจีนกับฝรั่ง นอกจากตึกจีนและตึกจีนผสมฝรั่งที่สร้างกันอยู่ทั่วไปแล้วยังมีโรงเรือนเครื่องผูก เครื่องสับมุงจากของราษฎรไทยจีน ตั้งเรียงรายสลับปะปนกันไปในหมู่ตึกต่างๆเหล่านั้น ประมาณว่าในเมืองมีตึก 1 ส่วน เรือนจาก 3 ส่วน¹³²

นอกจากนี้แล้ว ภายในกำแพงเมืองประกอบไปด้วยศาสนสถานของกลุ่มคนต่างๆ คือ มีวัด 6 วัด คือ วัดมัญญิมมาวาส วัดดอนแย้ วัดเลียบ วัดดอนรัก ตั้งอยู่บนถนนไทรบุรี วัดยวงทอง และวัดโพธิ์ประทุมวาส *คืออยู่บริเวณบริเวณที่แนวประตูถนนที่ ๑๗๓ ถนนโพธิ์ทองที่ ๑๗๓ ร.ร. ๑๐๐.* ตั้งอยู่บนถนนนางงาม ส่วนศาลเจ้า มี 4 แห่ง คือ ศาลหลักเมือง 3 หลังและศาลเจ้าเสือเมือง มีลักษณะเป็นตึกทรงจีน ซึ่งตั้งอยู่บริเวณที่เรียกในระยะเวลาต่อมาว่า "เก้าห้อง" และในปัจจุบันคือถนนนางงาม ศาลเจ้าปูนเก่าอยู่หลังตลาดใหญ่ ปัจจุบันอยู่บนถนนหนองจิก ศาลเจ้าพ่อควนอุ และศาลเจ้าใต้เซ่งอ่อง ปัจจุบันตั้งอยู่บนถนนนางงาม ศาลเจ้าไต้ฮงเอียน ปัจจุบันตั้งอยู่บนถนนปัตตานี สำหรับสุเหร่า มีอยู่แห่งเดียวอยู่บนถนนพัทลุง มีชื่อเรียกในระยะเวลาต่อมาว่า มัสยิดอุสาสนอิสลาม ซึ่งจะเห็นได้ว่าตำแหน่งที่ตั้งของศาสนสถานของกลุ่มคนต่างๆ เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงอาณาบริเวณที่อยู่อาศัยของกลุ่มคนต่างๆ ภายในเมืองสงขลาได้เป็นอย่างดี

กลุ่มตระกูล ณ สงขลา ดำเนินนโยบายให้เกิดการยอมรับในความเป็นผู้นำของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา และทำให้กลุ่มคนต่างๆอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ กล่าวคือ การให้คนกลุ่มต่างๆสามารถปฏิบัติตามความเชื่อและวัฒนธรรมของตนในวิถีการดำรงชีวิตประจำวันได้โดยไม่ถูกจำกัด ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของภาษาพูด การแต่งกาย ขนบธรรมเนียมและประเพณี โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับความเชื่อของแต่ละกลุ่มคน ซึ่งกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ให้ความสนับสนุนทุกกลุ่ม ดังจะเห็นได้จาก ในกลุ่มชุมชนชาวพุทธที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน กลุ่มตระกูล ณ สงขลาได้แสดงออกถึงความเป็นผู้นำทางความคิดความเชื่อ ด้วยการให้การสนับสนุนและอุปถัมภ์ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ด้วยการสร้างคัมภีร์พระไตรปิฎก ในสมัยพระยาวิเชียรคีรี (เถี้ยนเส้ง) และสมัย

¹³² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช, *ชีวิตฉัน*, หน้า 54-81.

เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์)¹³³ สร้างและปฏิสังขรณ์ศาสนสถานหลายแห่งทั้งภายในและภายนอกกำแพงเมือง* เช่น สร้างวัดดอนรัก โดยพระยาสุนทรานุรักษ์ (เนตร)¹³⁴ สร้างพระอุโบสถวัดยางทอง¹³⁵ และการปฏิสังขรณ์วัดโพธิ์ปฐมาวาสโดยเจ้าพระยาอินทวิศิษฎ์ (บุญห้อย)¹³⁶ ท่านผู้หนึ่งเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (เม่น) สร้างพระอุโบสถวัดแจ้ง วัดศาลาหัวยาง ส่วนคุณถนอม และคุณหญิงวิเชียรคีรี (ช้า) ผู้ซึ่งเป็นบุตรและภรรยาพระยาวิเชียรคีรี (ชุม) ตามลำดับ ร่วมกันสร้างพระเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง ที่วัดชัยมงคล หรือเรียกว่า วัดโคกขี้หนอน พระเจดีย์องค์นี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานนามว่า "พระเจดีย์โสภณ"¹³⁷

ประการสำคัญกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ได้ให้ความสำคัญกับการสร้างและปฏิสังขรณ์ศาสนสถานหลายอย่างในวัดมณีมาวาส (ซึ่งเป็นพระอารามหลวง)** เช่น เจ้าพระยาอินทวิศิษฎ์ (บุญห้อย) สร้างพระอุโบสถ สร้างพระวิหาร สร้างเจดีย์แบบจีน ที่เรียกว่า ตะ ในสมัยเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) (พ.ศ. 2390-2408) สร้างศาลาการเปรียญ สร้างพระอุโบสถใหม่แทนหลังเก่าที่ชำรุด โดยรับอิทธิพลศิลปะเชิงช่างทั้งสถาปัตยกรรม จิตรกรรม ประติมากรรมสมัยรัตนโกสินทร์ที่ถอดแบบจากศูนย์อำนาจส่วนกลาง ที่มีความต่างไปจากวัดอื่นในเมืองสงขลาที่แผ่ไปได้ด้วยฝีมือสกุลช่างท้องถิ่น และอิทธิพลของความเป็นจีน ดังเช่น พระอุโบสถวัดดอนแย้ มีลักษณะเป็นตึกหลังคาทรงจีน (โปรดดูภาพที่ 3 พระอุโบสถวัดดอนแย้)

¹³³ เจ้าพระยาวิเชียรคีรี(บุญสังข์), "พงศาวดารเมืองสงขลา." ใน ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 30, หน้า 232 และ 244.

* เมืองสงขลามีวัด 20 เป็นวัดที่อยู่ภายในกำแพงเมือง 6 วัด คือ วัดโพธิ์ปฐมาวาส วัดมณีมาวาส วัดดอนแย้ วัดเลียบ วัดยางทอง วัดดอนรัก ส่วนอีก 14 วัดอยู่นอกกำแพงเมือง คือ วัดแจ้ง วัดชัยมงคล วัดดินเมรุ วัดไทรงาม วัดเพชรมงคล วัดโรงวาส วัดสระเกษ วัดหัวป้อมใน วัดหัวป้อมนอก วัดจุฑา วัดศาลาหัวยาง วัดแหลมทราย วัดนาถม และวัดชายน้ำ.

¹³⁴ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมงคลพุทธญาณ (ภักดี จันทสิริเถร), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

¹³⁵ พระยาวิเชียรคีรี (ชม), "พงศาวดารเมืองสงขลา," ใน ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 3, หน้า 55.

¹³⁶ อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพมหาอำมาตย์เอกเจ้าพระยาศรีธรรมมาธิเบศร์ (จิตร ณ สงขลา), หน้า 415-418.

¹³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 416-417.

** เป็นวัดเก่าแก่มิมาตั้งแต่ร่วมสมัยอยุธยาตอนปลาย ผู้สร้างวัดคือ นางศรีจันทร์ ครั้นเมื่อย้ายเมืองสงขลามายู่ที่ตำบลบ่อยางในพ.ศ. 2385 วัดนี้ได้รับการยกฐานะให้มีความสำคัญ โดยใช้เป็นสถานที่ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาทุกปี และใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมต่างๆ เช่น สวดพระยันโตคืนไม้ทองเงินก่อนที่จะนำส่งไปยังศูนย์อำนาจส่วนกลาง เดิมวัดนี้มีชื่อเรียกว่า วัดยายศรีจันทร์ แต่ชาวบ้านมักจะเรียกว่า วัดกลาง เพราะตั้งอยู่กลางระหว่างวัดดอนแย้กับวัดโพธิ์ปฐมาวาส ต่อมา พ.ศ. 2431 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เมื่อครั้งเป็นที่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เสด็จประพาสเมืองสงขลาทรงเปลี่ยนเป็นชื่อ วัดมณีมาวาส ครั้นถึง พ.ศ. 2460 ได้รับการยกฐานะเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร นับเป็นพระอารามหลวงแห่งเดียวในจังหวัดสงขลา.



ภาพที่ 3 พระอุโบสถวัดดอนแยม

ถ่ายภาพโดย ศรีสุพร ช่วงสกุล เมื่อวันที่ 16 สิงหาคม 2546

กล่าวได้ว่าการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมั่นศรัทธาในพระพุทธศาสนาแล้ว ยังแสดงออกซึ่งความเป็นผู้นำทางความคิดความเชื่อของชุมชน และยังแฝงไว้ด้วยการผสมผสานทางความคิดความเชื่อระหว่างคนไทยและคนจีน ที่สามารถนำเอาอิทธิพลศิลปะแบบจีนและความคิดความเชื่อของจีน มาสอดแทรกผสมผสานอย่างลงตัวในงานศิลปกรรมของคนท้องถิ่นดังเช่นการสร้างพระอุโบสถวัดดอนแยม ทำให้กลุ่มคนไทยและคนจีนอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

นอกจากนี้แล้วยังเป็นการส่งผ่านทางความคิดระหว่างศูนย์อำนาจส่วนกลางกับคนในท้องถิ่นดังจะเห็นได้ชัดเจนจากกรณีการสร้างและปฏิสังขรณ์พระอุโบสถวัดมณีมาวาสรับอิทธิพลทางศิลปกรรมจากศูนย์อำนาจส่วนกลางอย่างเต็มรูปแบบนี้ โดยนัยหนึ่งย่อมสะท้อนให้เห็นความเป็นสัญลักษณ์ตัวแทนของศูนย์อำนาจส่วนกลางที่ผ่านเข้ามาทางระบบความเชื่อของชุมชน และยังแสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ ความเหนือกว่าทางวัฒนธรรมของศูนย์อำนาจส่วนกลาง นอกเหนือไปจากทางการเมือง

สำหรับชุมชนคนจีนนั้นกลุ่มตระกูล ณ สงขลาสนับสนุนให้มีการปฏิบัติตามความคิดความเชื่อ ด้วยการให้ชุมชนชาวจีนสร้างศาลเจ้าหลายแห่งภายในและนอกกำแพงเมือง

สงขลา โดยเฉพาะบนถนนนางงามมีศาลเจ้าถึง 3 แห่งด้วยกัน คือ ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง ถือว่าเป็นที่มีความสำคัญที่สุดและเป็นจุดศูนย์กลางของเมือง สร้างขึ้นมาภายหลังจากที่ได้มีการผังเสนาหลักเมือง ศาลเจ้าล่ำเล็งเตียนหรือศาลเจ้าพ่อควนอุ สร้างภายหลังจากศาลเจ้าพ่อหลักเมือง 37 ปี และศาลเจ้าตั้งเซ็งอ่อง ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าสร้างขึ้นในสมัยใด แต่ได้รับการยืนยันว่ารูปเทพเจ้าตั้งเซ็งอ่องที่ประดิษฐานอยู่ภายในศาลนี้ถูกนำมาจากเมืองจีนพร้อมๆ กับการอพยพของชาวจีนในเมืองสงขลา ส่วนที่ถนนหนองจิกมีศาลเจ้าปูนเก่าแก่มาก ไม่ทราบแน่ชัดว่าสร้างขึ้นมาในระยะเวลาใด แต่สันนิษฐานว่าก่อน พ.ศ. 2427 เพราะปรากฏว่ามีศาลเจ้านี้อยู่แล้วเมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดชเสด็จเมืองสงขลา และได้ทรงบันทึกไว้ว่า "...ที่หลังตลาดนั้นมีศาลเจ้าเทพารักษ์จีนหลังหนึ่งเป็นตึกทำนองจีนชั้นเดียว เป็นศาลปูนเก่าแก่มาก..."¹³⁸ ชาวจีนในเมืองสงขลาสร้างขึ้นมาเพื่อเป็นที่เคารพสักการะและปกป้องคุ้มครองเส้นทางสายดังกล่าว ซึ่งในบริเวณถนนหนองจิกติดกับถนนนครใน ถนนนครนอก ในสมัยก่อนมีประตูที่เรียกว่าช่องกุด คือกุดหัวคน ที่ตรงนี้ใช้เป็นที่ตัดหัวคน¹³⁹

ส่วนที่ถนนยะลาเป็นที่ตั้งของศาลเจ้าไต้ฮงเอียน สร้างขึ้นมาในระยะเวลาเดียวกันกับศาลเจ้าปูนเก่าแก่มาก นอกจากนี้แล้วยังมีศาลเจ้าปูนเก่าแก่มากที่สำโรง ตั้งอยู่บนถนนสงขลา-นาทวี จากบริเวณแยกสำโรงไปประมาณ 2 กิโลเมตร เส้นทางนี้ใช้เป็นเส้นทางติดต่อระหว่างเมืองสงขลาและเมืองจะนะ ท่วงอาหวัง ที่ชาวจีนใช้ในการเดินทางติดต่อกันเป็นประจำ ประกอบกับในสมัยก่อนมีป่ารกทึบ ชาวจีนจึงได้ร่วมมือกันสร้างศาลเจ้าปูนเก่าแก่มากขึ้นมาเพื่อให้ความคุ้มครองภัยอันตรายต่างๆ ในระหว่างการเดินทาง¹⁴⁰ นอกจากนี้มีการสร้างศาลเจ้าเป็นทำนองแก๊งจีนที่แหลมแดง¹⁴¹ ซึ่งก็คือศาลเจ้าของเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) ตั้งอยู่ที่เชิงหัวเขาแดงปากทะเลสาบสงขลา เป็นที่ประดิษฐานของทวดหัวเขาแดง เป็นที่เคารพของประชาชนทั่วไปโดยเฉพาะชาวเรือประมง¹⁴² ศาลเจ้าต่างๆ ที่สร้างขึ้นในเมืองสงขลาได้ทำหน้าที่เป็นศูนย์รวมจิตใจ ให้ความคุ้มครองตามคติความเชื่อดั้งเดิม และมีการประกอบพิธีกรรมตามธรรมเนียมที่เคยปฏิบัติกันมา

¹³⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช, *ชีวิตฉัน*, หน้า 61.

¹³⁹ สัมภาษณ์ นางพวงเล็ก วงศ์สุนทร, อายุ 80 ปี วันที่ 5 สิงหาคม พ.ศ. 2546.

¹⁴⁰ สมปอง ยอดมณี, "คตินิยมการก่อสร้างที่ปรากฏในสถาปัตยกรรมจีนในเขตอำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ วิชาเอกไทยศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ภาคใต้, 2535), หน้า 126-132.

¹⁴¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 54.

¹⁴² *อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพมหาอำมาตย์เอกเจ้าพระยาตรีภพวิมลวิเศษ (จิตร ณ สงขลา)*, หน้า 408.

สำหรับความเชื่อของกลุ่มคนแขกในเมืองสงขลา มีมัสยิดเป็นศูนย์กลางของความเชื่อและชุมชนที่ปรากฏหลักฐานว่ามีมาช้านานไม่ต่ำกว่า พ.ศ. 2402 อันเป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสเมืองสงขลา และกล่าวถึงที่ตั้งของมัสยิดในเมืองสงขลา ว่า "ข้ามสะพานคลองขวางมาถึงหน้าวัดดอนแย้ แล้วเสด็จมาถึงหน้าวัดมัชฌิมาวาส ถึงโรงสุเหร่าตรัสถามว่านี่โรงอะไร กราบทูลว่ากุฎิมลายู แล้วเสด็จเลี้ยวลงทางตลาดใหญ่"¹⁴³ อย่างไรก็ตามมีความเป็นไปได้ว่า กุฎิมลายู ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าทรงตรัสถามถึงนั้นน่าที่จะเป็นสุเหร่าแห่งเดียวกันกับสุเหร่าที่ตั้งอยู่ที่ถนนพัทลุงในปัจจุบัน และมีชื่อเรียกว่า "มัสยิดอุสาสนอิสลาม" เพราะว่าเมื่อเทียบเคียงกับตำแหน่งที่ตั้งที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ของมัสยิดอุสาสนอิสลามกับวัดมัชฌิมาวาสแล้วก็ไม่ไกลกันมากนัก ตามประวัติของการก่อสร้างมัสยิดนี้ได้กล่าวว่า ตั้งอยู่ในบริเวณนี้เรียกว่าบ้านบ่อพลับ สร้างโดยนายช่างที่ถูกเกณฑ์มาสร้างพระอุโบสถวัดมัชฌิมาวาส มีลักษณะเป็นเรือนไม้ชั้นเดียว¹⁴⁴ ที่หน้าประตูทางเข้ามัสยิดมีป้ายเขียนไว้ว่า บ้านบ่อพลับ¹⁴⁵ และสันนิษฐานว่าเป็นมัสยิดกลางของสงขลาและเป็นมัสยิดแรกของสงขลาด้วย¹⁴⁶

นอกจากกลุ่มตระกูล ณ สงขลาจะสนับสนุนให้คนกลุ่มต่างๆ สร้างศาสนสถานสำหรับประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อแล้ว ยังให้การส่งเสริมการประกอบประเพณีและพิธีกรรมของคนกลุ่มต่างๆอีกด้วย ในส่วนของคนไทยมีประเพณีแห่พระในเดือน 11 ซึ่งถือเป็นประเพณีสำคัญที่ชาวบ้านได้ปฏิบัติสืบต่อกันมา โดยมีความเชื่อว่าการแห่พระจะทำให้การทำไร่ ทำนามีความอุดมสมบูรณ์ ดังนั้นในทุกๆ ปีชาวบ้านจะอาราธนาพระพุทธรูปมาตั้งบนรถแล้วแห่ไปตามถนน แต่การแห่พระทำให้เกิดการเกี้ยวพาราสีระหว่างชาย หญิง เกิดการกระทบกระทั่งกันจนกลายเป็นเรื่องทะเลาะวิวาทบาดหมางกันมาตลอด จนกระทั่งเจ้าเมืองได้ประกาศห้ามการแห่พระเป็นเวลาหลายปี แต่ชาวบ้านร้องของอนุญาตแห่พระโดยอ้างว่าทำนา ทำไร่ไม่ได้ผล และเพิ่งจะมีการอนุญาตให้แห่พระได้อีกครั้งในพ.ศ. 2439¹⁴⁷ ส่วนคนจีนก็ได้มีการประกอบพิธีตรุษจีน ซึ่งถือเป็นประเพณียิ่งใหญ่ของชาวจีนในเมืองสงขลา มีการแห่พระรอบๆ เมือง สำหรับคนแขกมีประเพณีทำบุญสมะ ที่มรุ่มในเดือน 10 ซึ่งเป็นประเพณีที่แสดงให้เห็นถึงความร่วมมือ ร่วมใจของ

¹⁴³ อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพมหาอำมาตย์เอกเจ้าพระยาตรีธรรมวิเศษ (จิตร ณ สงขลา). หน้า 287.

¹⁴⁴ สัมภาษณ์ นางอัจฉนา ล้อใจ, อายุ 57 ปี, วันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2546.

¹⁴⁵ สัมภาษณ์ นายสุรัตน์ หล้าสุป, โต๊ะอินมาม, อายุ 73 ปี, วันที่ 22 ตุลาคม พ.ศ. 2546.

¹⁴⁶ อุดลย์ วัชรดิกล, ประวัติของมัสยิดอุสาสนอิสลาม. หน้า 1

¹⁴⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม 47/14, เรื่องผลประโยชน์และจัดการต่างๆในเมืองสงขลา พัทลุง แลนคร (16

กลุ่มคนไทยจีนแขก โดยจะพร้อมใจกันมาร่วมงานทำบุญที่มรหุ่ม (ตั้งอยู่ที่ฝั่งแหลมสน) ดังปรากฏ
 ในบันทึกของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์วรเดช เมื่อคราวเสด็จเมืองสงขลาใน
 พ.ศ. 2427 ความว่า

“ถึงฤดูเทศกาลเดือน 10 พวกแขกพร้อมกันมาทำบุญสมะ ยังที่มร
 หุ่มนั้น ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาต้องเป็นธุระช่วยการนี้ด้วยเป็นอันมาก
 ผู้สำเร็จราชการต้องออกเงินแจกให้กับโต๊ะต่วนที่มาทำพิธีนี้ คนละครึ่งเหรียญ
 50 คน และต้องลัมส์ตัว 4 เท้า 2 เท้า บูชาเลี้ยงแขกนี้ด้วยในเทศกาลนี้ ฝ่าย
 ไทยผู้สำเร็จราชการกรมการต้องมีการทำบุญเหมือนกัน ได้ปลูกโรงที่ริมหาด
 ทวายตรงปลายถนนนี้ นิมนต์พระสงฆ์ 50 รูปมาถวายจังหันแล้วพากันก่อพระ
 เจดีย์ทราย และเลี้ยงดูกัน บางที่ก็มีการฉลองมีละคร จั้ว เป็นต้น”¹⁴⁸

การประกอบพิธีกรรมดังกล่าวนี้ สะท้อนให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม
 ระหว่างคนไทยจีนแขกผ่านทางระบบความเชื่อร่วมกันโดยมีกลุ่มตระกูล ณ สงขลา เป็นผู้นำ
 นับเป็นตัวอย่างที่บ่งบอกถึงการอยู่ร่วมกันอย่างสันติของคนทั้ง 3 กลุ่มได้เป็นอย่างดี กล่าวได้ว่า
 กลุ่มตระกูล ณ สงขลา ได้ดำเนินนโยบายควบคุมกลุ่มคนต่างๆ ให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ
 โดยผ่านทางวัฒนธรรมนอกเหนือไปจากการใช้อำนาจทางการเมืองผ่านทาง การควบคุมกำลังคน
 ในระบบไพร่¹⁴⁹

3.6 การลดบทบาทกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ณ สงขลาใน เมืองสงขลา

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นจะเห็นได้ว่า กิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ณ
 สงขลา มีลักษณะอิงอยู่กับอำนาจของส่วนกลาง ทำให้มีอำนาจสูงสุดปกครองเมืองสงขลา จน
 ประชาชนพากันเรียกว่า “เจ้าจอมเมือง”¹⁵⁰ หรือ “คิงเตี้ย”¹⁵¹ กลุ่มตระกูลจึงสามารถดำเนินการ
 แสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจได้อย่างมั่นคงเป็นเวลานานกว่าร้อยปี และก่อให้เกิดการสะสม
 ทุนจำนวนมากให้แก่มูลนิธิตระกูล การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจในลักษณะดังกล่าวค่อยๆ

¹⁴⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช, *ชีวิตฉัน*. หน้า 56.

¹⁴⁹ *ประวัติคูรายละเยียดใน สงบ สงเมือง. การพัฒนาหัวเมืองสงขลาในสมัยธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2310-2444*. หน้า 52-64.

¹⁵⁰ *หอจดหมายเหตุแห่งชาติ*, ร.5 ม.2.14/22, รายงานพระยาสุรเสด็จ เรื่องตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราช.

¹⁵¹ *หอจดหมายเหตุแห่งชาติ*, ร.5 ม.47/14, ข้าหลวงพิเศษตรวจราชการเมืองสงขลาและพัทลุง ร.ศ. 114.

เปลี่ยนไปเมื่อส่วนกลางเข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้องกับเมืองสงขลามากขึ้น โดยเริ่มขึ้นในสมัยเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) (พ.ศ. 2390-2408) เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสเมืองสงขลาในพ.ศ. 2402 การเสด็จในครั้งนี้ มิได้มีความหมายแต่เพียงแค่การเสด็จประพาสตรวจดูหัวเมืองต่างๆ ไปเท่านั้น หากแฝงความหมายที่แสดงถึงการมีพระราชประสงค์ที่จะแผ่อำนาจทางการเมืองในการครอบครองดินแดนหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองมลายู เพราะโปรดฯ ให้เจ้าเมืองหัวเมืองแขกทั้งเจ็ดและตัวแทนเจ้าเมืองตรังกานูเข้าเฝ้า¹⁵² และเมืองสงขลาได้แสดงปฏิกิริยาตอบรับการเสด็จประพาสอย่างดียิ่ง ยิ่งกว่าเมืองนครศรีธรรมราช¹⁵³ ซึ่งเท่ากับเป็นการแสดงออกถึงการยอมรับในอำนาจของศูนย์อำนาจส่วนกลาง นอกจากนี้ยังแฝงความหมายที่แสดงถึงความมีบุญบารมีของพระมหากษัตริย์¹⁵⁴ อีกด้วย

ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีที่นำเอาเรือกลไฟมาใช้ ทำให้การติดต่อคมนาคมสื่อสารระหว่างสงขลากับศูนย์อำนาจส่วนกลางเป็นไปอย่างสะดวกรวดเร็ว ส่งผลทำให้เมืองสงขลาค่อยๆ ถูกดึงเข้ามาอยู่ในความดูแลและใกล้ชิดกับส่วนกลางมากขึ้น ดังจะเห็นได้ว่าภายหลังจากการเสด็จของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเจ้านายและข้าราชการระดับสูงเสด็จมาเมืองสงขลามากกว่าเมื่อก่อน และกว่าที่ศูนย์อำนาจส่วนกลางจะเข้ามามีบทบาทในการบริหารการปกครองเมืองสงขลา ก็ล่วงมาถึงสมัยพระยาวิเชียรคีรี (ชม) เมื่อศูนย์อำนาจส่วนกลางดำเนินนโยบายรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง และเริ่มควบคุมหัวเมืองต่างๆ อย่างใกล้ชิดมากยิ่งขึ้นด้วยการนำเอาระบบเทศาภิบาลมาใช้ และก่อนที่จะดำเนินการดังกล่าว ศูนย์อำนาจส่วนกลางได้ส่งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เข้ามาตรวจราชการและแก้ไขปัญหามืองสงขลาถึง 3 คณะด้วยกันคือ เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว. หลาน กุญชร) พระยาทิพยโกษา (โต โชติกเสถียร) และพระยาสุรศักดิ์ฯ ทำให้ศูนย์อำนาจส่วนกลางได้รับรู้สภาพการดำเนินงานการจัดการภายในเมืองสงขลา รวมถึงสภาพปัญหาต่างๆ ต่อมาในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2438 ได้ส่งพระวิจิตรวรสาส์น (ปั้น สุขุม) ซึ่งเป็นเลขานุการในกระทรวงมหาดไทย เข้ามาตรวจราชการและดำเนินการจัดราชการภายในเมืองสงขลาในฐานะข้าหลวงพิเศษ ต่อมาเมื่อมีการจัดตั้งมณฑลนครศรีธรรมราช โดยรวมเมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลาและพัทลุงเข้าไว้ในเขตการปกครองเดียวกัน และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระวิจิตรวรสาส์นเป็นข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลนครศรีธรรมราชในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2439 ส่วนเจ็ดหัวเมืองแขกเข้ามารวมอยู่ในมณฑลนครศรีธรรมราชเมื่อเดือน

¹⁵² พระยาวิเชียรคีรี, "พงศาวดารเมืองสงขลา," ใน *ประชุมพงศาวดาร* เล่ม 3, หน้า. 294.

¹⁵³ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า. 266 – 267.

¹⁵⁴ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า. 306.

มีนาคม พ.ศ. 2439¹⁵⁵ จากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการบริหารการ ปกครองดังกล่าว ได้ส่งผลกระทบต่ออำนาจ ผลประโยชน์ต่างๆ ที่ได้มาพร้อมๆ กับการเป็นเจ้าของ และการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา

อย่างไรก็ตามก่อนที่ศูนย์อำนาจส่วนกลางจะใช้นโยบายควบคุมเมืองสงขลา โดยตรงก็ได้ใช้วิธีการค่อยๆ ริดรอนอำนาจและอิทธิพลของเจ้าเมืองสงขลา โดยส่วนกลางเข้ามาบีบบทบาทเกี่ยวข้องกับการจัดเก็บภาษีอากรมากยิ่งขึ้นกว่าเดิม เริ่มจากรัชกาลที่ 5 ตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ในพระบรมมหาราชวัง เพื่อรวบรวมพระราชทรัพย์ที่ขึ้นอยู่ในท้องพระคลังทั้งปวงให้มาอยู่ในแหล่งเดียวกัน และต่อมาทรงออกพระราชบัญญัติ^{หรือ}รัษฎากรพิพัฒน์เมื่อ พ.ศ. 2416 เพื่อเป็นแบบอย่างให้เจ้าพนักงานบัญชีกลางและเจ้าจำนวน เจ้าภาษี นายอากรทั้งปวงปฏิบัติตามยังผลให้มีการเปิดประมูลการทำภาษีอากรให้กับบุคคลทั่วไป สำหรับเมืองสงขลาในระยะแรกของการเปิดประมูลภาษีอากรส่วนใหญ่เจ้าเมือง กรมการเมืองซึ่งเป็นพวกเดียวกับเจ้าเมือง และกลุ่มคนจีนที่มีสายสัมพันธ์กับเจ้าเมืองมักจะประมูลได้ เพราะว่าประชาชนทั่วไปยังคงเกรงกลัวอิทธิพลของเจ้าเมือง จึงไม่กล้าเข้าประมูล ดังจะเห็นได้ว่าการประมูลภาษีอากรหลักๆ ที่สามารถทำรายได้จำนวนมากให้กับเจ้าภาษีนายอากรจึงมักจะตกอยู่ในมือของกลุ่มคนเหล่านั้น ถ้าหากการทำภาษีอากรใดไปตกอยู่ในมือของคนต่างกลุ่ม เมื่อทำภาษีอากรไปแล้วก็อาจจะประสบปัญหาตามมาในภายหลัง ดังเช่น กรณีของจีนห้วยไหลง ที่รับทำอากรสุราและบ่อนเบี้ย เมื่อพ.ศ. 2433 ถูกผู้ร้ายทำร้ายและปล้นทรัพย์เงินอากรสุราอากรบ่อนเบี้ย โดยฟ้องร้อง "กล่าวโทษหลวงสวัสดิ์บุรีรัมย์ หลวงจ่ามหาดไทย หลวงคลังอำเภอก แลไทยจีนมีชื่อรวมสามสิบเก้าคนว่าเป็นผู้สมรู้ด้วยผู้ร้าย แลเป็นผู้ร้ายทำข่มเหงทู่ตีจุดลากประจาน ปล้นเอาทรัพย์เข้าของจีนห้วยไหลง เอ็งภรรยาเงินอากรสุราอากรบ่อนเบี้ยซึ่งเปนพระราชทรัพย์ของหลวง"¹⁵⁶ หรือกรณีจีนหยงผู้รับทำภาษีเบ็ดเสร็จผลประโยชน์เมืองสงขลา มีจีนกั้งซุ่ยเป็นนายประกัน ได้ร้องเรียนต่อพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ให้ดำเนินการเรียกเก็บเงินภาษีเงินงักกับจีนเอ่งลี่ จีนซุนเหมง จีนเฮ้งห้อง จีนแดง ที่ร่วมกันขมขืนกหนี่ภาษีออกไปจำหน่ายต่างประเทศ (ไม่ยอมเสียภาษีที่ด่าน) 2 ครั้งรวมเป็นน้ำหนัก 11,700 ชั่ง โดยบรรทุกกำปั่นใบสองเสาชื่อเรือล่องหิน เพื่อจะได้นำส่งหอรัษฎากรพิพัฒน์ต่อไป¹⁵⁷

¹⁵⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.47/19, รายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช.

¹⁵⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม. 2.12ก/2 (88), ใบบอกเมืองสงขลา. เรื่องจีนห้วยไหลงกล่าวโทษหลวงสวัสดิ์บุรีรัมย์กับพวกรวม 39 คน.

¹⁵⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม. 2.12ก/2 (147), ใบบอกเมืองสงขลา. เรื่องจีนเอ่งลี่ กับพรรคพวกร่วมกันขมขืนกหนี่เมืองสงขลาโดยไม่ยอมเสียภาษี.

ต่อมาในพ.ศ. 2435 รัชกาลที่ 5 ทรงตั้งกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เพื่อทำหน้าที่เก็บรวบรวมเงินภาษีอากรและเงินต่างๆในแผ่นดินทั้งหมดแต่เพียงผู้เดียว และในปีพ.ศ. 2437 ได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติการภาษีอากร ร.ศ. 111 ขึ้นทั่วประเทศ¹⁵⁸ ในพระราชบัญญัติฉบับนี้ได้กำหนดห้ามมิให้เจ้าพนักงานหรือเทศาภิบาล ซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวข้องกับภาษีอากร หาผลประโยชน์ใส่ตน รับผิดชอบต่อหรือเข้าหุ้นส่วนและรับผูกช่วงภาษีอากรนอกจากจะมีพระบรมราชโองการ และยังได้กำหนดให้เอกชนสามารถประมูลผูกขาดการเก็บภาษีอากรได้อีกด้วย แต่เอกชนก็มักจะจ้องเอาเปรียบรัฐบาลอยู่เสมอ มีการนัดแนะกันมาก่อน¹⁵⁹ ทำให้การเก็บภาษีอากรบางอย่างได้น้อยกว่าเดิมก็มี อย่างไรก็ตามในปีพ.ศ. 2439 ได้มีการปรับปรุงการจัดเก็บภาษีอากรใหม่ด้วยการยกเลิกการผูกขาดภาษีอากรโดยเอกชนและให้เทศาภิบาลเป็นผู้จัดเก็บ¹⁶⁰ หลังจากนั้นเป็นต้นมา พระยาสุหมณย์วินิต (ปั้น สุขุม) ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราชทำหน้าที่ดูแลการจัดเก็บภาษีอากรในเมืองสงขลาทั้งหมดโดยตรง ส่วนวิธีการจัดเก็บนั้นยังคงเปิดให้มีการประมูลเพียงแต่อยู่ในความดูแลและกำกับของข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช

ในลักษณะเช่นนี้ ทำให้ศูนย์อำนาจส่วนกลางเข้ามามีบทบาทการจัดเก็บภาษีภายในเมืองสงขลา ซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อผลประโยชน์ต่างๆ ที่เจ้าเมืองและกลุ่มตระกูล ณ สงขลา เคยได้รับจากการจัดเก็บภาษีอากรต่างๆ ก็ต้องค่อยๆ หดหายไปด้วย รวมทั้งผลประโยชน์ต่างๆ ที่เคยได้รับจากการเป็นเจ้าเมืองก็ต้องหดไปด้วยเช่นกัน นั่นคือ ฤทธิรอนผลประโยชน์อื่นๆ ที่แฝงมากับการเป็นเจ้าเมือง ไม่ว่าจะเป็นเงินสิบลดที่เคยได้จากการเก็บส่วยจากราษฎร เงินที่เคยได้จากการเรียกเก็บค่านาซึ่งเรียกเก็บเกินกำหนดอัตราของส่วนกลาง เงินค่าค่าธรรมเนียมต่างๆ ที่เจ้าเมืองกำหนดขึ้นมาเอง อันได้แก่ เงินค่าประกันหญิงที่จะเดินทางไปเยี่ยมญาติต่างเมือง เงินค่านาโคกระบือออกนอกเขต เงินค่าเรือผ่านด่าน เงินค่าอนุญาตนาโคกระบือผ่านด่านไปขายที่เมืองไทรบุรี ตลอดจนการเรียกเกณฑ์แรงงานและสิ่งของจากราษฎร และรวมถึงเงินที่เคยได้จากค่าเช่า ภาษีและส่วยต่างๆ ในเจ็ดหัวเมืองแขก เป็นต้น

ประการสำคัญยังทำให้อำนาจและอิทธิพลของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ที่เคยมีอยู่ในเมืองสงขลาลดลงไป ยังผลให้ไม่อาจที่จะแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจได้อย่างเหมือนเดิม

¹⁵⁸ ร.ศ.ท. เสถียร ลายลักษณ์และคณะ(รวบรวม), "พระราชบัญญัติการภาษีอากร ร.ศ. 111," ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 13 ภาค 2 (พระนคร : โรงพิมพ์เดลิแมส, 2478), หน้า 186-208.

¹⁵⁹ จดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.47/19, รายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช.

¹⁶⁰ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ประวัติเจ้าพระยามรราช (ปั้น สุขุม), (กรุงเทพฯ : องค์การค้ำของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518), หน้า 102-104.

ดังเช่น การทำเหมืองแร่ดีบุกของกลุ่มตระกูลที่ตำบลต่างๆ ในเขตอำเภอเหนือ(ขนาดใหญ่) ลดลงไป จากที่มีอยู่ถึง 16 เหมือง ใน พ.ศ. 2433 ลดเหลืออยู่เพียง 1 เหมือง ใน พ.ศ. 2452 ดังปรากฏ หลักฐานการขอประทานบัตรทำเหมืองแร่ดีบุกของหลวงอุดมภักดี (พัน ฦ สงขลา) ที่ตำบลบ้านควนจง อำเภอแขวงเหนือ เมืองสงขลาเป็นเนื้อที่ 94 ไร่¹⁶¹ อย่างไรก็ตามไม่ปรากฏหลักฐานว่า หลวงอุดมภักดี (พัน) ดำเนินการทำเหมืองแร่ดีบุกในลักษณะไหน อย่างไร ประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงไร และหลังจาก พ.ศ. 2452 แล้วไม่ปรากฏหลักฐานว่ากลุ่มตระกูล ฦ สงขลา ได้เข้ามาลงทุนทำเหมืองแร่อีกเลย จนกระทั่งใน พ.ศ. 2472 ปรากฏร่องรอยว่า กลุ่มคนในตระกูล ฦ สงขลา ทำเหมืองแร่ดีบุกอีกครั้ง ดังปรากฏหลักฐานการขอประทานบัตรทำเหมืองแร่ดีบุกของนางระเบียบ ฦ สงขลา ที่ตำบลทุ่งขมิ้น อำเภอขนาดใหญ่ จำนวน 230 ไร่ 1 งาน 24 ตารางวา¹⁶²

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้นจะเห็นได้ว่าศูนย์อำนาจส่วนกลางใช้นโยบายค้อยเป็นค้อยไปในการลดรอนการแสวงหาผลประโยชน์ต่างๆ ของ เจ้าเมืองสงขลา และกลุ่มตระกูลเรื่อยมา และมาสมบูรณ์เมื่อศูนย์อำนาจส่วนกลางได้ประกาศให้เจ้าเมือง กรมการ อำเภอรับเงินเดือนจากส่วนกลางใน พ.ศ. 2441 อันเป็นผลให้รายได้ที่มาจากผลประโยชน์ของเจ้าเมืองต้องหมดไป¹⁶³ อย่างแท้จริง เป็นที่น่าสังเกตว่าในการดำเนินการของศูนย์อำนาจส่วนกลางในครั้งนี้ ไม่เกิดปฏิกิริยาต่อต้านจากพระยาวิเชียรคีรี (ชม) เจ้าเมืองสงขลาอย่างชัดเจน ทั้งนี้เป็นเพราะว่า

1. พระยาวิเชียรคีรี (ชม) ต้องการเอาใจส่วนกลางเนื่องจากในระยะก่อนหน้านี้นั้นตนเองมีคดีความกับหลวงอุดมภักดี (พัน ฦ สงขลา) แม้ว่าจะได้รับการไต่สวนจากส่วนกลาง และโดยส่วนใหญ่จะสามารถรอดพ้นจากข้อกล่าวหาได้ก็ตาม แต่ก็ถูกทำทัณฑ์บนอันเนื่องมาจากการบริหารงานไม่เรียบร้อยปล่อยให้หลวงพิไชยเสนา (ซ้ำ) ตัดหัวนักโทษ แล้วไม่ได้ชำระความและบอกกล่าวมายังศูนย์อำนาจส่วนกลาง¹⁶⁴

2. สภาพการณ์ในขณะนั้นพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ไม่มีอำนาจต่อรองทางการเมืองและเศรษฐกิจเหมือนเช่นเจ้าเมืองสงขลาในอดีต ที่ศูนย์อำนาจส่วนกลางเคยได้รับผลประโยชน์จากเมืองสงขลาทั้งทางเศรษฐกิจ ที่เป็นแหล่งทำรายได้ส่วนหนึ่งของส่วนกลาง (จากการค้าสำเภา

¹⁶¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 กษ. 6.5/88, หลวงอุดมภักดี.

¹⁶² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.7 กษ.4.1/82, ใบยอแผนกแร่รายรวม พ.ศ. 2472-2475 (17 เม.ย. 2472- 8 ส.ค. 2475)

¹⁶³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ค.13.2/6, เรื่องเงินส่วยทางเมืองสงขลา พัทลุง ยี่ริง

¹⁶⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม. 47/14, เรื่องผลประโยชน์และจัดการต่างๆ ในเมืองสงขลา พัทลุง แลนคร

และเงินภาษีอากร) และทางการเมืองในฐานะเป็นเมืองชายเขตพระราชอาณาจักรซึ่งทำหน้าที่เป็น
หูเป็นตาควบคุมดูแล 7 หัวเมืองแขก

3. เกิดความแตกแยกภายในกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ผนวกกับการที่ผู้นำของกลุ่ม
ตระกูลในเวลานั้น คือ พระยาวิเชียรคีรี (ชม) ไม่สามารถจัดสรรแบ่งปันผลประโยชน์ให้กับกลุ่ม
บุคคลในตระกูลได้อย่างลงตัว จึงทำให้กลุ่มตระกูล ณ สงขลา ไม่มีพลังอำนาจทางเศรษฐกิจ
ต่อรองกับศูนย์อำนาจส่วนกลางเหมือนเช่นที่เป็นมาในอดีต

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงพฤติกรรมการณ์การลดทอนอำนาจกลุ่มตระกูล ณ สงขลา
ของศูนย์อำนาจส่วนกลาง ที่ใช้วิธีการประนีประนอมอย่างค่อยเป็นค่อยไปนั้น ย่อมแสดงให้เห็นถึง
ความมีอิทธิพลและบทบาทของกลุ่มตระกูล ณ สงขลาในเมืองสงขลาได้อย่างชัดเจน ดังเช่น ใน
กรณีการพิจารณาเปลี่ยนจากการให้เก็บผลประโยชน์เป็นระบบพระราชทานเงินเดือนแก่เจ้าเมือง
สงขลา ดังทัศนะของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพต่อไปนี้

“การที่จะเปลี่ยนให้รับเงินเดือน จึงมีปัญหาคือจะต้องวินิจฉัยว่าจะ
ควรจัดการอย่างไรจึงจะเป็นการสมควร โดยถ้าจะพระราชทานเงินเดือนมี
อัตราต่ำกว่าลงมากกว่าผลประโยชน์ที่รัฐบาลได้ยอมอนุญาตอยู่แต่ก่อน ก็คือ
ลดผลประโยชน์ลงโดยไม่มีเหตุ ถ้าจะเอาผลประโยชน์ที่เคยได้ในตำแหน่ง
ผู้สำเร็จราชการตั้งเป็นเกณฑ์พระราชทานเงินเดือนให้เท่ากัน เงินเดือนนั้นก็
จะแรงกว่าเงินเดือนผู้ว่าราชการเมืองอื่นๆ โดยมาก ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วย
เกล้าฯ ว่าเป็ปัญหาดังนี้

ในการเรื่องผลประโยชน์พระยาวิเชียรคีรีนี้ เห็นด้วยเกล้าฯว่าทางดีที่
จะจัดให้เรียบร้อยทุกฝ่ายมืออยู่อย่าง ๑ หนึ่งคือ ทำบาญชีผลประโยชน์ที่พระ
ยาวิเชียรคีรีได้รับในตำแหน่งผู้สำเร็จราชการเมือง โดยอนุญาตของรัฐบาลนั้น
ตรวจดูอย่างใดที่จะเอามาเป็นผลประโยชน์เข้าพระคลัง โดยที่จะไม่เลิกถอน
รวมเงินที่ได้ในผลประโยชน์เหล่านี้ มากน้อยเท่าใดบวกส่งพระคลังทั้งสิ้น และ
พระราชทานเงินทดแทนแก่พระยาวิเชียรคีรี เทียบเท่าจำนวนเงินที่เอามาเข้า
พระคลังนี้ อัตราปีหนึ่ง หรือปีครึ่ง และให้พระยาวิเชียรคีรีรับพระราชทาน
เงินเดือนเท่าผู้ว่าราชการเมืองอื่นเป็นอันยุติต่อไป¹⁶⁵

¹⁶⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม. 2.14/74, เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเสด็จตรวจราชการหัวเมืองปักษ์ใต้.

ทั้งนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชกระแสพิจารณาเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

"มีข้อที่น่าคิดอีกอย่างหนึ่งว่าพระยาสงขลาเคยได้ผลประโยชน์ถึง 35,900 บาทเศษ จะให้เงินเดือนเท่าใดจึงจะเป็นที่พอใจไม่ต้องกระสับกระส่าย เบียดแวง อนึ่งประโยชน์เหล่านี้ ได้เป็นของพระยาสงขลาทั้งสิ้น พวกกรมการอื่นๆ หลวงๆ เกรๆ ได้ประโยชน์อย่างใด ฤาจะได้ประโยชน์จากเมืองมาลาญ เมืองไทยเป็นส่วนผลัดกันอีกน่าจะไต่สวนดู ซึ่งคิดจะควไว้ก่อนกว่าจะรู้การ ทั้งถึงนั้นชอบแล้ว" ¹⁶⁶

หรือกรณีการพิจารณาให้เบี้ยบำนาญแก่เจ้าเมืองสงขลาเป็นจำนวน 8,000 บาท ต่อปีซึ่งเป็นอัตราที่สูงกว่าเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชถึง 2,000 บาท ¹⁶⁷ หรือกรณีการเก็บภาษี ผลประโยชน์เมืองสงขลาประจำปี พ.ศ. 2437 ก็ได้ยอมผ่อนผันให้เจ้าเมืองยังคงให้พระยาวิเชียรคีรี (ชม) เป็นผู้จัดการเก็บภาษีผลไปก่อน จนกระทั่งปี พ.ศ. 2438 ส่วนกลางจึงเป็นผู้จัดเก็บโดยตรง ¹⁶⁸

กล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงระบบอำนาจของศูนย์อำนาจส่วนกลาง ที่นำนโยบาย การรวมศูนย์อำนาจ ด้วยการจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลนครศรีธรรมราชในพ.ศ. 2439 เป็นปัจจัย สำคัญทำให้การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ซึ่งมีลักษณะอิงอยู่กับ ระบบอำนาจของส่วนกลางต้องพลอยได้รับผลกระทบกระเทือน และค่อยๆ ลดบทบาทความเป็น ผู้นำการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจภายในเมืองสงขลาลงไป เพราะการเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบ การควบคุมอำนาจแบบใหม่นี้ไม่ได้ให้ความเป็นอิสระในการบริหารการปกครองบ้านเมืองแก่เจ้า เมืองสงขลาเหมือนที่เป็นอยู่ในอดีต หากแต่ถูกควบคุมโดยศูนย์อำนาจส่วนกลาง ทั้งทางด้านการ บริหารการปกครองและการจัดการทางด้านเศรษฐกิจ ทำให้สถานะของเจ้าเมืองและกลุ่มตระกูล กลายมาเป็นเพียงข้าราชการในระบบการปกครองของศูนย์อำนาจส่วนกลาง ดังนั้นอำนาจ อิทธิพล และผลประโยชน์ที่กลุ่มตระกูล ณ สงขลาเคยได้รับก็ถูกกลืนตรอนไปจนหมด ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็น เครื่องมือสำคัญต่อการสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ณ สงขลาให้ ลุล่วงไปด้วยดีมาโดยตลอด และเมื่อไม่มีอำนาจจากศูนย์อำนาจส่วนกลางมารองรับแล้วกลุ่ม ตระกูล ณ สงขลาไม่อาจที่จะดำรงสถานะความเป็นผู้นำทางเศรษฐกิจในเมืองสงขลาต่อไปได้ หากแต่ได้กลายมาเป็นผู้ประกอบการตระกูลหนึ่งในเมืองสงขลา เหมือนเช่นพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสาย จีนตระกูลอื่นๆ

¹⁶⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม. 47/14, เรื่องผลประโยชน์และจัดการต่างๆในเมืองสงขลา พัทลุงและนคร.

¹⁶⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ค.19/128, เบี้ยบำนาญพระยาวิเชียรคีรี พระยาศรีธรรมราช.

¹⁶⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ค.14.4ข/6, เรื่องอากรต่างๆเมืองชายทะเลตะวันตก.

อย่างไรก็ตาม การลดบทบาทความเป็นผู้นำการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ยังมีสาเหตุปัจจัยมาจาก กระแสความเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจในขณะนั้น ที่กระแสดการขยายอิทธิพลของตะวันตกในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียง และในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 24 ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงลักษณะและรูปแบบการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ที่นำเอาระบบการค้าแบบเสรีนิยมเข้ามาใช้ เกิดศูนย์กลางทางการค้าใหม่ๆ คือ เมืองสิงคโปร์และปีนัง รวมทั้งการพัฒนาเทคโนโลยีเกี่ยวกับการเดินเรือมาใช้ในการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการใช้เรือกลไฟขนส่งสินค้า สิ่งเหล่านี้มีผลกระทบต่อประกอบการกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ซึ่งคุ้นเคยกับการค้าเรือสำเภา แม้ว่าจะได้มีการต่อเรือกำปั่นในสมัยพระยาวิเชียรคิริ (เถียนเส็ง) และสมัยเจ้าพระยาวิเชียรคิริ (บุญสังข์) หรือ การครอบครองเรือกลไฟของหลวงอุดมภักดี (พัน ณ สงขลา) ก็ตาม แต่ก็ไม่อาจที่จะแข่งขันกับการเดินเรือของชาวตะวันตกได้ ยังผลทำให้กลุ่มตระกูล ณ สงขลา ค่อยๆ ลดบทบาทการค้าทางทะเลลงไป

ด้วยเหตุดังกล่าวการค้าทางเรือของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา จึงไม่อาจแข่งขันกับชาวตะวันตกได้ แม้ว่ากลุ่มตระกูล ณ สงขลาได้ปรับตัว และเรียนรู้เทคโนโลยีของตะวันตกก็ตาม แต่ด้วยความที่ต้องพึ่งพิงเทคโนโลยีจากตะวันตกทำให้ต้องเสียเปรียบและมีต้นทุนที่สูง ฉะนั้นบทบาททางการค้าทางเรือของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา จึงค่อยๆ หดไป ทั้งการค้ากับเมืองจีนและการค้ากับเมืองต่างๆ ในคาบสมุทรมาลายูและกรุงเทพฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีการเดินเรือกลไฟของบริษัทอีสเอเชียติก ระหว่างกรุงเทพฯ กับสิงคโปร์¹⁶⁹ ในพ.ศ. 2442 และเมืองสงขลาเป็นเมืองหนึ่งที่เป็นจุดแวะพักขนถ่ายสินค้า ทำให้พ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนเมืองสงขลาสามารถทำการค้าขายกับเมืองสิงคโปร์ได้โดยตรง ไม่ต้องพึ่งพิงหรือทำการค้าร่วมกับกลุ่มตระกูล ณ สงขลาอีกต่อไป

สำหรับปัจจัยที่นำไปสู่การลดบทบาทความเป็นผู้นำทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ณ สงขลาไปจากเมืองสงขลาอีกประการหนึ่งคือ ปัญหาความแตกแยกภายในตระกูลระหว่างสายภรรยาที่ 1 กับสายภรรยาที่ 2 ของเจ้าเมืองสงขลาคนที่ 1 (เหยียง) (โปรดดูแผนผังที่ 1 แสดงสายตระกูล ณ สงขลา) โดยเริ่มปรากฏต้นเค้าของความแตกแยกในช่วงปลายสมัยเจ้าพระยาวิเชียรคิริ (เม่น พ.ศ. 2408-2427) (สายภรรยาที่ 1) กรณีพระยาสมบัติภิมยที่สอง (ชุ่ม ณ สงขลา) (สายภรรยาที่ 2) ไปควบคุมตัวคนของฝ่ายเจ้าพระยาวิเชียรคิริ (เม่น) แม้จะมีการเจรจาขอตัวคืนก็

¹⁶⁹ หจคณหมายเหตุแห่งชาติ. 7.5 บ. 12/6, สัญญาเดินเรือแลระหว่างกรุงเทพกับหัวเมืองปักษ์ใต้.

ไม่ได้¹⁷⁰ จนทำให้เกิดความไม่พอใจระหว่างเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (เม่น) กับพระยาสมบัติภริมย์ที่สอง (ชุ่ม) ความแตกแยกภายในตระกูลเด่นชัดมากยิ่งขึ้นเมื่อเกิดการแข่งขันกันในเรื่องเกี่ยวกับตัวบุคคลที่จะสืบทอดตำแหน่งเจ้าเมือง ระหว่างพระยาสมบัติภริมย์ที่สอง (ชุ่ม) ผู้เป็นบุตรของเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) อดีตเจ้าเมืองสงขลา กับพระยาสุนทรานุรักษ์ (เนตร ณ สงขลา) ผู้เป็นบุตรชายคนโตของเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (เม่น) แต่บังเอิญพระยาสุนทรานุรักษ์ (เนตร) ถึงแก่กรรมก่อน ทำให้พระยาสมบัติภริมย์ที่สอง (ชุ่ม) ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองสงขลาคนต่อไป กระนั้นก็ตามความขัดแย้งภายในตระกูลก็มิได้ลดน้อยลงไป แต่กลับทำให้เกิดความขัดแย้งกันมากยิ่งขึ้นและถูกสั่งสมเรื่อยมา จนถึงสมัยพระยาวิเชียรคีรี (ชม) เป็นเจ้าเมืองสงขลา จึงเกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงกับหลวงอุดมภักดี (พัน ณ สงขลา) ผู้เป็นบุตรของพระยาสมบัติภริมย์ที่สอง (ชุ่ม) ในเรื่องการแบ่งปันผลประโยชน์ของเมืองสงขลา โดยที่พระยาวิเชียรคีรี (ชม) พยายามกีดกันไม่ให้หลวงอุดมภักดี (พัน ณ สงขลา) ได้รับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในเมืองสงขลา ประกอบกับหลวงอุดมภักดีประมุขอากรรังนกที่เกาะสี่เกาะห้าได้ ทำให้พระยาวิเชียรคีรี (ชม) ไม่พอใจ แม้ว่าจะได้ทำจดหมายไปยังศูนย์อำนาจส่วนกลางเพื่อขอทำอากรรังนก และศูนย์อำนาจส่วนกลางเปิดโอกาสให้เป็นผู้ทำอากรรังนกได้โดยมีข้อแม้ว่าจะต้องจ่ายเงินอากรรังนกเท่ากับจำนวนที่มีผู้ประมุขได้ แต่พระยาวิเชียรคีรี (ชม) ก็ไม่สามารถดำเนินการได้เพราะเงินอากรที่ประมุขได้นั้นมีราคาสูงเกินไป ความขัดแย้งต่างๆ นี้นำไปสู่ความวุ่นวายภายในเครือญาติตระกูล ณ สงขลา ต่างฟ้องร้องกล่าวหากันและกัน จนกระทั่งศูนย์อำนาจส่วนกลางต้องส่งพระยาเทเวศวงศ์วิวัฒน์ข้าหลวงใหญ่มารับเหตุ¹⁷¹ แต่ก็มีได้ทำให้ความขัดแย้งคลายตัวไป

อย่างไรก็ตาม ภาพของความขัดแย้งภายในกลุ่มตระกูล ณ สงขลา มิได้ปรากฏเฉพาะระหว่างกลุ่มสายภรรยาที่ 1 กับสายภรรยาที่ 2 ของต้นตระกูลเท่านั้น หากแต่ปรากฏภาพของความขัดแย้งภายในกลุ่มสายภรรยาที่ 1 คือ ความขัดแย้งระหว่างพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ผู้เป็นที่ กับพระอนันตสมบัติ (เอม ณ สงขลา) ผู้เป็นน้อง ที่พระยาวิเชียรคีรี (ชม) เกิดความระแวงว่าพระอนันตสมบัติ (เอม) จะทำลายตนโดยร่วมมือพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ผู้ซึ่งเป็นอริกับตน ทั้งนี้เพราะทั้งสองมีความสนิทสนมกัน นอกจากนี้พระยาวิเชียรคีรี (ชม) ยังมีความไม่พอใจที่พระอนันตสมบัติ (เอม ณ สงขลา) มีภรรยาใหม่เป็น “แม่หม้ายชาวตลาด” ไม่เอาใจใส่ภรรยาเดิมซึ่งเป็นน้องสาวของคุณหญิงสมบุญผู้เป็นภรรยาของพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ความขัดแย้งของบุคคลทั้งสองปรากฏ

¹⁷⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ๖.5 กน. เล่ม 26 จ.ศ. 1242, สารตราตอบเมืองสงขลา เรื่องให้พระสังฆาภิรมย์ แม่กองออกมาถามด้วยคำพระอนุรักษภูเบศร์ (ถัด) ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา.

¹⁷¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ๖.5 ม. 47/14, เรื่องผลประโยชน์และจัดการต่างๆในเมืองสงขลา พัทลุงแลนคร.

ชัดเจนมากยิ่งขึ้นเมื่อมีการจัดงานศพของมารดา ปรากฏว่าพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ได้ข่าวว่าพระอนันตสมบัติ (เอม) จะมาทำร้ายตน เพราะได้นำสมัครพรรคพวกและอาวุธมาจำนวนมากจึงได้มีการเตรียมพร้อมพลพรรคและอาวุธ ทางฝ่ายพระอนันตสมบัติ (เอม) เมื่อทราบเรื่องจึงเดินทางกลับเมืองรามันห์ และประกาศตัดขาดจากความเป็นพี่น้องกัน แต่เรื่องนี้ก็ยุติลงได้เมื่อทั้งสองฝ่ายต่างถูกเรียกตัวไปกรุงเทพฯ และญาติผู้ใหญ่ช่วยไกล่เกลี่ยจึงได้หันมาปรองดองกันอีกครั้ง¹⁷² จากสภาพปัญหาความขัดแย้งดังกล่าวมีผลทำให้ทรัพย์สินสมบัติของตระกูลที่สะสมกันมานานได้ถูกแบ่งแยก¹⁷³ และส่วนหนึ่งกลายเป็นชื่อของสายตระกูลอื่น เพราะคุณหญิงสมบุญภรรยาพระยาวิเชียรคีรี (ชม) เหลือแต่บุตรสาว 4 คน* ส่วนบุตรชาย 1 คนได้ถึงแก่กรรมเมื่อได้อายุ 3 ขวบ

นอกจากนี้แล้วเมื่อพิจารณาถึงความสัมพันธ์ทางเครือญาติภายในกลุ่มตระกูล ณ สงขลาจะเห็นได้ว่า กลุ่มตระกูล ณ สงขลา มักแต่งงานสร้างสายสัมพันธ์กับกลุ่มตระกูลต่างๆ ที่มาจากส่วนกลาง เช่น พระยาวิเศษภักดี (เถียนจ้ง) เมื่อครั้งยังดำรงตำแหน่ง หลวงนายฤทธิมีภรรยาเป็นคนกรุงเทพฯ มีบ้านอยู่ริมน้ำ (ปัจจุบันคือ สุนันทาลัย) พระยาวิเชียรคีรี (เถียนเส็ง) มีภรรยาเป็นคนกรุงเทพฯ ชื่อ ปราง เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (เม่น) มีภรรยาหลายคน คือ นางสุทธิ เป็นธิดาของพระยา รัตนโกษา (บุญเกิด) นางปุก เป็นธิดาของเจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์ สิงหเสนี) พระยาวิเชียรคีรี (ชม) แต่งงานกับ นางสมบุญ เป็นบุตรของหลวงอุปการโกษากร (เวท วัชรภักย์) พระอนันตสมบัติ (เอม ณ สงขลา) ผู้ซึ่งเป็นน้องชายของพระยาวิเชียรคีรี (ชม) แต่งงานกับ นางเชื้อ ผู้ซึ่งเป็นน้องสาวของ นางสมบุญ วัชรภักย์ ด้วยเช่นกัน หรือ พระยาราชพัสดุอภิรักษ์ (อ้น ณ สงขลา) แต่งงานกับ ม.ร.ว. เจริญ ปราโมช หรือ นางเป้า ณ สงขลา ผู้เป็นบุตรของพระยาวิเชียรคีรี (ชม) แต่งงานกับ หลวงประจันต์จุฑารักษ์ (ก้าน สีวาระวิโรจน์) เป็นต้น

นอกจากนี้ยังพบว่ามีการแต่งงานภายในกลุ่มตระกูลด้วยตนเอง กล่าวคือ พระยาสุนทรานุรักษ์ (เนตร) แต่งงานกับ นางพิบ ผู้เป็นธิดาของนายสิงห์ซึ่งเป็นลูกของพระยาวิเชียรคีรี (เถียนเส็ง) และยังมีภรรยา ชื่อ ครั้น ณ สงขลา ผู้ซึ่งเป็นบุตรของคุณพริ้ม หรือ เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (เม่น) มีภรรยา ชื่อ อิ้น ซึ่งเป็นลูกของพระยาวิเชียรคีรี (เถียนเส็ง) ที่เกิดจาก นางแก้ว ผู้เป็นบุตร

¹⁷² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม. 47/14, เรื่องผลประโยชน์และจัดการต่างๆในเมืองสงขลา พัทลุง แล นคร.

¹⁷³ พงศาวดารเมืองสงขลา, หน้า (6) (เจ้าพระยาศรีธรรมราชเบ็ญ (จิตร ณ สงขลา) พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาวิเชียรคีรี (ชม ณ สงขลา) คุณหญิงสมบุญ วิเชียรคีรีและพระยาราชพัสดุอภิรักษ์ (อ้น ณ สงขลา) ณ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2482).

* คือ คุณหญิงสวัสดิ์ศรี (ชวง สุวรรณนิทม), คุณหญิงพจนวิลาศ (เชย นิไลคม), นางชนานุกูล (สงวน จาตุจินดา) นางเพชรคีรี (แหม ณ ลำปาง).

ของหลวงเทพภักดียกกระบัตร เมืองพัทลุง หรือ พระศรีบุรีรัฐ (สิทธิ ฌ สงขลา) แต่งงานกับ นางบุญ ฌ สงขลา ผู้ซึ่งเป็นบุตรของพระยาสุนทรานุรักษ์ (เนตร ฌ สงขลา) หรือเมื่อครั้งพระยาวิเชียรคีรี (ชม) เป็นหลวงวิเศษภักดี มีภรรยาชื่อ นางแถม เป็นธิดาของพระยาวิเชียรคีรี (ชุ่ม) กับนางข้าแต่ต่อมาได้หย่าจากกัน

จากกรณีความขัดแย้งดังกล่าวข้างต้นทำให้ความเป็นเอกภาพในการแสวงหาผลประโยชน์และการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูลลดลงไป ต่างไปจากระยะก่อนหน้านี้นี้ ซึ่งมีลักษณะการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจภายในครอบครัวของกลุ่มตระกูลระหว่างเจ้าเมือง ผู้ช่วยราชการ และกรมการ โดยที่ไม่ปรากฏถึงความแบ่งแยกระหว่างสายภรรยาที่ 1 กับสายภรรยาที่ 2 ของต้นตระกูลแต่อย่างใด หากแต่ปรากฏภาพของความช่วยเหลือแบ่งปันและความสามัคคีของตระกูล¹⁷⁴ ดังนั้นเมื่อมีความแตกแยกภายในกลุ่มตระกูลและมีการช่วงชิงผลประโยชน์ระหว่างกันและกันแล้ว มีผลทำให้พลังอำนาจทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูลค่อยๆ ลดลงไป ประกอบกับบุคคลในกลุ่มตระกูล ฌ สงขลา ที่เป็นฝ่ายหญิงได้ไปแต่งงานกับสายตระกูลอื่นๆ ที่มาจากศูนย์อำนาจส่วนกลาง ทำให้ทรัพย์สินสมบัติต่างๆ ของกลุ่มตระกูลเปลี่ยนมือไปอยู่ในกลุ่มตระกูลต่างๆ ในลักษณะเช่นนี้จึงนำมาสู่การค่อยๆ ลดบทบาทความเป็นผู้นำการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ฌ สงขลา ลงไปจากเมืองสงขลา

กล่าวโดยสรุป จากการที่บริบทของการสะสมความมั่นคงและความมั่งคั่งร่ำรวยจากการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ฌ สงขลา วางอยู่บนรากฐานของการพึ่งพิงแอบอิงอยู่กับอำนาจทางการเมืองในระยะร้อยกว่าปี ดังนั้นเมื่อศูนย์อำนาจส่วนกลางได้เปลี่ยนแปลงการดำเนินนโยบายการควบคุมหัวเมืองเป็นแบบรวมศูนย์อำนาจมาไว้ที่ส่วนกลาง ด้วยการนำเอาระบบเทศาภิบาลและการบริหารราชการสมัยใหม่มาใช้ในเมืองสงขลา จึงย่อมส่งผลกระทบต่อการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูลโดยตรงด้วยเช่นเดียวกัน ประกอบกับความขัดแย้งภายในกลุ่มตระกูล และการที่ส่วนหนึ่งของทุนของกลุ่มตระกูลได้ถูกเปลี่ยนมือไปอยู่ในสายตระกูลอื่นๆ ที่มาจากศูนย์อำนาจส่วนกลางโดยผ่านทาง การแต่งงาน ได้ทำให้พลังอำนาจทางเศรษฐกิจท้องถิ่นอย่างกลุ่มตระกูล ฌ สงขลา ที่ได้สะสมกันมานานกว่าร้อยปีค่อยๆ ลดบทบาทในความเป็นผู้นำการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจและการเมืองลงไปจากเมืองสงขลา

¹⁷⁴ พระยาวิเชียรคีรี(ชม), "พงศาวดารเมืองสงขลา." ใน *ประชุมพงศาวดาร* เล่ม 3, หน้า 85.

อย่างไรก็ตามกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ได้ปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป ใน 2 ลักษณะ คือ การเข้าสู่ระบบราชการ เรียกว่า “สายข้าราชการ” และ การประกอบอาชีพตามความสามารถของแต่ละคน เรียกว่า “สายพ่อค้า”

1) “สายข้าราชการ” ภายหลังจากการหมดยุคของกุ่มตระกูล ณ สงขลา ในทางการเมืองและเศรษฐกิจหลังการนำเอาระบบเทศาภิบาลมาใช้แล้ว ปรากฏว่าบุคคลในกลุ่มตระกูล ณ สงขลาจำนวนหนึ่งได้เข้ามาสู่ระบบราชการอยู่ในพื้นที่เมืองสงขลาและอาณาบริเวณโดยรอบ เช่น พระอนันต์สมบัติ (เอม ณ สงขลา) รับราชการในตำแหน่งนายอำเภอฝ่ายเหนือ หลวงบริรักษ์ภูเบศร์ (แสง ณ สงขลา) รับราชการในตำแหน่งนายอำเภอฝ่ายปลา¹⁷⁵ ส่วนพระยาเพชรภิบาลนฤเบศร (พ่วง ณ สงขลา) บุตรพระยาวิเชียรคีรี (ชุ่ม) กับนางอืด ณ สงขลา รับราชการต่อไปในตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองหนองจิก ได้ทำหน้าที่ช่วยเหลืองานราชการในคราวรวมหัวเมืองมลายูเข้าเป็นบริเวณ 7 เมืองและจัดการปกครองตามระเบียบใหม่ใน พ.ศ. 2444 ซึ่งในเวลานั้นที่จังหวัดรามันห์มีความกระด้างกระเดื่องไม่ปรองดองกัน พระยาเพชรภิบาลนฤเบศร (พ่วง ณ สงขลา) เป็นหัวหน้าเข้าไปจัดการจนเป็นผลสำเร็จเรียบร้อย¹⁷⁶ สำหรับพระศรีบุรีรัฐ (สิทธิ ณ สงขลา) บุตรพระยาวิเชียรภักดีศรีพิชัยณรงค์ (เวียง ณ สงขลา) กับนางกลัด ณรงค์สุชา และเป็นหลานตาหลวงอนุรักษภูเบศร์ (แสง) ได้เข้ารับราชการเป็นนายอำเภอยะรังจนออกจากราชการ และลูกพี่ลูกน้องอีกสองคนได้เข้ามาเป็นนายอำเภอคนต่อไปคือ ชุนวิจารณ์ศุกกิจเดิมเป็นนายอำเภอยะหริ่งแล้วย้ายมาเป็นนายอำเภอยะรัง ส่วนอีกคนคือชุนชำนาญภาษาเดิมเป็นนายอำเภอหนองจิกแล้วย้ายมาเป็นนายอำเภอยะรังต่อจากชุนวิจารณ์ศุกกิจ¹⁷⁷

นอกจากนี้กลุ่มตระกูล ณ สงขลาบางส่วนได้ออกไปรับราชการนอกพื้นที่เมืองสงขลาและอาณาบริเวณโดยรอบในตำแหน่งหน้าที่ต่างๆกัน กล่าวคือ บุคคลในกลุ่มตระกูล ณ สงขลาได้รับพระมหากรุณาธิคุณให้เข้ารับราชการใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ในหลายรัชกาล ได้แก่ พระยาอภิรักษ์ราชอุทยาน (ทิตย ณ สงขลา) บุตรพระยาวิเชียรคีรี (ชม) กับจำเริญ ณ สงขลา ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จาก รัชกาลที่ 5 ให้เข้ามารับการฝึกอบรมธรรมเนียมต่างๆ จากโรงเรียนมหาดเล็กหลวง จากนั้นได้ออกมารับราชการเป็นมหาดเล็กพิเศษเฝ้าพระทวารห้องพระบรรทมเมื่อ พ.ศ. 2448 และตำแหน่งสุดท้ายในสมัยรัชกาลที่ 5 คือ นายจัน หุ้มแพร ต้นเชือก เมื่อ พ.ศ. 2451

¹⁷⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม. 47/14, เรื่องผลประโยชน์และจัดการต่างๆในเมืองสงขลา พัทลุงแลนคร.

¹⁷⁶ พระยาวิเชียรคีรี (ชม), พงศาวดารเมืองสงขลา. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2469) พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ อำมาตย์เอก พระยาเพชรภิบาลนฤเบศรฯ (พ่วง ณ สงขลา) เมื่อปีชวด พ.ศ. 2469), หน้า ๙-๑.

¹⁷⁷ สัมภาษณ์ นางปทุม ณ สงขลา, อายุ 89 ปี วันที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2546 และวันที่ 19, กรกฎาคม พ.ศ. 2546.

พอถึงรัชกาลที่ 6 ใน พ.ศ. 2453 ได้รับการเลื่อนขั้นขึ้นมาเป็นพระยาพฤชาภิรมย์เจ้ากรมสวนหลวง ดูแลสวนทุกแห่งในพระราชวังทั้งในและนอกพระนคร ในพ.ศ. 2461 ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นพระยาอภิรักษ์ราชอุทยานและได้เลื่อนยศเป็นจางวางตรี ใน พ.ศ. 2465 ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นองคมนตรี และต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 7 ก็ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นองคมนตรีเมื่อ พ.ศ. 2469¹⁷⁸

ส่วนพระยาราชพัสดุ์อภิวัฒน์ (อัน ณ สงขลา) ได้เข้ารับราชการในกรมสวนหลวง ตำแหน่งเสมียนโทเมื่อ พ.ศ. 2450 ต่อมาในพ.ศ. 2453 ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นหลวงอุทยานบริรักษ์ ตำแหน่งปลัดกรมสวนหลวง ในพ.ศ. 2465 ได้เลื่อนขึ้นเป็นเจ้ากรมสวนหลวง และได้เลื่อนยศเป็นชั้นจ่า ในพ.ศ. 2459 ได้เป็นพัสดุกรมชาวที่มีตำแหน่งเป็นปลัดกรม และได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นพระอุทยานบริรักษ์ ในพ.ศ. 2461 ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระยาราชพัสดุ์อภิวัฒน์ (อัน ณ สงขลา) และได้รับพระราชทานยศเป็นรองหัวหมื่น จากนั้นได้รับการเลื่อนตำแหน่งในหลายครั้ง ตำแหน่งสุดท้าย เมื่อ พ.ศ. 2480 คือเป็นเจ้าพนักงานผู้ช่วยอำนวยการวังไกลกังวล แผนกชาวที่ กองมหาดเล็กและมีหน้าที่ดูแลพระราชนิเวศน์มฤคทายวันด้วย¹⁷⁹

นอกจากนี้ยังมีบุคคลอื่นๆ ในกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ที่ได้เข้ารับราชการในกระทรวงต่างๆ ได้แก่ นายเล็ก ณ สงขลา บุตรเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (เม่น) กับคุณครั้น ณ สงขลา ก็ได้เข้ารับราชการในตำแหน่งปลัดอำเภอ กรมมหาดไทย กระทรวงมหาดไทย ซึ่งพื้นที่ที่ได้รับมอบหมายให้ไปปฏิบัติราชการกระจายอยู่ในที่ต่างๆ นับแต่เข้ารับราชการใน พ.ศ. 2466 จนถึง พ.ศ. 2505 ตามลำดับดังนี้ คือ ที่อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม, อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร, อำเภอกระทุ่มแบน จังหวัดสมุทรสาคร, อำเภอปากบ่อง จังหวัดลำพูน, อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน, อำเภอเมือง จังหวัดสตูล, อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี, และเป็นปลัดจังหวัดกระบี่ ก่อนที่จะมาประจำกรมมหาดไทย กระทรวงมหาดไทยจนครบวาระเกษียณอายุราชการใน พ.ศ. 2505¹⁸⁰

¹⁷⁸ พระยาวิเชียรคีรี (ชม), พงศาวดารเมืองสงขลา. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาอภิรักษ์ราชอุทยาน (ทิตย ณ สงขลา) ณ ฌาปนสถานเทศบาลเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา วันที่ 3 มิถุนายน 2516), หน้า ก-ง.

¹⁷⁹ พงศาวดารเมืองสงขลา. (เจ้าพระยาศรีธรรมวิเศษ (จิตร ณ สงขลา) พิมพ์ช่วยในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาวิเชียรคีรี (ชม) คุณหญิงสมบุญ วิเชียรคีรี และพระยาราชพัสดุ์อภิวัฒน์ (อัน ณ สงขลา) ณ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2482), หน้า (8)-(10).

¹⁸⁰ กรมศิลปากร. ปาฐกถาเรื่องสวนรักษาของโบราณ. จดหมายเหตุเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามครั้งรัชกาลที่ 3 และการซ่อมภาพผนังเรื่องรามเกียรติ์ที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามในการสมโภชพระนครครบรอบร้อยปี พ.ศ. 2425.

ส่วนนายเอื้อ ณ สงขลา บุตรหลวงอุดมภักดี (ทับ ณ สงขลา) กับนางเยื่อน ณ สงขลา เป็นหลานพระยาวิเชียรคีรี (ชุ่ม) ได้เข้ารับราชการพลเรือนในสังกัดราชบัณฑิตสภา ใน พ.ศ. 2470 และในพ.ศ. 2477 ได้ย้ายไปสังกัดกรมศิลปากรและต่อมาได้ย้ายไปสังกัดกรมเกษตรและการประมง ใน พ.ศ. 2478 ต่อมาใน พ.ศ. 2480 ได้ลาออกจากราชการไปสมัครเป็นผู้แทนราษฎรจังหวัดสงขลา และได้รับเลือกให้เป็นผู้แทนราษฎรจังหวัดสงขลา เมื่อพ้นสมาชิกภาพแล้วได้กลับเข้ารับราชการตามเดิมในพ.ศ. 2482 จากนั้นได้โอนจากกรมเกษตรและประมงมาสังกัดที่กรมสหกรณ์ และตำแหน่งสุดท้ายที่โอนไป คือ กรมสหกรณ์ธนกิจ¹⁸¹

นอกจากนี้ยังมีบุคคลอื่นๆ อีกที่รับราชการจนประสบผลสำเร็จ เช่น เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิเบศร์ (จิตร ณ สงขลา), พระยาวิฑูโรติชำนาญ (ปรัง ณ สงขลา), พระยาสุรกาญจน์ ประทีปแก้ว (หนี ณ สงขลา), พระยามานนวราชเสวี (ปลอด ณ สงขลา), หลวงสฤษฏีสูขาการ, หลวงสารนัยประสาสตร์, หลวงภิรมย์โกษาการ, ขุนสิทธิสารการ, พระยาปทุม (ธน ณ สงขลา), ขุนอายุศาสตร์ (อายุศ ณ สงขลา), ขุนสุราษฎร์ธานี (หุ้ง ณ สงขลา), ขุนนฤมิตรบรรณหาร (หลุย ณ สงขลา) เป็นต้น

2. “สายพ่อค้า” เมื่อโครงสร้างการปกครองเมืองสงขลาแบบเจ้าเมืองถูกยกเลิก กลุ่มตระกูล ณ สงขลา ส่วนหนึ่งได้ขยับขยายหันไปประกอบอาชีพต่างๆนอกเมืองสงขลา ผู้ที่ได้รับมรดกเป็นที่ดินที่นา ก็หันไปประกอบอาชีพเกษตรกร แต่ในบางคนได้ขายที่นาเป็นเงินทุนจำนวนหนึ่งมาประกอบอาชีพอื่นๆ เช่น การทำสวนยางพารา โดยใช้เงินดังกล่าวเป็นทุนซื้อที่ดินรอบนอกจังหวัดสงขลาซึ่งมีราคาถูกกว่า ถือได้ว่าเป็นการผันตัวเองมาสู่การเป็นนายทุน ดังจะเห็นได้จากการให้สัมภาษณ์ของนายสุทิน ณ สงขลา ซึ่งเป็นลูกของนายบี ณ สงขลา (มหาดเล็ก) และเป็นหลานปู่ของพระยาวิเชียรคีรี(ชุ่ม)¹⁸² นอกจากนี้จากการสัมภาษณ์นายไชยพร ณ สงขลา¹⁸³ ซึ่งเป็นลูกของนายชิต และเป็นหลานปู่ของนายบี ณ สงขลา ได้เล่าถึงการอพยพเคลื่อนย้ายจากสงขลาไป

(กรุงเทพมหานคร : เจริญรัตน์การพิมพ์, 2516. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายเล็ก ณ สงขลา ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 29 เมษายน พ.ศ.2516), หน้า (1)-(2).

¹⁸¹ พงศาวดารเมืองสงขลา. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหกรณ์ขายส่งแห่งประเทศไทย จำกัดสินใช้, 2501. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายเอื้อ (เอื้อน) ณ สงขลา ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 20 กรกฎาคม พ.ศ. 2501), หน้า ก-ค.

¹⁸² สัมภาษณ์ นายสุทิน ณ สงขลา, อายุ 64 ปี, วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2546. เป็นบุตรของนายบี ณ สงขลา (มหาดเล็ก)

¹⁸³ สัมภาษณ์ นายไชยพร ณ สงขลา, อายุ 53 ปี, วันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2545. เป็นหลานนายบี ณ สงขลา (มหาดเล็ก)

ตั้งถิ่นฐานที่ตำบลท่าเรือ อำเภอหรือเสาะ จังหวัดนราธิวาส ว่า นายบี ณ สงขลา ซึ่งเคยรับราชการ เป็นมหาดเล็กในราชสำนักของรัชกาลที่ 6 เมื่อออกจากราชการก็ได้ไปสร้างบ้านอยู่ที่เรียกกันว่า "หน้าหลวง" ในอำเภอรือเสาะ อันเป็นที่นาซึ่งเป็นมรดกตกทอดกันมา มีจำนวนเป็นพันไร่ และได้ แบ่งให้กับลูกๆ ซึ่งมีจำนวนมากเพราะมีภรรยาถึง 17 คน นายชิต ณ สงขลา ผู้เป็นลูกคนหนึ่งได้ ขายที่นาที่ได้รับเป็นมรดก นำเงินมาเป็นเงินทุนสำหรับการทำสวนยางพาราในเขต จ.นราธิวาส เหตุที่หันไปลงทุนทำสวนยางพารา เพราะมองเห็นแล้วว่า อาชีพการทำนาทำได้ปีละครั้ง ถ้าไปทำ สวนยางพาราอาจจะได้ผลผลิตที่ดีกว่า ประกอบกับได้รับคำแนะนำจากพี่ชาย คือ "พี่หนู"* ผู้ซึ่งได้ หันไปบุกเบิกลงทุนทำสวนยางพารา ที่อำเภอหรือเสาะ จ.นราธิวาส เป็นรุ่นแรกๆ เรียกได้ว่าเป็นคน บุกเบิกตั้งชุมชนตรงที่เป็นอำเภอหรือเสาะ และมีสวนยางเป็นพันไร่ การไปลงทุนทำสวนยางของนาย ชิต ณ สงขลา ในครั้งนี้มิได้ลงไปเพียงคนเดียว หากแต่ได้ชักชวนให้ผู้เป็นพ่อคือ นายบี ณ สงขลา ลงไปทำสวนยางพาราด้วยกัน

ในการลงไปทำสวนยางพารานั้น ได้ลงไปบุกเบิกตั้งชุมชนอยู่ที่ตำบลท่าเรือ อำเภอหรือเสาะ โดยนำเงินทุนไปจ้างคนในพื้นที่ทำการเหยียบย่ำ แฉ้วถางป่าทำสวนยาง ใน สมัยก่อนสามารถทำการแฉ้วถางได้ตามกำลังความสามารถของแต่ละคน จากนั้นก็ไปยื่นต่อ อำเภอให้ออกเป็นใบเหยียบย่ำ ซึ่งในสมัยก่อนคนในพื้นที่ไม่มีเงินที่จะจ้างคนมาทำการแฉ้วถางป่า ให้เป็นสวนยาง ก็ไม่สามารถขยายพื้นที่สวนยางได้มากนัก แต่ในกรณีของนายชิตมีเงินทุนจากการ ขายที่นา นำเอาเงินเหล่านั้นมาจ้างคนแฉ้วถางป่า สำหรับวิธีการจับจองพื้นที่ในสมัยก่อนจะใช้ธนู ยิงที่ปลายธนูจะมีธงเมื่อลูกธนูไปตกที่ใดก็ถือเป็นอาณาเขต ครั้นเมื่อทำการแฉ้วถางไปถึงเขตที่ลูก ธนูตกแล้วก็ยิงลูกธนูไปอีกเรื่อยๆจนกว่าจะพอ ปรากฏว่าสามารถจับจองทำเป็นสวนยางพารา ประมาณ 500-600 ไร่ เมื่อแรกสมัยที่ไปบุกเบิกตั้งเป็นชุมชน ตรงที่บริเวณนั้นเป็นป่า ต่อมาเมื่อ เพื่อนไปช่วยแล้วก็เกิดเป็นชุมชนขึ้นมา ปลูกบ้านทำเป็นห้องแถว ชักชวนคนที่มากรีดยางให้มาอยู่ ด้วยกัน แล้วก็ค่อยๆ แดกออกไป เลยกลายเป็นตำบล เรียกว่าตำบลท่าเรือ แล้วก็นายชิตได้เป็น กำนัน และได้ไปอบรมความรู้เรื่องแพทย์ที่สุษศาลา เพื่อรักษาคนแถวนั้นเนื่องจากเป็นที่กันดาร

การทำสวนยางก็เป็นการทำแบบครบวงจรและทำกันในกลุ่มญาติพี่น้อง กล่าวคือ มีการสร้างบ้านหลังใหญ่ สร้างโรงรมยาง โรงรีดยางอย่างดีทันสมัย เรียกได้ว่าเป็นสวนยางที่ ทันสมัยมาก มีลูกจ้าง มีบิรวารเยอะบุคคลในเครือญาติต่างก็มาช่วยกันทำงานในโรงงาน ลูกจ้างมี ทั้งที่เป็นคนไทยและแขก มีจำนวนเกือบร้อยคน ยางที่ทำออกไปจากโรงงานจะได้ราคาดีเพราะว่า ผ่านการอบ รมควันเรียบร้อยแล้ว ที่โรงรมยางนี้ไม่มีการซื้อยางพาราจากรายย่อยมาอบ รมควัน

* เป็น ลูกชายคนโตของนายบี ณ สงขลา (มหาดเล็ก.)

เพราะว่า เฉพาะการอบ รมควันในหมู่ญาติพี่น้องก็ไม่เพียงพอต่อการอบ รมควันอยู่แล้ว เมื่อได้แผ่นยางเรียบร้อยแล้วก็จะนำไปขายที่อำเภอหรือเสาะ ซึ่งก็คือ “พืหนุ” เป็นผู้รับซื้อรายใหญ่ แล้วค่อยส่งต่อไปยังอำเภอหาดใหญ่อีกทีหนึ่ง

จากกรณีดังกล่าวข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่ายังมีกลุ่มบุคคลในตระกูล ณ สงขลา ได้ผันตัวเองมาลงทุนทางเศรษฐกิจ โดยอาศัยทุนที่มาจากรากฐานดั้งเดิมของกลุ่มตระกูล คือที่ดิน มาแปลงเป็นทุน แล้วนำไปลงทุนในกิจการสวนยางพารา อย่างเป็นระบบ และจากความสำเร็จในเรื่องของเงินทุนและเป็นคนที่มีความรู้ในเรื่องระบบราชการจึงทำให้รู้ช่องทางขยายพื้นที่การทำสวนยางได้เป็นจำนวนมาก และเป็นที่น่าสังเกตว่าก่อนที่กลุ่มของนายชิตและนายบี มหาตเล็ก จะผันตัวเองมาเป็นนายทุนสวนยางพารา ในระยะก่อนหน้านี้ได้มีบุคคลในกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ได้มาลงทุนทำสวนยางพารามาแล้ว และประสบความสำเร็จในการสร้างฐานะขึ้นมาจากการทำสวนยางพารา จึงได้ชักชวนญาติพี่น้องให้หันมาลงทุนทำสวนยางพารา อันเป็นการสร้างเครือข่ายทางเศรษฐกิจ ดังกรณีของนายหนู ที่ได้ลงมาสร้างหลักปักฐานสร้างเป็นชุมชนอยู่ที่อำเภอหรือเสาะ จนมีฐานมั่งคั่งร่ำรวยในระดับเศรษฐี มีกิจการหลายอย่างในอำเภอหรือเสาะ

นอกจากกลุ่มคนในตระกูล ณ สงขลาจะหันมาลงทุนประกอบการทางด้านการทำสวนยางพาราแล้ว ยังมีการลงทุนประกอบการลงทุนทางเศรษฐกิจอื่นๆอีก เช่น พระยาอภิรักษ์ราชอุทยาน (ทิศย์ ณ สงขลา) ภายหลังจากออกจากราชการแล้วได้มาลงทุนทำฟาร์มขนาดใหญ่ ประมาณ 2,000 ไร่ ที่โต๊ะหลวง อำเภอจะนะ เป็นฟาร์มปศุสัตว์ เลี้ยงหมู เลี้ยงวัว และปลูกข้าวส่งกรุงเทพฯ¹⁸⁴

กล่าวโดยสรุปได้ว่า จากการที่ศูนย์อำนาจส่วนกลางได้เข้ามาตั้งอำนาจสู่ส่วนกลาง และจัดระบบการบริหารราชการการปกครองในเมืองสงขลาใหม่ตั้งแต่ พ.ศ. 2439 ยังผลทำให้กลุ่มตระกูล ณ สงขลา ค่อยๆ ลดบทบาทความเป็นผู้นำทางเศรษฐกิจและการเมืองในเมืองสงขลาลงไป แต่กลุ่มตระกูลได้มีการปรับตัวขยายในลักษณะที่แตกต่างกันไป ส่วนหนึ่งเข้าสู่ระบบราชการ แต่ในอีกส่วนหนึ่งประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นนายทุน โดยอาศัยเงินทุนที่มาจากการสะสมของกลุ่มตระกูลเป็นพื้นฐานการลงทุน ดังที่นายไชยพร ณ สงขลา ได้ให้ข้อสรุปที่น่าสนใจถึงลักษณะการปรับตัวของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ความว่า

¹⁸⁴ สัมภาษณ์ ดร.ชำนาญ ณ สงขลา, อายุ 72 ปี, วันที่ 18, 30 พฤษภาคม พ.ศ. 2546.

"...อาจจะแบ่งเป็น 2-3 กลุ่ม หลังจากเจ้าเมืองหมด เริ่มมีข้าหลวง
ส่งไปจากส่วนกลาง ..กลุ่มแรกจะรับราชการ คือขุนลุงขุนพี่จะเป็นปลัด เรียก
ปลัดอาวุโส คือเป็นปลัดอำเภอ ในอำเภอเมือง และในอำเภอรอบนอก เจ้า
[ส่วนกลาง]จะให้โอกาสก่อน จากรับราชการบางคนก็แตกไปตามหัวเมือง ไป
ทำนา ทำสวน และจากการทำนาทำสวนเป็นทำสวนยาง พวกที่รับราชการก็ยังมี
มีกลิ่นอายของเจ้าเมืองอยู่ เป็นลูกเป็นหลานเจ้าเมืองอยู่...กลุ่มที่สองอยู่ใน
พื้นที่เดิมอาจจะเป็นอำเภอรอบนอกจังหวัดสงขลา เป็นอำเภอระโนด อำเภอ
รัตภูมิ...กลุ่มที่สามจากกลุ่มพื้นที่ทำกินเดิมไม่มีโอกาสขยาย ก้อพยพลง
ได้...ไปบุกเบิกทำสวนยาง..."¹⁸⁵

กล่าวได้ว่า นับจากย้ายเมืองสงขลามาอยู่ที่ตำบลบ่อยางใน พ.ศ. 2385 แล้วนั้น
กลุ่มตระกูล ณ สงขลา เป็นผู้ที่มีบทบาทอย่างสำคัญต่อการพัฒนาให้เมืองสงขลา มีความสำคัญ
ทางเศรษฐกิจ ด้วยการใช้ความสามารถส่วนตัวของผู้นำและของบุคคลต่างๆ ในกลุ่มตระกูล
ช่วยกันดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจภายใต้ระบบโครงสร้างการบริหารราชการภายในเมืองสงขลา
แสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจให้กับกลุ่มตระกูล อันก่อให้เกิดรูปแบบการดำเนินกิจกรรมทาง
เศรษฐกิจ “กึ่งอิสระ” นั้น นำมาซึ่งการสะสมความมั่งคั่งร่ำรวยและการสะสมเงินทุนของกลุ่ม
ตระกูล และทำให้กลุ่มตระกูล ณ สงขลา ดำรงสถานะความเป็นผู้นำการดำเนินกิจกรรมทาง
เศรษฐกิจในเมืองสงขลา และขณะเดียวกันได้สนับสนุนให้เกิดการเติบโตของกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อ
สายจีน ด้วยการร่วมมือกันประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และจากบทบาทความเป็นผู้นำของ
กลุ่มตระกูล ณ สงขลาในการพัฒนาให้เมืองสงขลา มีความสำคัญทางเศรษฐกิจนี้ ทำให้ศูนย์
อำนาจส่วนกลางเห็นความสำคัญและศักยภาพทางเศรษฐกิจของเมืองสงขลา จึงเลือกให้เมือง
สงขลาเป็นที่ตั้งของมณฑลนครศรีธรรมราชเมื่อ พ.ศ. 2439 ในลักษณะเช่นนี้ทำให้เมืองสงขลา
นับตั้งแต่ พ.ศ. 2439 เป็นต้นมาเริ่มมีความสำคัญทางการปกครองในเขตภาคใต้ตอนล่าง

อย่างไรก็ตาม บทบาทความเป็นผู้นำทางด้านเศรษฐกิจและการเมืองของกลุ่ม
ตระกูล ณ สงขลา ค่อยๆ ลดลงไปภายหลังจากศูนย์อำนาจส่วนกลางใช้ระบบเทศาภิบาลในเมือง
สงขลาเมื่อ พ.ศ. 2439 แต่กลุ่มตระกูล ณ สงขลาได้ปรับบทบาทของตนเองให้สอดคล้องกับ
สถานการณ์ที่เปลี่ยนไปด้วยการเข้าสู่ระบบราชการ และประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็น
“พ่อค้า” เหมือนเช่นกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนตระกูลอื่นๆ ในเมืองสงขลา

¹⁸⁵ สัมภาษณ์ นายไชยพร ณ สงขลา, อายุ 53 ปี, วันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2545.